FOREWORD

The history of the kings of the Vishṇukuṇḍin dynasty, who ruled over Coastal Andhra Pradesh for well over a period of two centuries, mark an important epoch in the history and culture of Andhra Pradesh. They succeeded the Ikshvākus of Vijayapuri or Nāgārjunakoṇḍa, as is evidenced from the hoard of their coins recovered by the undersigned in course of excavation works at Yeleswaram. The Vishṇukuṇḍins, like the Ānanda Gōtrins, Śālaṅkāyanas, Bṛhatphalāyanas, revived Hinduism, after a spell of Buddhism, patronized by the queens of their predecessors, the Ikshvākus. It is interesting to note that recently discovered copper plates of Vishṇukuṇḍin Gōvindavarma, from Tummalagudem in Nalgonda district revealed that the early members of the dynasty, like the Ikshvākus, patronized Buddhism as well as Hinduism and constructed temples and viharas. The Vishṇukuṇḍin kings established *ghaṭikāsthānas* (universities of learning) ; excavated cave temples. This in short, is the contribution of the Vishṇukuṇḍins to the culture of Andhra Pradesh.

Historical research has been going on since well over 30 years to write their history by a host of scholars like K. V. Lakshmanarao and M. Somasekhara Sarma, B. V. Krishṇa Rao, K. A. Nilakantha Sastri, V. S. Ramachandramurthy, Prof. V. V. Mirashi, R. S. Panchamukhi, J. Dubreuil, D. C. Sarcar, Prof. Rallabandi Subbarao, Dr. R. Subrahmanyam, Mohd. Abdul Waheed Khan etc. All of them had to face serious problems in fixing up the chronology and genealogy of kings of the Vishṇukuṇḍin dynasty as their copper plates, which were six in number, provided only regnal periods of the donors of the various charters and gave different pedigrees sometimes unconnected with the others. Different genealogical tables have been formulated basing on the common epithets of kings mentioned in their charters, coupled with meagre synchronisms, culled out from the records of Vākaṭakas, Eastern Gāṅgas of Kaḷiṅga, Eastern Chāḷukyas of Veṅgi etc. No two genealogical tables suggested by any scholar agree with the other and so is the case with the chronological arrangement.

The recent discovery of the two sets of copper plates from Tummalagudem in Nalgonda district, belonging to Gōvindavarman and Vikramēndra-bhaṭṭaraka-varman II of the Vishṇukuṇḍin dynasty, opened new vistas in their history. The former was issued in the 37th regnal year of Gōvindavarman and the latter was issued in the 11th regnal year of Vikramēndra-bhaṭṭarakavarman II corresponding to Śaka 488=A.D. 566. Even though scholars expressed relief and satisfaction at the discovery of these copper plate grants they posed more problems, than those that have been solved by them.

In the following pages, Dr. N. Venkataramanayya traced out the history of the Vishṇukuṇḍin dynasty in his own scholarly fashion and has propounded certain theories basing on the evidences from contemporary sources.

Hyderabad,
29-12-1973

MOHD. ABDUL WAHEED KHAN,
Director

PREFACE

The present monograph sums up the results of my study of the Vishṇukuṇḍin history. It began as one of the usual symposia in the Epigraphy section of the Department of Archaeology and Museums, after the publication in the *Bhārati* of the two sets of the Tummalagudem (Indrapalanagar) plates by Śrī B. N. Sastri ; Sarvasri P. V. Parabrahma Sastri, our Assistant Director, S. Dasarathi, the Cataloguer in the State Museum and the Assistant Epigraphists, M.V.N., Aditya Sarma, N. Mukunda Rao and A. Murali Mohan were the other participants in the interminable discussions which went on nearly for an hour to hour and a half every day in the forenoon as soon as we all assembled in the office. Some times the discussions would crop up again during the course of our work in the day. Occasionally, on holidays the discussions took place in No. 14, Readers Quarters, Osmania University Campus, the residence of Dr. R. Subrahmanyam, the then Professor of History in the University, when he and Dr. R. Narasimha Rao, Reader in History in the Arts College, would join us, and help us by their valuable suggestions and criticisms. Each of us approached the problems, specially genealogy and chronology, in his own way. We never reached any agreement. I started to put down my views in writing for clarification, so that the other participants in the discussion may understand them clearly. The result is the present monograph, which I am presenting to the scholarly public interested in the study of Andhra History and Culture. I have chosen Telugu as the medium of my expression, because I could use directly the language of the inscriptions without being put to the necessity of translating it into English. I offer my grateful thanks to the other scholars who joined in the discussion, although the views propounded in the monograph are exclusively mine.

N. Venkataramanayya

' HEMAKUTA '
Vidyanagar, Hyderabad.
3-8-1970.

కృతి సమర్పణ

ఈ చారిత్రక గ్రంథకుసుమమును
మహాతపస్సిద్ధులు, వేదధర్మ ప్రవర్తకులు,
కంచికామకోటి పీఠాధిపతులు, పరమహంస,
పరివ్రాజకాచార్య, జగద్గురు,
శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతీస్వామివారి
శ్రీ చరణములకు భక్తిభావ పురస్సరముగా
సమర్పించుచున్నాను.

గ్రంథకర్త

విషయసూచిక

అనుబంధము :

LIST OF PLATES

విష్ణుకుండినులు

ప్రకరణము ౧

ఆధారములు

క్రీ. శ. ఆరంభశతాబ్దములలో వేంగిదేశమును పాలించిన రాజవంశములలో విష్ణుకుండిన వంశ మొక్కటి. సాలంకాయనుల పిమ్మట వీరు ప్రభుత్వమునకు వచ్చిరని చరిత్ర పరిశోధకుల యభిప్రాయము. విష్ణుకుండినచరిత్ర తక్కిన దాక్షిణాత్య ప్రాచీన రాజవంశచరిత్రలవలె వారి శాసనములపై నాధారపడి యున్నది. ఇప్పటివఱకును వీరివి పది శాసనములు లభ్యపడినవి. అందు తొమ్మిది తామ్రపట్టికలు. ఒక్కటి శిలాశాసనము.

౧. ఈపూరు తామ్రపట్టికలు. మొదటిగుది.[1]
౨. ఈపూరు తామ్రపట్టికలు. రెండవగుది.[2]
౩. రామతీర్థ తామ్రపట్టికలు.[3]
౪. చిక్కుళ్ల తామ్రపట్టికలు.[4]
౫. తుండి తామ్రశాసనము.[5]
౬. తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలు. మొదటిగుది.
౭. తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలు. రెండవగుది.[6]

---

1. Ep. Ind. XVII, No. 20, pp. 334–37.
2. *Ibid.* No. 21, pp. 337–39.
3. *Ibid.* XII, pp. 133–36.
4. *Ibid.* Vol IV, pp. 193–98.
5. APGS. No. 8.
6. తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలు రెండు గుదులును భారతి ౪౨ వ సంపుటము 6, 7 సంచికలలో (పుటలు 14-28, 2-14) నింద్రపాలనగర తామ్రశాసనము లను పేర ప్రకటింప బడినవి. కాని ఇంద్రపాలనగర మను స్థలము శాసనములందెందును గానరాదు. అట్టి నగరమొకటి యుండెనని రుజువు సేయగలసాక్ష్యము మృగ్యము. తుమ్మలగూడెపు రెండవ గుదిలో నింద్రపుర మనుచోట విష్ణుకుండిన మహారాజగు గోవిందవర్మయొక్క యగ్రమహిషియగు పరమభట్టారికామహాదేవి బౌద్ధభిక్షుల కొఱకు తనపేర మహాదేవీవిహారమును నిర్మించెననియు, నదేశాసనమున మఱియొక తావున నుత్తమాశ్రయనృపాలుడు శక్రాభిధానపురమునకు వచ్చినపుడు సదరు దానశాసనము నిచ్చెననియు జెప్పియున్నది. శక్రాభిధానపుర మింద్రపురమునకు నామాంతరమగునేమొ. అవి రెండును గుంటూరు మండలములోని యమరావతియనియే తోచుచున్నది. పై రెండు శాసనములును నల్లగొండ జిల్లా రామన్నపేట తాలూకా యందలి తుమ్మలగూడెమను గ్రామమున లభించుట వలన వీని నా గ్రామనామముతోడనే పేర్కొనుట యుక్తమని తలచి యట్లు చేసితిని.

౮. పులుంబూరు తామ్రశాసనము.[1]

౯. ఖానాపూరు తామ్రపట్టికలు.[2]

ఇవిగాక విష్ణుకుండిన వంశమునకు సంబంధించిన శిలాశాసన మొక్కటి కలదు. ఇది గుంటూరు జిల్లా సత్తెనపల్లి తాలూకా వేల్పూరు గ్రామముననున్నది.[3]

శాసన విషయ సంగ్రహము

౧. ఈపూరు తామ్రపట్టికలు, మొదటిగుది.

ఇది గుంటూరు జిల్లా తెనాలి తాలూకా ఈపూరు గ్రామమున లభించినది. ఇందలి వంశక్రమ మిట్లున్నది:-

మహారాజ శ్రీగోవిందవర్మ.

(ఇతడు భగవచ్ఛ్రీ పర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు; ప్రణత సకలసామంతుడు. అనేక గో హిరణ్య భూప్రదాత).

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ.

ఇతడు సకలమహీమండలమనుజపతిప్రతిపూజిత శాసనుడు; తన నయబలముచేత జయింపబడిన సకలసామన్తాతులబలవినయ నయ నియమ సత్వసంపన్నుడు. త్రివరనగర భవనగత యువతీహృదయ రంజనుడు. అగ్నిష్టోమ సహస్రయాజి. హిరణ్యగర్భ ప్రసూతుడు; ఏకాదశాశ్వమేధావభృథావధూతజగత్కల్మషుడు. సుస్థిరకర్ముడు. కుఱావాడ విజయస్కన్ధావారమునందుండి మాధవవర్మ గుద్దాది విషయములోని విలెంబలి గ్రామవాస్తవ్యులకు తాను ఆ గ్రామమును దనవంశ విభూత్యర్థము వత్సగోత్రజుడైన అగ్నిశర్మ యను బ్రాహ్మణునకు దానముజేసినట్లు తెలియజేసెను. ఈ శాసనమునకాజ్ఞప్తి మాధవవర్మ యొక్క ప్రియపుత్రుడైన మఞ్చ్యణ భట్టారకుడు. ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్య వర్షము 37, గ్రీ. 7 పక్షు, 15 దినము దానశాసనకాలము.

౨. ఈపూరు తామ్రపట్టికలు, రెండవగుది.

ఇదియు మీది శాసనమువలె ఈపూరునందే దొరకెను. ఇందు వంశానుక్రమణిక యిట్లు కలదు.

1. Bhārati. VII No. 8, and VIII. pp. 302–315.
2. Ep. Ind. XXVII. No. 49, pp. 312.
3. AR. No. 350 of 1937–38.

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ.
(ఇతడు ఏకాదశాశ్వమేధావభృథావధూత జగత్కల్మషుడు,
అగ్నిష్టోమ సహస్రయాజి, అనేకసామన్తమకుట
కూటమణిఖచితచరణయుగళకమలుడు).

దేవవర్మ

...శ్రీమాధవవర్మ
(ఇతడు త్రికూట మలయాధిపతి, నయవినయ సత్వసం
పన్నుడు, భగవచ్ఛ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు.)

ఈ శాసనము అమరపురమునుండి ప్రకటింపబడెను. అగ్నిశర్మ ఇంద్రశర్మలను బ్రాహ్మణులకు జేసిన భూదానమును దెల్పుట కిది వ్రాయబడెను.

ఆజ్ఞప్తి. 'అస్య శాసనస్యాజ్ఞా విష్ణుకుణ్ద్యధిరాజధ్యానోదాత్తా' అని యున్నది. ఇందేదో తప్పుదొరలినట్లున్నది.

దానశాసనకాలము ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్య వర్షము 47.

౩. రామతీర్థ శాసనపట్టికలు.

ఇందలి వంశానుక్రమణిక మాధవవర్మ తోడ ప్రారంభమగుచున్నది.

శ్రీమన్మహారాజ మాధవవర్మ

ఇతడు శ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు. సకలమహీమణ్డలావనతసామన్తమకుటమణి కిరణావలీఢ చరణయుగళుడు. ఏకాదశాశ్వమేధావభృథావధౌతజగత్కల్మషుడు. క్రతుసహస్రములొనర్చి యవభృథస్నాన పుణ్యోదకముచే పవిత్రము సేయబడిన శిరముగలవాడు.

విక్రమేన్ద్రాఖ్యరాజు

ఇతడు సత్పుత్రుడు, మాతాపితృపాదానుధ్యాతుడు, ఉభయవంశాత్మజాలంకారభూతుడు.

ఇన్ద్రవర్మాఖ్యరాజు

ఇతడు చతురుదధిన్నృపతిమకుట మణిమయూఖవిచ్ఛురితపాదాంబురుహుడు, పరమమాహేశ్వరుడు, అనేక చాతుర్దన్తసమరశతసంఘట్ట విజయుడు.

ఇంద్రవర్మ పురనిసజ్జమవాసకమున నివసించుచున్నప్పుడు విజయరాజ్య సప్తవింశతి (27) వర్ష మున మాండిరసగోత్రోద్భవుడును తైత్తిరీయబ్రాహ్మణుడునైన నాగశర్మకు ప్రకిరాష్ట్రాన్తర్గతమైన పేరువాటకగ్రామమును దానము జేసెను.

౪. చిక్కుళ్లతామ్రపట్టికలు.

ఇందలి వంశానుక్రమణికయు మీది శాసనములవలె మాధవవర్మ తోడనే ప్రారంభమగుచున్నది.

మహారాజ మాధవవర్మ.

ఇతడు భగవతః శ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు. విష్ణుకుండినులలో నేకాదశాశ్వమేధావభృథావధౌత జగత్కల్మషుడు. క్రతుసహస్రయాజీ. సర్వమేధావభృథావాప్తసర్వభూతస్వారాజ్యుడు. బహుసువర్ణ పౌండరీక పురుషమేధ వాజపేయ యూద్యషోడశ రాజసూయ ప్రాధిరాజ్య ప్రాజాపత్యా ద్యనేక వివిధ పృథుగురువరశతసహస్రయాజీ. క్రతువరానుష్ఠానాధిష్ఠిత ప్రతిష్ఠితపరమేష్ఠిత్వము గలవాడు. మహారాజు. సకల జగన్మణ్డల విమలగురుపృథుక్షితిపతిమకుట మణిగణ నికరావనతపాదయుగళుడు.

విక్రమేన్ద్రవర్మ

ఇతడు విష్ణుకుండి వాకాటక వంశద్వయాలంకృత జన్ముడు.

మహారాజశ్రీ ఇన్ద్రభట్టారకవర్మ

ఇతడు స్ఫురన్నిస్త్రింశప్రభావభాసితాశేష జగన్మండలాధిష్ఠితుడు. భ్రూభంగకరవినిర్ధూత సమగ్రదాయాదుడు. అనేక చాతుర్దన్త సమరసంఘట్ట ద్విరదగణ విపుల విజయుడు. యథావిధి వినిర్మాపిత ఘటికావాప్త పుణ్యుడు. సతతభూమిగోకన్యాహిరణ్యప్రదానప్రతిలబ్ధ పుణ్యాజీవితోపభోగ్యుడు. పరమమాహేశ్వరుడు. మహారాజు.

?

మహారాజ విక్రమేన్ద్రవర్మ

ఇతడు శైశవమునుండి సకల గుణాలంకృతుడు. సమగధ్యారోపిత సకలరాజ్యభారము గలవాడు. పరమమాహేశ్వరుడు.

ఈశాసనము విక్రమేన్ద్రవర్మ తెందులూర ఆవాసము నుండినప్పు డిచ్చెను. నతపాట్యందు కృష్ణబెణ్ణాతటమందలి రావిరేవ గ్రామమునకు దక్షిణ పూర్వదిశయందుండు రేగోన్ట గ్రామమును భగవత్సోమగిరి నాథునికి విజయరాజ్య దశమ వర్షమున దత్తము జేసెను.

౫. తుండి తామ్ర శాసనము.

పై శాసనములవలె నిందును వంశానుక్రమణిక మాధవవర్మ తోడనే ప్రారంభమగుచున్నది

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

ఇతడు శ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు. ఏకాదశాశ్వమేధావభృథావధౌత జగత్కల్మషుడు. క్రతుసహస్రయాజి. సర్వమేధావాప్త సర్వభూతస్వారాజ్యుడు. బహుసువర్ణకాదశకయాజి. ఏకాదశ పౌండరీక ప్రాప్తసర్వార్థుడు. యథావిధ్యనుష్ఠితరాజసూయోపాదితాధిరాజు. పురుషమేధాద్యశేషక్రత్వనుష్ఠానజనిత పరమేష్ఠి. దేవాదిదేవుడు.

మహారాజశ్రీ విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇతడు విష్ణుకుండివాకాటకవంశద్వయాలంకృత జన్ముడు. సకలసామన్తమంజరీపింజరిత చరణయుగళుడు.

మహారాజేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇతడు సమాఘ్రా(ఘ్రా)తమాత్రత్రస్త కాందిశీభూత విశీర్ణ ప్రనష్టాశేషదాయాదుడు. స్వదక్షిణైక బాహుసహాయోచ్ఛ్రిత స్వయం సంక్రమాధిగతాధిరాజ్యుడు. అనేక చాతుర్దన్తసమర సంఘట్ట విజయుడు. పరమమాహేశ్వరుడు. పరమభట్టారకుడు. పరమబ్రహ్మణ్యుడు. యాథావిధి నిర్మాపిత ఘటికావాప్త పుణ్యసముచ్చయుడు. ధర్మవిజయి.

విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇతడు విష్ణుకుండ్యన్వయమకుటచూళామణి. సకలభువనరక్షాభరణైకాశ్రయమహనీయ గుణుడు. మహీమహేన్ద్రుడు.

ఈ విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ ఆకివాస్తవ్యుడును కౌండిన్యసగోత్రుడును నాపస్తంబసూత్ర పారంగతుడును నైన రుద్రశర్మ యొక్క కుమారుడు స్వామిశర్మకు చెయ్యారకరెలోని తుండి గ్రామమును నిజవిజయరాజ్య చతుర్దశ (౧౦ + ౪) వత్సరమున దానము జేసెను.

౬. తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలు, మొదటిగుది.

ఇందువర్ణించియుండు వంశానుక్రమణికయందు మూడుతరముల రాజులు జేర్కొనబడియున్నారు.

మహారాజేన్ద్రవర్మ

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

ఈ గోవిన్దవర్మ స్వభుజబలోత్సాహ ప్రభావానురాగావ్యాప్తస్వరాజ్యముగలవాడు. అన్య సామన్తాక్రాన్త రాజ్యాన్తరుడు. అనురక్త వర్ణాశ్రమస్వజన పరిజనుడు. గ్రామక్షేత్రహిరణ్య ద్విరదతురగగో బలీవర్దశయ నాసనయాన పాన భోజన భాజన భవనవసనాభరణ కన్యాదాసీదాస సహస్రములను దానముజేసిన వదాన్యుడు. అనేక దేవాయతన విహార సభాప్రపా తటాకోదపానారామప్రతి సంస్కారపూర్వకరణముచే నలంకరింపబడిన సకల దిగన్తరములు గలవాడు. భిక్షుద్విజానాథ యాచకవ్యాధిత దీనకృపణజనోపభుజ్యమాన న్యాయాధిగత విభవధనసముదయముగలవాడు. సర్వస్వత్యాగి. సకల శాస్త్రార్థశ్రవణ పరిజ్ఞానాదిహపరత్ర చానన్య చక్షుడు. విద్వచ్చూర మహాకులీనజనసమాశ్రయుడు. సకల సత్వధాతుత్రాణాయోత్పాదిత మహాబోధిచిత్తుడు.

ఇతడు తన ప్రవర్ధమానవిజయ రాజ్యసప్తత్రింశ (37వ) సంవత్సరమున వైశాఖ పౌర్ణమినాడు చాతుర్దశార్య బౌద్ధభిక్షు సంఘము కొఱకు తన యగ్రమహిషి పరమమహాదేవి యొక్క విహారమునకు దీప ధూపగన్ధపుష్పధ్వజపానభోజనశయనాసనగ్లానభైషజ్యఖణ్డస్ఫుటిత శీర్ణసంస్కారాదులకు పెణ్కపఱ అను పేరుగల గ్రామమును దానము జేసెను.

౬. తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలు, రెండవగుది.

ఇందలి వంశానుక్రమణికయం దైదు తరముల రాజులు పేర్కొనబడియున్నారు.

ప్రారంభ శ్లోకమందు సత్యాశ్రయుని పుత్రుడైన యుత్తమాశ్రయుడు విజయమందుగాక యని చెప్పియున్నది.

వంశానుక్రమణిక వివరణ మిట్లుకలదు.

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

ఇతడు షడభిజ్ఞుని ప్రాతీహార్య దర్శనానుగ్రహ జనిత సుగత శాసనాభిప్రసాదుడు. మహావిహార ప్రతిష్ఠాపనాధిగత అనన్త బ్రహ్మపుణ్య సంభారుడు.

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

ఇతడు బహుసువర్ణ పౌండరీకవాజపేయ క్రతుసహస్ర సర్వమేధరాజసూయ పురుషమేధా ద్యాహరణ సమ్యగనుష్ఠిత శ్రుతివిహితాశేషదుష్కరకామ్య కర్మానుష్ఠానుడు. ప్రాగ్దక్షిణాప రాంభోనిధి రేవా సలిలవలయ విభూషితమైన భూమికి భర్త.

మహారాజశ్రీ విక్రమేన్ద్రవర్మ

ఇతడు వాకాటక మహాదేవీ సుతుడు. మహాకవి. పరమసౌగతుడు.

శ్రీ ఇన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇతడు అనేక చాతుర్దన్త విజయాధిగతాశేష చక్రవర్తిక్షేత్రాధిపతి. విధ్వస్తాశేషదాయాద మండలుడు.

శ్రీమాన్విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇతడు ప్రకృతి మండలముచేత శైశవమునందే ఆరోపితరాజ్యభారుడు. పరమధార్మికుడు. ధర్మవిజయి. ప్రణతానేకసామన్తమకుటమణిమయూఖోద్భాసిత చరణయుగళుడు.

ఈ విక్రమేన్ద్రభట్టారకవర్మ తన ౧౧-వ విజయరాజ్యవర్షమున, కార్తికమాస కృష్ణపక్షాష్టమి నాడు అన్యరాజవంశ పృథివీపతి పదప్రసహ్యాహరణ వ్యక్తనిరతిశయ మహిమ గలవాడును, నయ పరాక్రమాదిగుణ సందోహయుక్తుడును, మనోహరస్వరూపము గలవాడునునగు మాధవవర్మ యను పుత్రుని గనినదియు, ననేక సామన్తకులతిలకాయమానమైన విష్ణుకుండికుల బహుమతైక సంబంధితాభిఖ్యాత మాహాత్మ్యముగల పృథ్వీమూల రాజవంశమందు సాగరమందు శ్రీవలె నుత్పన్నమైనదియు, నతిబహుప్రకారమనోరమోదార కర్మాద్భుతస్తూప విహారములచే దక్షిణాపథమందలి ప్రతి విషయమును నలంకరించిన వాడును, శ్రీపార్వతేయ పూర్వాపరక్షితిపతి పరంపరాహారములమధ్య కౌస్తుభమణివలె ప్రకాశించు యశస్సు గల వాడును, గుణరూప సంపదలచేత గోవిందు(విష్ణు)ని బోలినవాడునునగు గో(వి)ంద రాజునకు మూర్తీభవించిన సిరి వలె నందరాని మనోరథములను సిద్ధింపజేయునదియు నగు పరమభట్టారికా మహావిహారమందు చాతుర్దశార్య వర భిక్షు సంఘము యొక్క పరిభోగార్థము ఇరున్డేరు అను పేరుగల గ్రామమును దానము జేసెను.

శాసనాంతమున దానఫలాదికములను దెల్పు శ్లోకముల తరువాత మఱికొన్ని విశేష చరిత్రాంశములు వివరింపబడినవి.

ఉత్తమాశ్రయనృపాలుడు అనగా విక్రమేంద్రభట్టారకుడు చిగురుటాకువలె పేలవమైన బలము గల సింహవ్యాయుని పల్లవుని భంగపఱచి వెనుదిరిగి శక్రాభిధానపురమునకు ప్రథమము వచ్చినంతటనె శకపతి వర్షము ౪౮౮లో నీశాసనమునిచ్చెను. ఎవని నయ విక్రమముల వలన అధఃపతనమై పోవుచుండిన నిజభర్తృకుల లక్ష్మి యుద్ధరింపబడెనో యాసుప్రసిద్ధ రాజశ్రేష్ఠుడైన మూలరాజు (దీనికి) ఆజ్ఞప్తి.

ఇందు వంశానుక్రమణికలో బేర్కొనబడిన రాజులేవురే కాక దానభాగమున గో(వి)న్దవర్మ మాధవవర్మనామధేయులైన మఱియిద్దఱు రాజులును, గోవిన్దవర్మ యొక్క పత్నియు మాధవవర్మ యొక్క తల్లియునైన పరమ భట్టారికామహాదేవియు బ్రస్తుతింపబడియున్నారు. శాసనదాతయగు రెండవ విక్రమేన్ద్రభట్టారకునికిని వీరికిని గల సంబంధమెట్టిదో వివరించి యుండలేదు. కాని వీరును విష్ణుకుండిను లనుటకు సంశయములేదు. పరమభట్టారికామహాదేవి జన్మమందిన పృథ్వీమూల రాజవంశము విష్ణుకుండికుల

బహుమతైక సంబంధితాభిఖ్యాత మహాత్మ్యము గలదనుట ఇచట సంస్మరణీయము. ఇందువలన నామె పుట్టినది పృథ్వీమూల రాజవంశమనియు మెట్టినది విష్ణుకుండినవంశమనియు దెల్లమగుచున్నది. అగునేని వీరెవ్వరు ? విక్రమేంద్రవర్మ పై జెప్పిన పరమమహాదేవి కట్టించి నెలకొల్పిన విహారమున కేల దానము జేసెను ? అను ప్రశ్నలు రెండును సమాధానము కోరుచున్నవి. పై గోవిందవర్మయు నతని పుత్రుడైన మాధవరాజును అన్యులుగారు. విక్రమేన్ద్రుని పెద్దలే. ఆతని వంశమునకాద్యులే. వంశానుక్రమణికయందు పేర్కొనబడిన ప్రథమద్వితీయపురుషులే.

౮. పులుంబూరుతామ్రశాసనము.

ఇందలి వంశక్రమమిట్లున్నది.

శ్రీ విక్రమహేన్ద్రవర్మ

ఇతడు శ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతుడు. ఉపనత సామన్తమనుజపతి మండలుడు.

గోవిన్దవర్మ

అనేక సమర సంఘట్టన విజయుడు. పరనరపతి మకుట మణిమయూఖ చరణయుగళుడు. విక్రమాశ్రయుడు.

మహారాజమాధవవర్మ

ఇతడు దశశత సకల ధరణీతలన్నృపతి. అవసిత వివిధ త్రివరనగర భవనగత యువతీజన విహరణ రతుడు. క్రతుసహస్రయాజి. హిరణ్యగర్భప్రసూతుడు. ఏకాద శాశ్వమేధావ భృథస్నాన విగత జగదేకస్కుడు. విద్వద్విజ గురువృద్ధతపస్వి జనాశ్రయుడు. మహీతల నృపతి భాస్కరుడు. పరమబ్రహ్మణ్యుడు. మాతాపితృ పాదానుధ్యాతుడు. జనాశ్రయ మహారాజు.

ప్రాగ్దిగ్విజయము జేయదలపెట్టి గోదావరీనదిని దాటినవాడై వేదవేదాంగవిదుడైన రుద్రశర్మ యొక్క మనుమడును, దామశర్మయొక్క పుత్రుడును, గౌతమసగోత్రుడును, కర్మరాష్ట్రములోని కుణ్డూరు వాస్తవ్యుడును నైన శివశర్మయను తైత్తిరికసబ్రహ్మచారికి ఫాల్గుణ పౌర్ణమాస్యనాడు సోమరాహుసగ్రహ నిమిత్తము గుద్దవాది విషయమందు దళియవావితీరమున పులుంబూరు గ్రామమును మయిన్దవాటికి దక్షిణమున సీమాన్తమందు నాలుగు నివర్తనల క్షేత్రముతోగూడ తన ౪౭వ రాజ్యవర్షమున దానము జేసెను.

౯. ఖానాపూరు తామ్రపట్టికలు.

ఈశాసనముయొక్క మొదటిరేకు నష్టమైపోయినది.

మహారాజు మాధవవర్మ

ఇతడు సార్వభౌముడు. పుండరీకబహుసువర్ణైకాదశయాజి. చాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ్య ధర్మకర్మ సేతు బిరుదాంకితుడు.

కృష్ణబేణా పూర్వదక్షిణ భాగమందుండు రెట్టూరుక యను గ్రామమును వంకతీర్థ తంబతీర్థ కదంబతీర్థములను తీర్థత్రయము తోడను బెలవాటి కోలివాటిక వట్టారికలను గ్రాసగ్రామత్రయముతోడను సాలంకాయనగోత్రుడైన బోలస్వామికిని భారద్వాజగోత్రుడైన కేశవస్వామికిని దానము జేసెను.

ఈ మాధవవర్మ యొక్క వంశమెద్దియో పూర్వికులెవ్వరో తెలియదు. ఇతడు పుణ్డరీక బహుసువర్ణైకాదశయాగములు జేసినట్లు చెప్పియుండుటవలన పౌణ్డరీక బహుసువర్ణైకాదశాశ్వమేధ యాజియైన విష్ణుకుండిన మాధవవర్మయే యతడగునని కొందరూహించుచున్నారు. ఇది వాస్తవమే కావచ్చును.

౧౦. వేల్పూరు శిలాశాసనము.

ఇది తునకలైపోయినది. అక్షరములు మాసిపోయినవి. అందందు శిథిలము గానిపట్ల విష్ణుకుండిన వంశము పల్లవకులము అను మాటలును; మాధవవర్మ తన ౩౩-వ రాజ్యవర్షమున విక్రమేంద్రునితో గూడ వేల్పూరుస్కంధావారమున విడిసి యుండగా నేమో చేసినట్లు చెప్పియున్నది.

ప్రకరణము ౨

వంశానుక్రమణిక

మీది ప్రకరణమున బేర్కొనిన శాసనములలో వర్ణించియుండు వంశావళులను నందలి రాజులయొక్క బిరుదులను ఘనకార్యములను విడిచిపెట్టి సంగ్రహముగ నిట్లు విరచించనగును:—

౧. ఈపూరు, మొదటిగుడి.

మహారాజశ్రీగోవిన్దవర్మ

మహారాజశ్రీమాధవవర్మ

మఞ్చ్యణభట్టారకుడు.

౨. ఈపూరు, రెండవగుడి.

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

శ్రీదేవవర్మ

... శ్రీమాధవవర్మ

౩. రామతీర్థం.

శ్రీమన్మహారాజ మాధవవర్మ

విక్రమేన్ద్ర(రాజా)

ఇంద్రవర్మ (రాజా)

౪. చిక్కుళ్ల.

మహారాజ మాధవవర్మ

విక్రమేన్ద్రవర్మ

మహారాజశ్రీఇన్ద్రభట్టారకవర్మ

మహారాజ విక్రమేన్ద్రవర్మ ?

౫. తుండి.

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

మహారాజశ్రీ విక్రమేన్ద్రభట్టారకవర్మ

మహారాజేన్ద్రభట్టారకవర్మ

విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

౬. తుమ్మలగూడెం, మొదటిగుది.

మహారాజేన్ద్రవర్మ

మహారాజశ్రీమాధవవర్మ

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

౭. తుమ్మలగూడెం, రెండవగుది.

మహారాజ శ్రీగోవిన్దవర్మ

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ

మహారాజ శ్రీ విక్రమేన్ద్రవర్మ

శ్రీ ఇన్ద్రభట్టారకవర్మ

శ్రీమాన్విక్రమేన్ద్రభట్టారకవర్మ

౮. పులుంబూరు.

విక్రమహేన్ద్రవర్మ

గోవిన్దవర్మ

మహారాజమాధవవర్మ

౯. ఖానాపూరు.

మహారాజ మాధవవర్మ

౧౦. వేల్పూరు.

గోవిన్దవర్మ
?
మాధవవర్మ
?
విక్రమేన్ద్ర.

పై పేర్కొనిన (౪) చిక్కుళ్ల (౫) తుండిశాసనములొక్క రాజువే. వానియందలి వంశావళియు నొక్కటే. ఈ శాసనముల నొసగిన విక్రమేన్ద్రవర్మ ఇన్ద్రభట్టారకవర్మ యొక్క పుత్రుడు, విష్ణుకుండి వాకాటక వంశద్వయాలంకరిష్ణుడైన విక్రమేన్ద్రవర్మ యొక్క పౌత్రుడు. ఏకాదశాశ్వమేధాది యాగములను లెక్కింటని గావించిన మాధవవర్మ యొక్క ప్రపౌత్రుడు. ఈ రెండుశాసనములతో గూడ తుమ్మల గూడెపు రెండవగుదిని(౬)సమకూర్చుకొనదగును. ఏలనగా నీ ధర్మశాసనము నిచ్చిన విక్రమేన్ద్ర భట్టారకుడును పై రెండు శాసనముల దాతయైన విక్రమేన్ద్రుని వలెనే ఏకాదశాశ్వమేధాద్యనేకక్రతుకర్తయైన మాధవ వర్మ యొక్క మునిమనుమడు; వాకాటక మహాదేవీసుతుడైన విక్రమేన్ద్రవర్మ యొక్క మనుమడు; ఇన్ద్రభట్టారకవర్మ యొక్క కుమారుడు. పై రెండు శాసనములలోని వంశానుక్రమణిక మాధవవర్మతో నారంభమగుచుండగా నిందు మాధవవర్మ తండ్రియైన గోవిందవర్మతో నుపక్రమించుచున్నది. పై రెండు శాసనములందును నాల్గు తరముల రాజులుపేర్కొనబడియుండగా నిందైదు తరములవారు లెక్కింప బడియున్నారు.

రామతీర్థశాసనము(౭)గూడ నీకోవకు జెందినదే. ఆ శాసనదాతయగు నింద్రవర్మ ఉభయ (విష్ణు కుండి వాకాటక) వంశాత్మజాలంకారభూతుడైన విక్రమేంద్రుని పుత్రుడు; ఏకాదశాశ్వ మేధాద్యనేకయాగ కర్తయైన మాధవవర్మ యొక్క పౌత్రుడు. అనగా నీ యింద్రవర్మ చిక్కుళ్ల, తుండి, తుమ్మల గూడెపు రెండవ గుదుల దాతయైన విక్రమేంద్ర భట్టారకుని తండ్రియని తెలియుచున్నది. పై నాల్గు శాసనములలో వంశానుక్రమణికల నేకీకరణము సేయగా నీ క్రిందియైదు తరముల వంశవృక్ష మేర్పడుచున్నది.

1. మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

2. మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ

3. మహారాజ శ్రీ విక్రమేన్ద్రవర్మ

4. శ్రీ ఇన్ద్ర భట్టారకవర్మ

5. శ్రీమాన్విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ

ఇది నిర్వివాదమైన వంశవృక్షము. సర్వదా అంగీకార్యమైనది. ఇకమిగిలియుండు నాల్గు తామ్రశాసనములందు వర్ణింపబడియుండు వంశావళులకు దీనితోనేమైన సంబంధము గలదేమోచూతము. ఇప్పటి వఱకు లభించియుండు విష్ణుకుండిన శాసనములన్నిటిలోను లిపిదృష్టిని పరికించిచూచిన ఈపూరు రెండు గుదెల శాసనములును మిక్కిలి పురాతనమైనవని చెప్పదగియున్నవి. అక్షరస్వరూపమును బోల్చిపరీక్షించిన లిపిమర్మజ్ఞులు ఈపూరు మొదటి గుదెకంటె రెండవదె ప్రాచీన తరమైనదని యభిప్రాయమును వెలిపుచ్చియున్నారు. రెండవ గుదెలో మూడు తరముల రాజులు పేర్కొనబడియున్నారు.

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ I

శ్రీ దేవవర్మ

...శ్రీమాధవవర్మ II

ఈ వంశావళికి మూలపురుషుడైన మాధవవర్మ పైనియైదు శాసనముల సంయుక్త వంశావళియందు వచ్చు మాధవవర్మవలెనే ఏకాదశాశ్వమేధావభృథావధూత జగత్కల్మషుడును నగ్నిష్టోమ సహస్రయాజియునగుటచే వీరిరువురునేకైక పురుషులేయని చరిత్ర పరిశోధకులు దలచుచున్నారు. ఇది సరియైన యభిప్రాయమని తోచుచున్నది. అగునేని యిందలి మూడు తరముల రాజులను పైని సంయుక్త వంశావళితో జోడించిన నీక్రింది వంశవృక్ష మేర్పడుచున్నది.

మహారాజ శ్రీగోవిన్దవర్మ

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ

దేవవర్మ	విక్రమేన్ద్రవర్మ
శ్రీమాధవవర్మ	ఇన్ద్రభట్టారకవర్మ
	విక్రమేన్ద్రభట్టారకవర్మ

ఈపూరు మొదటి గుదె(౧)లో రెండుతరముల రాజులు పేర్కొనబడియున్నారు.

మహారాజ శ్రీగోవిందవర్మ

మహారాజ శ్రీమాధవవర్మ

కాని యీ దానశాసనమునకు ఆజ్ఞప్తిపై మాధవవర్మ యొక్క పుత్రుడైన మణ్చ్యాణభట్టారకుడు. ఇతనిగూడ జేర్చుకొనిన మూడు తరములేర్పడును.

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

మణ్చ్యాణభట్టారకుడు

స్థూలముగ జూడ నీ వంశక్రమముపై మేళవించిన వంశమునందంతర్లీన మైనదను భావ మువపాదక మగును. గోవిన్దవర్మ మాధవవర్మల పరస్పర పితాపుత్ర సంబంధమును, మాధవవర్మకృత ఏకాదశాశ్వ మేధాదిక్రతు పరంపరయు నట్టి భావమునకు స్ఫోరకములు: కాని సూక్ష్మముగ బరిశీలించిచూచిన నీ శాసన మునవచ్చు గోవిన్దవర్మ మాధవవర్మలు మీద మేళగించిన వంశావళిలోని యాపేరిటిరాజులకంటె భిన్నులని విదితము కాగలదు.

ఇందలి గోవిన్దవర్మకు ప్రణత సకలసామన్త గో హిరణ్య భూప్రదాతయను బిరుదములుగలవు. ఇవి సంకలిత వంశవృత్తమందలి గోవిన్దవర్మకును జెల్లవచ్చును; కాని యిందలి మాధవవర్మ కందలి యాతనికి లేని బిరుదావళి కొంతకలదు. ఇతడు త్రివరనగరభవనగతయువతీహృదయరంజనుడు; హిరణ్యగర్భ ప్రసూతి. బిరుదావళియందు గానవచ్చెడి యీ భేదము వ్యక్త్యంతరమును సూచించునని తలచెదను. ఈ శాసనమునకు జేరువైనది పులుంబూరు తామ్రశాసనము. దానియందు మూడు తరములరాజులు బేర్కొన బడియున్నారు.

శ్రీ విక్రమహేన్ద్రవర్మ

గోవిన్దవర్మ

మహారాజ మాధవవర్మ

ఈ వంశవృక్షములోని కడపటి రెండు తరములవారును పై దానియందలి మొదటి రెండు తరముల వారివలె గోవిన్దవర్మ మాధవవర్మలే. సంకలిత వంశవృక్షములోని మొదటి రెండు తరముల వారుగూడ వీరివలె గోవిన్దవర్మ మాధవవర్మలే యైనను బిరుదావళులు భేదించుచున్నవి. ఈపూరు మొదటి గుదెలోని గోవిన్దవర్మవలె పులుంబూరు గోవిన్దవర్మయు సామన్తనృపాలమండలిచే మ్రొక్కులుగొన్నవాడే. ఈపూరు మొదటి గుదెలోని మాధవవర్మవలె పులుంబూరు మాధవవర్మయు నేకాదశాశ్వమేధాది బహుక్రతుకర్తమాత్రమే కాక యతనివలె నితడును త్రిదివరనగరభవనగతయువతీజనవిహారణరతుడును, హిరణ్యగర్భ ప్రసూతియు. కావున ఈపూరు మొదటిగుదె పులుంబూరు తామ్రశాసనములు రెంటియందును వివరించిన వంశవృక్షమొక్కటియే యని తోచుచున్నది. ఈ యూహ సరియైనదేని యీ రెండు శాసనముల లోని వంశవృక్షములను మేళగింపవచ్చును.

విక్రమహేన్ద్రవర్మ

గోవిన్దవర్మ

మాధవవర్మ

మఞ్చ్యణ భట్టారకుడు

ఈ కోవలోని ప్రథమ పురుషుని పేరు విక్రమహేన్ద్రవర్మయని శాసనమున గలదు. ఇది ప్రమాదవశమున లేఖకుడు విక్రమేన్ద్రయనుటకు బదులు విక్రమహేన్ద్రయని చెక్కినాడని శాసన పరిశోధకులభిప్రాయపడుచున్నారు. కానగును. అగునేని యీ విక్రమేన్ద్రుడెవ్వడగును ? పై బొందుపఱచిన సంకలిత వంశావళిలో విక్రమేన్ద్రాభిధానముగల వారిరువురు కానవచ్చుచున్నారు. ఒకడు ఏకాదశాశ్వమేధాది బహుక్రతుకర్త యైన మాధవవర్మకు వాకాటకదేవియందు జన్మించిన పుత్రుడు. విష్ణుకుండి వాకాటక వంశద్వయాలంకరిష్ణుడని శాసనములలో ప్రశంసితుడు. రెండవవాడితని పౌత్రుడు, ఇంద్రభట్టారకుని పుత్రుడు. ఈ యిర్వురిలో బులుంబూరి శాసనమందలి విక్రమేంద్రుడు (విక్రమహేన్ద్రుడు) డెవ్వడగునో విచారింతము. ఇతడు పైపేర్కొనిన విక్రమేన్ద్రులలో మొదటివాడు కావలయును, రెండవవాడు కాజాలడు. ఏలనగా నీ రెండవ విక్రమేన్ద్రవర్మ క్రీ. శ. ౫౫౮ లో రాజ్యమునకువచ్చి ౫౭౦ వఱకును ౧౨ యేండ్లకాలము పాలనయొనర్చెనని ఇటీవల వెలువడిన శాసన సాక్ష్యమువలన నిశ్చయమైనది. పులుంబూరు గోవిన్దవర్మయును మాధవవర్మయును నితని సంతతివారయి యుండినచో వారితని తరువాత నొకరివెనుక నొకరు రాజ్యము జేసియుండవలయును. గోవిన్దవర్మ యెంతకాలము రాజ్యపరిపాలనమొనర్చెనో తెలియరాదు" కాని చరిత్రపరిశోధకులేర్పఱచు

కొనిన సమయానుసార మాతడిరువదిరైయెదేండ్లు పాలించెనని మనమనుకొనవచ్చును. పులుంబూరుశాసనము వలన మాధవవర్మ ౪౮ యేండ్లు రాజ్యముజేసెనని తెలియుచున్నది. ఈ లెక్కప్రకారము గోవిన్దవర్మ మాధవవర్మలుకలిసి ౭౩ యేండ్లనగా (౫౭౦+౭౩) ౬౪౩ వఱకు రాజ్యముజేసి యుండవలయును; కాని చాళుక్యద్వితీయ పులకేశి దన యష్టమరాజ్యవర్షమునం దనగా క్రీ. శ. ౬౧౭ లో వేంగికళింగలను జయించి స్వాధీనపఱచుకొనియెనని మారుటూరు శాసనము దెల్పుచున్నది.[1] అటుమీద వేంగి కళింగములందు విష్ణుకుండిన పరిపాలన సాగుటకవకాశములేదు. కావున పులుంబూరు విక్రమేన్ద్ర [విక్రమహేన్ద్ర] వర్మ రెండవ విక్రమేన్ద్రుడు కాజాలడు; మొదటివాడే కావలయును. అగునేని విష్ణుకుండిన వంశక్రమ మీతీరుగనేర్పడును.

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ I

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ I

దేవవర్మ — విక్రమేన్ద్రవర్మ I

శ్రీమాధవవర్మ II

ఇన్ద్ర భట్టారకవర్మ — గోవిన్దవర్మ II

మాధవవర్మ III

విక్రమేన్ద్రవర్మII — ?

మఞ్చ్యణ భట్టారక.

ఇక వంశక్రమమును వర్ణించు శాసనములలో మిగిలియుండునది తుమ్మలగూడెపు మొ॥ అందు మూడు తరములరాజుల పేర్లు గలవు.

మహారాజేన్ద్రవర్మ

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ

మహారాజశ్రీ గోవిన్దవర్మ

1. Copper Plate Ins. in the A.P. Govt. Museum, Vol. I, pp. 36-39.

అక్షరముల పోలికనుబట్టి చూడగా దుమ్మలగూడెపు రెండుగుదెలును గొంచెమించుమించుగ సమకాలికములవలెగన్పట్టును ; కాని తుమ్మలగూడెపు రెండవగుదికంటె మొదటిది నూఱు నూట యిరువదియేండ్లు మునుపటిదని చెప్పవలసియున్నది. ఇందుకు ప్రబలకారణ మందెకలదు. మొదటి గుదెయందు దాతయైన గోవిన్దవర్మ తన యగ్రమహిషియైన పరమమహాదేవి చాతుర్దశార్య సంఘ బౌద్ధభిక్షులకొఱకు ఇంద్రనగరమున గట్టించిన విహారమునకు పెణ్కపఱు గ్రామమును దానముజేసినట్లు చెప్పియున్నాడు.

'స్వస్యాగ్రమహిష్యా పరమమహాదేవ్యా విహారస్య దీప ధూప గన్ధపుష్పధ్వజ పానభోజన శయనాసన గ్లాన భైషిజ్య ఖణ్డస్ఫుటిత శీర్ణ కు శల మూలాను ప చ్ఛే దార్థం ద్వా .. ల పెణ్కపఱోనామ ధేయో ఉదకదానపూర్వకం మతి సృష్టః.'

రెండవ గుదెయందు దాతయైన విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ తన తాతకు దాతయైన గోవిన్దవర్మ యొక్క భార్యయు దన తాతకు దండ్రియైన మాధవరాజునకు దల్లియగు పరమభట్టారికామహాదేవి ఇంద్ర పురమున బ్రతిష్ఠించిన పరమభట్టారికా విహారమందు చాతుర్దశార్య వరభిక్షు సంఘముయొక్క పరిభోగా ర్థము ఇరణ్డేఱు గ్రామమును దానముజేసినట్లున్నది.

'శ్రీగోవిన్దరాజస్యమూర్తిమతీశ్రియప్రత్యవిషయీకృతమనోరథయా పరమభట్టారికా మహా దేవ్యా శ్రీమ దిన్ద్రపురముచ్చై రలంకర్తుకామయేవ ప్రతిష్ఠాపితే శ్రీమతు పరమభట్టారికావిహారే చాతుర్దశార్య వరభిక్షు సంఘపరిభోగాయ .... ఇరణ్డేఱునామగ్రామోదత్తః'.

ఇందువలన దెలియవచ్చునదేమనగా రెండుశాసనములందు బేర్కొనబడియుండు గోవిందవర్మలును వారి భార్యలైన పరమ లేక పరమభట్టారికా మహాదేవులును ఒక్కరే. భిన్నులుగారు. రెంటను పరమ లేక పరమభట్టారికా మహాదేవి చాతుర్దశార్యవర భిక్షుసంఘ విహారముయొక్క నిర్మాతయగుటచే పై వ్యక్త్యై కీకరణము బలపడుచున్నది. కావున తుమ్మలగూడెపు మొదటి గుదె రెండవదానికంటె బ్రాచీనతరమని చెప్ప నొప్పగును. మొదటి గుదెయొక్క మూలప్రతి శిథిలముకాగా దానిబడి యర్వాచీనకాలమున జెక్కించిన ప్రత్యంతరమగుటవలన రెండు గుదెలందలి యక్షరములకును బోలికలేర్పడినవి. ఇది వాస్తమాయెనేని తుమ్మల గూడెపు రెండవ గుదెలోని రాజవంశమునకు మూలపురుషుడైన గోవిన్దవర్మయు మొదటి గుదెలోని కడపటి వాడైన గోవిన్దవర్మయు నొక్కడేయగును. అతనికి మొదటి గుదెలోని మాధవవర్మయు నింద్రవర్మయు బితృపితామహులగుదురు. అప్పుడు విష్ణుకుండినుల వంశక్రమ మిట్లేర్పడును.

తు. గూ.౧ మహారాజేంద్రవర్మ

మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ I

మహారాజశ్రీ గోవిందవర్మ I

తు. గూ.౨ మహారాజశ్రీ మాధవవర్మ II

ఈపూ.౨ — తు. గూ. ౨. తుం. చిక్కు

దేవవర్మ — మహారాజశ్రీ విక్రమేంద్రవర్మ I
(విష్ణుకుండివాకాటక వంశద్వయాలంకరిష్ణుడు. పరమసౌగతుడు).

శ్రీమాధవవర్మ III
'(త్రికూట మలయాధిపతి)'
తు. గూ. ౨ చిక్కు, రామ, తుం.

మహారాజశ్రీ ఇంద్రభట్టారకుడు
(సత్యాశ్రయుడు)

ఈపూ.౧ గోవిందవర్మ II
పులుం.

మాధవవర్మ IV
(జనాశ్రయుడు)

విక్రమేంద్రభట్టారకుడు II
(ఉత్తమాశ్రయుడు)

మణ్చ్యాణభట్టారకుడు

ప్రకరణము ౩

కాలానుక్రమణిక

మొన్న మొన్నటివఱకును విష్ణుకుండిరాజుల రాజ్యకాలమును జక్కగా నిర్ణయించి చెప్పుటకు దగిన యాధారములెవ్వియు లభింపకుండినవి. అందనుక తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని పొలమూరుగ్రామమున దొరకిన తామ్రశాసనములు రెండే వారి కాలనిర్ణయమునకు మూలసాధనములై యుండినవి. ఒకటి విష్ణుకుండి జనాశ్రయ(నాగ్గవ) మాధవవర్మయొక్క పులంబూరు తామ్రశాసనము. (చూ. నెం. ౮). ఇది యారాజు తన ౪౮-వ రాజ్యవర్షమున ఫాల్గుణపౌర్ణమి చంద్రగ్రహణ సమయమున గౌతమసగోత్రుడైన రుద్రశర్మ మనుమడును, దామశర్మ కుమారుడునునగు శివశర్మకిచ్చిన పులుంబూరు గ్రామ సర్వకర పరిహారాగ్రహార దానమును దెల్పును. రెండవది చాళుక్యకీర్తివర్మ పౌత్రుడును ద్వితీయ సత్యాశ్రయ పులకేశివల్లభుని కనిష్ఠ భ్రాతయగు కుబ్జ విష్ణువర్ధనుని పుత్రుడునునైన ప్రథమ జయసింహవల్లభుడు గౌతమసగోత్రుడును దామశర్మ

పౌత్రుడును శివశర్మ పుత్రుడునునైన రుద్రశర్మకతని పూర్వులదైన పులుంబూరగ్రహారముత్సన్నమైపోగా దానిని పునరుద్ధరించి దానముజేసెననితెల్పుచున్నది.[1] ఇందువలన (1) జనాశ్రయ (నాల్గవ) మాధవవర్మచేత పులుంబూరు గ్రామమును దానము గొన్న శివశర్మ యొక్క కుమారుడగు రుద్రశర్మ యదే గ్రామమును చాళుక్య ప్రథమ జయసింహ వల్లభునిచే మరల దానము గొనెననియు, (2) శివశర్మ జనాశ్రయ మాధవ వర్మకును నతని పుత్రుడైన రుద్రశర్మ చాళుక్య ప్రథమ జయసింహ వల్లభునికిని సమకాలికులనియు దెలియుచున్నది. కావున నీనాల్గవ మాధవవర్మకును ప్రథమ జయసింహ వల్లభునకును దండ్రికొడుకుల మధ్యగల యెడముండవలయును.

పైశాసనముల నాధారపఱచుకొని శ్రీకోమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావుపంతులుగారు విష్ణుకుండినుల కాలానుక్రమణిక నిట్లు నిర్ధారించిరి:-

"మాధవవర్మ ప్రతిగ్రహీత, జయసింహ వల్లభశాసన ప్రతిగ్రహీత తండ్రి యగుటవలన మాధవవర్మ జయసింహవల్లభుని తండ్రియు వేంగీ చాళుక్య వంశస్థాపకుడును అయిన కుబ్జవిష్ణువర్ధనునికిని, అతని పెద తండ్రియు, శ్రీహర్షుని దక్షిణ హిందూదేశ సుప్రసిద్ధ ప్రతిస్పర్థియు అయిన రెండవపులకేశికిని సమకాలికుడుగా నుండి యుండవలయును."

"ఈవిధమున ఇంచుమించుగ ఆఱవశతాబ్ది యంత్యభాగమును, ఏడవశతాబ్ది ప్రారంభ భాగమును మాధవవర్మ పరిపాలనకాలమని స్థిరపఱచుకొని దీని నింతకన్న స్పష్టముగ నిర్ణయింపగలమేమో చూతము. ఈ దానము ఫాల్గుణపౌర్ణమినాడు చంద్రగ్రహణ నిమిత్తమున జేయబడినట్లు శాసనమువలన దెలియుచున్నది. (పం. ౨౫-౨౬). క్రీ. శ ౫౭౫, ౫౮౩, ౫౮౪, ౬౧౨, ౬౨౧ సం॥ లలో చంద్రగ్రహణము ఫాల్గుణమాసమున వచ్చును. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని చేతనో, అతనిసోదరుడు రెండవపులకేశి చేతనో జయింపబడి యుండవలసిన రాజు యొక్క ౪౮ వ పరిపాలన సం॥ముగ నుండుటకు మొదటిసంవత్సరము మఱియు ముందరిదకాన దానిని త్రోసివేయవలసియుండును. క్రీ. శ. ౬౦౦ ప్రాంతమున ఏడవశతాబ్ది ఆరంభమున ప్రాయికముగ పులకేశిచే జయింపబడిన రాజునకు కడపటి సంవత్సరము (౬౨౧) చాల తరువాతిది యగును గాన దానినిగూడ త్రోసివేయ వలసి యుండును. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు ౬౧౬ ప్రాంతమున స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించెనని మనకు దెలియును. మిగిలిన మూడుసంవత్సరములలోను ౫౮౩, ౬౧౨ సంవత్సరములలోని చంద్రగ్రహణములు హిందూదేశమున సూర్యుడుదిక్చ్రక్రము (Horizon) న కెగువనున్నప్పుడు సంభవించినవగుటచేత అవి హిందూదేశమున గానరానివి. కావున మాధవవర్మ ఈశాసనమునిచ్చిన సంవత్సరము ౫౮౪ మాత్రమే కావలెను. శాసనకాలము ప్రాయికముగ ౫౮౪ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౧౦వ తేది కాదగును. శాసనము చివర ఈ దానము రాజుయొక్క ౪౮-వ విజయ రాజ్యసంవత్సరమున చేయబడినట్లు తెలుపబడినది. కావున ఆతని రాజ్యము ౫౩౬ లో ప్రారంభమై యుండవలెను. రెండవపులకేశి కాని లేక ఆతని సోదరుడు కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడుకాని వేంగిదేశము నాక్రమించుకొనక పూర్వము జయించిన యీ మాధవవర్మ విష్ణుకుండి వంశములో కడపటివాడేయైన యెడల ఇతడు ౬౪ సంవత్సరముల వఱకు (౫౩౬-౬౦౦) తక్కువకాకుండ పరిపాలించి యుండవలెను."[2]

1. E. I. Vol. XIX, No. 42, pp. 254 f.

ఇట్లు మాధవవర్మకు దానముచేసిన కాల నిర్ణయమును ప్రాతిపదికగా గైకొని యావంశమందంతకు పూర్వపురాజుల కాలమును దామువివరించిన వంశావతార క్రమమునను సరించి యిట్లు నిర్ధారించియున్నారు.

౧౯౧౯–౨౦ సం॥రపు శాసననివేదికలోని ౧౨. వ నెం. శాసనము	మొదటి మాధవవర్మ (౩౫౭–౩౮౨).	
	దేవవర్మ (౩౮౨–౪౦౭)	
	రెండవమాధవవర్మ (౪౦౭–౪౪౪)	చిక్కుళ్లశాసనము, ఎపిగ్రాఫియాఇండికా, సం॥ ౪ పుట ౧౯౩
రామతీర్థశాసనము, ఎపిగ్రాఫియాఇండికా, సం॥౧౨. పుట ౧౩౩	మొదటి విక్రమేంద్రవర్మ (౪౪౪–౪౬౯)	
	ఇంద్రభట్టారకవర్మ (౪౬౯–౪౯౬)	
	రెండవ విక్రమేంద్రవర్మ (౪౯౬–౫౨౧	
ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ శాసనము	గోవిందవర్మ (౫౨౧–౫౪౬)	౧౯౧౯–౧౯౨౦ సం॥రపు శాసననివేదికలోని నెం. ౧౧ శాసనము.
	మూడవమాధవవర్మ (౫౪౬–౬౧౦)	
	మంచణభట్టారకుడు (౬౧౦–?)	

పులుంబూరు శాసనోక్త దానకాలగ్రహగత్యాది జ్యోతిష్క విశేషముల ననుసరించి శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు చెప్పినట్లు సదరు మాధవవర్మ యొక్క పాలన ౫౪౬ లో ప్రారంభమాయెననియు, నతని ౪౮-వ రాజ్యవర్షము ౫౯౪ అగుచున్నదనియు మనమొప్పుకొనవచ్చును. ఈసందర్భమున వారు ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతములును, వారేర్పఱచుకొనిన వంశానుక్రమణిక కాలానుక్రమణికలును నిటీవల బయల్పడిన చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములగుటవలన నంగీకార్యములు గావు.

పులుంబూరు శాసనముల వలన గౌతమసగోత్ర శివశర్మ రుద్రశర్మల వలె వారికి దానమిచ్చిన విష్ణుకుండి మాధవవర్మయు బూర్వ చాళుక్య ప్రథమజయసింహవల్లభుడును నొండొరులకు సన్నిహితులని తెలియుచున్నది. శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు వారిద్దరికిని మధ్య ఒకపురపాంతరమే యెడముగలదనియు, మాధవవర్మ చాళుక్య రెండవ పులకేశికిని యతని తమ్ముడైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనునకును సమకాలికుడనియు, వారు క్రీ.శ. ౬౧౦ లో వేంగిపై నెత్తివచ్చినప్పుడు వారిచే రణముననోడి వేంగిని గోల్పోయెననియు, నటుపిమ్మట క్రీ.శ. ౬౧౭ లో కుబ్జవిష్ణువర్ధ

నుడు నిజ స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించి క్రీ. శ. ౬౩౩ వఱకు ౧౮ యేండ్లు వేంగిని పాలించెననియు జెప్పి యున్నారు కదా! మాధవవర్మ ప్రథమ జయసింహునికి సన్నిహితుడే కావచ్చును. కాని వారిరువురును శ్రీలక్ష్మణరావుగారనుకొన్నంత సమీపస్థులు గారు. రెండవపులకేశి దండయాత్ర లక్ష్మణరావుగారు చెప్పినట్లు క్రీ.శ. ౬౧౦ లో నడువలేదు; అటువెనుక యేడేండ్లు గడచినపిమ్మట పులకేశి తన యష్టమరాజ్యవర్షమున క్రీ.శ. ౬౧౭ లోగాని వేంగిపై నెత్తిరాలేదని యతని మారుటూరు శాసనము రుజువు సేయుచున్నది[1]. మఱియు ౬౧౭లో కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు నిజస్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించుకొనలేదు. క్రీ.శ. ౬౩౧వ సం॥నాటి పులకేశి కొప్పార శాసనమందుగూడ నతడు పృథ్వీదువరాజై తన యన్న యధికారము క్రిందనే యుండినట్లు చెప్పి యున్నది[2]. మఱియు నతడు తనరాజ్యవర్షములను క్రీ.శ. ౬౧౭ నుండి లెక్కించుకొనలేదు; అతని రాజ్యకాలపరిగణన ౬౨౪ నుండి ప్రారంభమాయెనని యిటీవలి పరిశోధనలవలన స్థిరపడినది[3]; కావున కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు శ్రీలక్ష్మణరావు గారను కొన్నట్లు క్రీ. శ. ౬౧౭ మొదలు ౬౩౩ వఱకుకాక ౬౨౪ మొదలు ౬౪౧ వఱకును పాలించి యుండ వలయును. అటుపిమ్మట నతని పుత్రుడు ప్రథమ జయసింహవల్లభుడు ౬౪౩ లో రాజ్యాభిషిక్తుడై యుండ వలెను; అతడు రుద్రశర్మకు పులుంబూరును దన పంచమరాజ్య వర్షమునం దనగా ౬౪౭ లో దానమిచ్చెను; మాధవవర్మయతని తండ్రి శివశర్మకు దానమిచ్చినది దన ౪౭వ రాజ్యవర్షములో ననగా ౫౯౪ లోనని శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు నిర్ధారించి యున్నారు. కావున మాధవవర్మ దానముజేసినకాలమునకును ప్రథమ జయ సింహవర్మయొక్క దానకాలమునకు మధ్య (౬౪౭-౫౯౪) ౫౩ సంవత్సరములు గడచిపోయినవి. తరమునకు ౨౫ యేండ్ల ప్రకారము లెక్కవేసిచూచిన రెండు పురుషాంతరములు గడచినట్లు చెప్పవలసియున్నది. విష్ణు కుండినుల ప్రభుత్వము పులకేశిదండయాత్రవఱకు సాగినదని శ్రీ లక్ష్మణరావుగారి యొక్క దృఢవిశ్వాసము; కావున విష్ణుకుండినులలో గడపటి వాడైన మన మాధవవర్మ క్రీ. శ. ౫౯౪ సం॥ రమప్పటికి ౪౭ యేండ్ల కాలము ప్రభుత్వము సల్పియుండినను పులకేశి కుబ్జ విష్ణువర్ధనులతో నతని సమకాలికుని జేయుట కొఱకతనికి మఱియొక ౧౬ సంవత్సరముల జీవితకాలమును బ్రసాదించి యతని రాజ్యకాలమును ౬౧౦ వఱకును బెంపం దించిరి. మారుటూరుశాసనమే వారికాలమున బయల్పడియుండినచో నాతనికి మఱియేడేండ్లాయువిచ్చి యతడు ౬౧౭ వఱకు డెబ్బదియేండ్లకు మించినకాలము రాజ్యము జేసెనని చెప్పియుండువారేమొ; కాని మాధవవర్మ ౫౯౪ సం॥కు తరువాత జీవించియుండెననుటకెట్టి యాధారమును లేదు. విష్ణుకుండినుల ప్రభుత్వము చాళుక్యాగమనమునకు కొంతకాలమునకుముందె సమాప్తినందెను. చాళుక్యశాసనము లందెందును విష్ణుకుండి నుల ప్రస్తావమేకానరాదు. మీదుమిక్కిలి గుణగవిజయాదిత్యుడు మున్నగు పెక్కండ్రు తూర్పుచాళుక్య రాజుల శాసనములలో వారి వంశకర్తయగు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు దుర్జయులనుజయించి వేంగినాక్రమించుకొనినట్లు చెప్పియున్నది.

1. గుణగ విజయాదిత్యుని కాట్లపఱ్ఱు శాసనమున[4] 'సత్యాశ్రయునితమ్ముడైన కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు దుర్జయులను జయించి వేంగిమండలము నాక్రమించుకొనె' ననియు,

1. Copper Plate Ins. of A.P. Govt. Museum, Vol. I pp. 36-39.
2. Ep. Ind. XVII. No. 27 pp. 257 f.
3. Eastern Chālukyas of Vengi, pp. 41-56.
4. S.T.V.N. High School, Annual 1939-40, p. 24.

2. ప్రథమ చాళుక్య భీముని పండిపాక శాసనమున[1] 'అద్వితీయ పరాక్రమసంపన్నుడైన కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడు ఆంధ్రవిషయము నాక్రమించుకొనియుండిన దుర్జయులను శాఅదోలి వేంగిని జయించి స్వాధీనము జేసికొనె' ననియు,

3. అతనిదే కాకర్మాను శాసనమునందును కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు 'దుర్జయులను వేంగినుండి యుచ్చాటనజేసి యారాజ్యము నాక్రమించుకొని పదునెనిమిదేండ్లు పాలించె' ననియు.[2]

4. దానార్ణవుని కండయ శాసనమునందు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు 'ఆద్యముస దుర్జయులకడ నుండి పుడమి (వేంగి) ని బలాత్కారముగ నొడిచికైకొని పదునెనిమిదేండ్లు పాలించె'[3] ననియు జెప్పి యున్నది.

మీద నుదాహరించిన శాసనముల సాక్ష్యము విశ్వాసపాత్రమగునేని - కాదనుటకు గారణము గన్పట్టదు-శ్రీ లక్ష్మణరావుగా రనుకొనినట్లు (1) విష్ణుకుండినుల ప్రభుత్వము రెండవపులకేశి దండయాత్రవఱకు సాగలేదనియు, (2) చాళుక్యులు వేంగిని జయించికైకొనినది విష్ణుకుండినుల నుండి కాదనియు దుర్జయులకడ నుండియనియు, (3) దుర్జయులు చాళుక్య దండయాత్రకు కొంతకాలమునకు ముందే విష్ణుకుండినులను జయించి వేంగి నాక్రమించుకొని యుండిరనియు దెల్లమగుచున్నది.

శ్రీ లక్ష్మణరావు గారి 'ప్రాతిపదిక'యే తరువాతి చరిత్రకారులును శాసనపరిశోధకులును నేర్పఱచుకొనిన విష్ణుకుండి రాజవంశకాలానుక్రమణికలకు బునాదియైనది. ఆయనవలెనే వారును పులుంబూరు తామ్రశాసనద్వయమును మూలాధారముగగొనిరి; కాని వారి కాయనగారితోగాని యొండొరులతోగాని పొత్తుకుదురలేదు. శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు విరచించిన రాజవంశానుక్రమణిక నంగీకరింపక యొక్కొకరొక్క దారి ద్రొక్కుటచేత వారి కాలానుక్రమణికములును భిన్నరూపములు దాల్చినవి. ఇటీవల వెల్వడిన తుమ్మల గూడెపు శాసనముల వలన నిందెవ్వియు సరికావని తేలినది. కావున వాని నిచట పరామర్శించదల పెట్టలేదు.

తుమ్మలగూడెమందు లభించిన తామ్రపట్టికా వర్గద్వయములో రెండవది కడుముఖ్యమైనది. అది విష్ణుకుండి ప్రభువుల కాలానుక్రమణికకు లంగరువంటిది. అందు విష్ణుకుండిన ద్వితీయ విక్రమేంద్ర భట్టారకుని యేకాదశ రాజ్యవర్షము శకాబ్దము ౪౮౮ (క్రీ. శ. ౫౬౬)తో జోడింపబడినది. ఇందువలన నతని రాజ్యపరిపాలన శకాబ్దము ౪౭౭ లో ననగా క్రీ.శ. ౫౫౫-౫౬ లో ప్రారంభమాయెనని తెలియుచున్నది. ఇతని

1. Madras Government Or. Mss. Library, Elliot Collection 15-4-26, pp. 185 f.
2 APS Museum, Hyderabad, unpublished.
3. JAHRS. XI, p. 35.

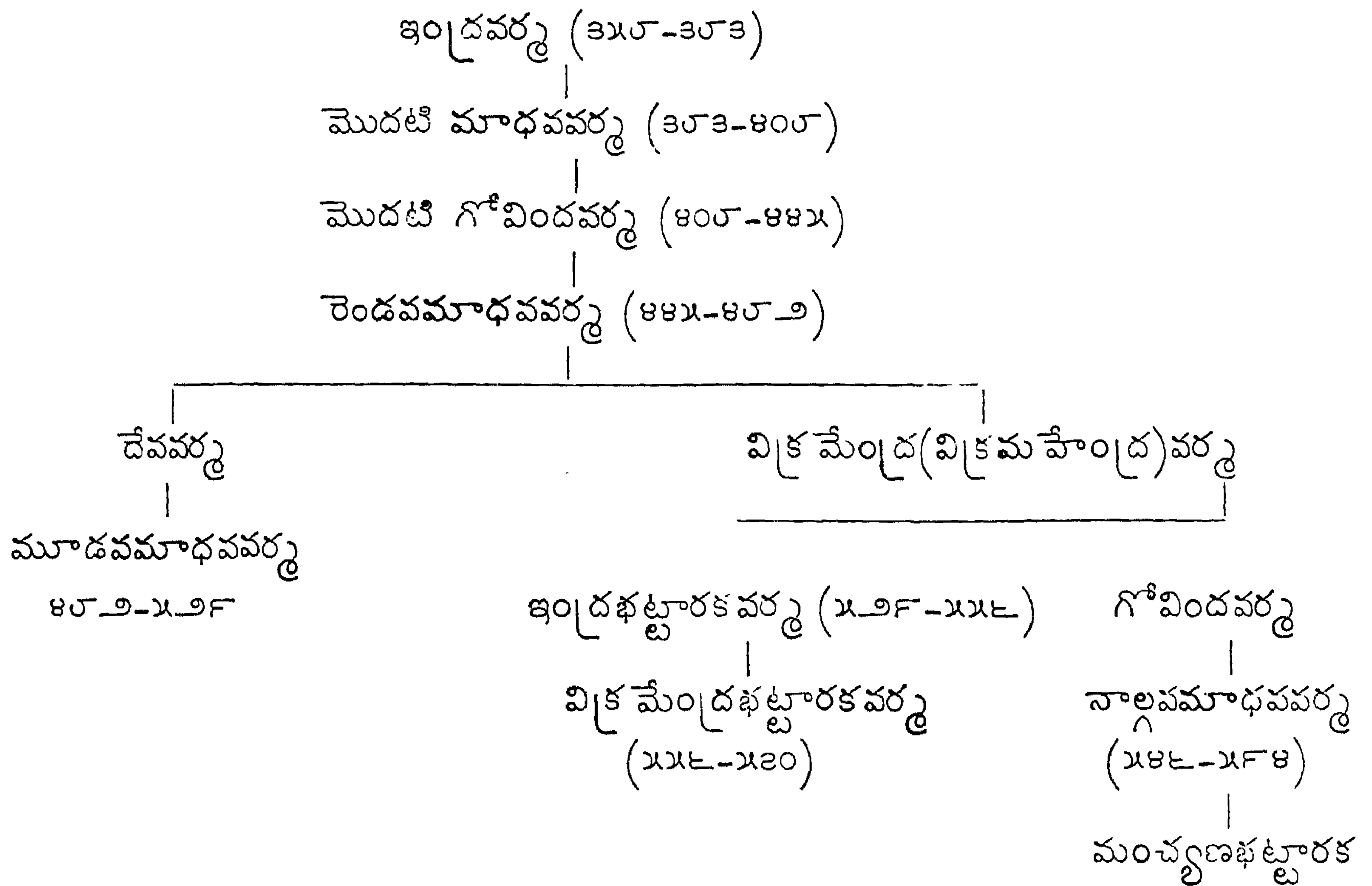
తుండి శాసన మితని పదునాల్గవ రాజ్యవర్షమున ననగా క్రీ. శ. ౫౨౦ సం॥రమునందీయబడెను. అటు తరువాతివి ఇతని శాసనములెవ్వియు గానరాకపోవుటచేత నితని రాజ్యకాలమునం దదియే కడపటియేడని తోచుచున్నది. కావున విష్ణుకుండిన ద్వితీయవిక్రమేంద్రభట్టారకుడు క్రీ. శ. ౫౫౫-౫౬ నుండి ౫౨౦ పర్యంతము రాజ్య మొనర్చెనని మనము నిశ్చయించవచ్చును. ఈ శాసన సాక్ష్యము నాధారముజేసికొని రెండవ విక్రమేంద్రునికి ముందు రాజ్యముజేసిన యతని పూర్వుల రాజ్యకాలమును ఉజ్జాయించికనుగొన నగును. కాని తత్పూర్వము విష్ణుకుండి ప్రభువుల కాలానుక్రమణిక యందడ్డపడు గడ్డుసమస్య కొకదానికి సమాధానమును వెదుకవలసియున్నది. తుమ్మలగూడె తుండి శాసనములవలన రెండవ విక్రమేంద్రుడు ౫౫౫-౫౬ మొదలు ౫౨౦ వఱకు రాజ్యము జేయుచుండెనని తెలుచున్నదికదా! మఱియు నందె యతనికి ముంద తని తండ్రి ఇంద్రభట్టారకుడు కూడ రాజ్యము జేసినట్లుకలదు. ఇందిట్లుండ శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు నాల్గవ మాధవవర్మ యొక్క పులుంబూరు దానశాసనమం దుదాహృతమైన దానకాల గ్రహగత్యాది జ్యోతిష విశేషాంశములను పరిగణన మొనర్చి యతడు క్రీ. శ. ౫౪౬ మొదలు ౫౯౪ వఱకు పాలించుచుండినట్లు నిశ్చయించిరికదా. ఇందువలన నాల్గవ మాధవవర్మ పాలించుచుండిన కాలముననె ఇంద్రభట్టారకుడును, నతని తరువాత నతని పుత్రుడైన రెండవ విక్రమేంద్రుడును విష్ణుకుండిన సామ్రాజ్యమును పాలించుచుండినట్లు తేలుచున్నది. ఇది యెట్లు పొసగును? ఈ రాజు లిద్దఱేకకాలమున నొకేరాజ్యముపై ప్రభుత్వసల్పుచుంట విరుద్ధముగ గన్పట్టినను నది యసంగతముగాదు. నాల్గవ మాధవవర్మ ఇంద్రభట్టారక ద్వితీయ విక్రమేంద్రుల వలె విష్ణుకుండిన వంశప్రధానశాఖకుగాక యొకయుపశాఖకు జెందినవాడు. ప్రధానశాఖవారు రాజధానీ నగరమైనట్టి యమరావతి (ఇంద్రలేక శక్ర) పురమునుండి సామ్రాజ్యమును సమస్తమును బాలించుచుండగా నుపశాఖవారు ప్రధానశాఖాధిపతియగు రాజు తమమనోవృత్తికై ప్రసాదించిన సీమలను గ్రామములననుభవించు చుండిరి; మాధవవర్మ కుటుంబమునకు గ్రాసము కొఱకు ప్రసాదించిన సీమ రాజ్యమునం దెచ్చట నుండెనో, నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడకున్నను నది వాకాటక దేశమున నర్మదా తీరమున నుండెనని యూహించుట కవకాశము గలదు. ఏలనగా నీ మాధవవర్మయొక్క పులుంబూరు శాసనమున నితడు త్రివరనగర భవనగత పరమయువతీజనవిహారణరతుడని చెప్పియున్నది. అట్లె యీపూరుమొదటిగుదె తామ్రపట్టికలలోను త్రివర నగరభవనగత యువతీహృదయనందనుడనికలదు. ఈ త్రివరనగర మిప్పటి మధ్యప్రదేశమున జబ్బల్‌పూరు జిల్లాలోని తేవారని శ్రీ లక్ష్మణరావుగారూహించిరి. ఇది సరియైనదే. అగునేని మాధవవర్మ వారి కుటుంబ మునకు మనోవృత్తికై యీయబడిన సీమ తేవారు ప్రాంతమున నుండెనని మనమనుకొనవచ్చును. మూడవ మాధవవర్మ కడపటి దినముల నుండియు విష్ణుకుండిన సామ్రాజ్యము కలతవడియుండెను. పరరాజుల దండయాత్రలతోపాటు దాయాదసామంతుల యార్భాటము వలన దేశమున శాంతిభద్రతలు చెడెను. పరిపాలన పటుత్వము సడలెను. రాజుయొక్క అధికారము సర్వత్రచెల్లుబడికాక యందందు కుంటువడెను. ఇంద్ర భట్టారకుడు దాయాదులతో బెక్కుమారులు పోరాడి విజయుడైనట్లు ప్రకటించుకొనియున్నాడు. చిక్కుళ్ల

శాసనమున ఇంద్రభట్టారకుడు భ్రూభంగ కరవినిర్ధూత సమగ్రదాయాదు డని కలదు; తుండి శాసనమున నితడు సమాఘాతమాత్రత్రస్త కాందిశీభూత విశీర్ణప్రనష్టాశేషదాయాదు డని చెప్పియున్నది; తుమ్మలగూడెపు రెండవ గుదెయందు విధ్వస్తాశేషదాయాద మండలు డని వచించియున్నది. ఇట్లింద్ర భట్టారకునితో బోరాడి దాయాదులలో నాల్గవ మాధవవర్మ యొక్కడై యుండవలయును. దూరపు సరిహద్దు ప్రాంతమునుండిన వాడగుటచేత నతడు ఇంద్రభట్టారకునకు లొంగక స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించుకొనియుండును. తత్కారణమువలననే యతడు తన శాసనాదులందు నిజరాజ్యవర్షముల నుదాహరించుకొన గడగియుండును. అట్లగుట చేతనే యతడు ఇంద్రభట్టారక విక్రమేంద్రులతోగూడ నేకకాలమున రాజ్యపరిపాలన జేయుట తటస్థించి యుండును.

ఇంతవఱకును ద్వితీయ విక్రమేంద్ర చతుర్థ మాధవవర్మల రాజ్యకాలములను నిశ్చయించితిమి. ఇక వారి పూర్వుల కాలమును విచారింతము. విక్రమేంద్ర భట్టారకునికి ముందు రాజ్యము జేసిన యతని తండ్రి ఇంద్రభట్టారకుడు ౨౭ సంవత్సరములు రాజ్యపాలన మొనర్చిన ట్లతని శాసనములు దెల్పుచున్నవి[1]. కావున నీతడు క్రీ. శ. ౫౨౯ మొదలు ౫౫౬ వఱకు ప్రభుత్వము సల్పియుండవలయును. ఇంద్రభట్టారకుని తండ్రి విష్ణుకుండి వాకాటకవంశద్వయాలంకరిష్ణుడైన విక్రమేంద్రుడు రాజ్యము జేసినట్లగపడదు. ఇతని వెవ్వియు శాసనములు గానరావు. ఇతని సంతతివారి శాసనములలో గూడ నితడు రాజ్యమేలినాడని చెప్పుటకు దగిన యాధారమెద్దియు గన్పట్టదు. ఇతని ద్వైమాతుర జ్యేష్ఠ భ్రాత పుత్రుడగు మూడవ మాధవవర్మ సింహాసనము నధిష్ఠించి క్రీ. శ. ౪౮౨ మొదలు ౫౨౯ వఱకు ౪౭ వర్షములు ప్రజాపాలన మొనర్చినట్లున్నది.[2] అతని తండ్రియైన దేవవర్మ సింహాసనమునెక్కలేదు. చిఱుతప్రాయము నందే తన తండ్రి రెండవ మాధవవర్మ రాజ్యము సల్పుచుండగనే మృతినందెనని తోచుచున్నది; కావున మూడవ మాధవవర్మకు ముందు పాలించిన రాజతని తాత రెండవ మాధవవర్మ. ఇతడు క్రీ. శ. ౪౪౫ మొదలు ౪౮౨ వఱకును ౩౭ సంవత్సరములు ప్రజాపాలన మొనర్చియుండవలయును.[3] ఈ మాధవవర్మయొక్క తండ్రియైన గోవిందవర్మకూడ క్రీ.శ. ౪౦౮ మొదలు ౪౪౫ వఱకు ౩౭ యేండ్లు రాజ్యాధిపత్యము జేసియుండవలయును.[4] ఈ గోవిందవర్మ తండ్రియైన మొదటి మాధవవర్మయు నతని తండ్రియైన ఇంద్రవర్మయు నెంతకాలము పాలించిరో తెలియరాదు. చెరియొక యిరువదియైదేండ్ల కాలము పాలనజేసియుందురని తలచిన వారిదొరతనము మొత్తముమీద యేబదియేండ్ల కాలము నడచియుండవచ్చును. మొదటి మాధవవర్మ క్రీ. శ. ౩౮౩ మొదలు ౪౦౮ వఱకును, నింద్రవర్మ క్రీ. శ. ౩౫౮ మొదలు ౩౮౩ వఱకును పాలించి యుండవచ్చును. అట్లగునేని విష్ణుకుండినుల యేలుబడి క్రీ. శ. ౩౫౮ ప్రాంతమున ప్రారంభమైయుండవచ్చును.

---

1. Ep. Ind. XVII. pp. 337-39.
2. *Ibid.*, pp. 314-37.
3. *Ibid.*, pp. 334-37.
4. Bhārati, Vol. of 42 No. 6, pp. 4-28.

ప్రకరణము ౪

చరిత్ర

విష్ణుకుండిన వంశోత్పత్తిని గూర్చి మనకు దెలియవచ్చు విషయమత్యల్పము. విష్ణుకుండి అనునది శాసనములందు కొన్ని యెడల గోత్రనామముగను మఱికొన్ని తావుల వంశాభిధానముగను గన్పట్టుచున్నది. వేల్పూరి శాసనమున మాధవవర్మ తండ్రియైన గోవిందవర్మ విష్ణుకుండిగోత్ర ప్రభవుడైనట్లు చెప్పియున్నది.[1] మఱియు తుండి తామ్ర పట్టికలలో మాధవవర్మ కుమారుడైన మొదటి విక్రమేంద్రుడు విష్ణుకుండి వాకాటక వంశద్వయాలంకృత జన్ముడని కలదు. మఱియు నతని కుమారుడైన ఇంద్రభట్టారకుడు విష్ణుకుండి కుల తిలకుడనియు, మనుమడైన రెండవ విక్రమేంద్రుడు విష్ణుకుండ్యాన్వయ మకుట చూళామణి యనియు వర్ణింపబడియున్నారు.[2] దీనినిబట్టి చూడగా విష్ణుకుండి యనునది వారి గోత్రాన్వయములు రెంటికిని ఏకైక నామముగ జెల్లుచు వచ్చెనని తోచుచున్నది. విష్ణుకుండినుల యాదిమ నివాసస్థాన మెద్దియో నిశ్చయముగ దెలియదు. పరిశోధకు లీవిషయమై భిన్నాభిప్రాయములను వెలిపుచ్చియున్నారు. విష్ణుకుండిన శబ్దము వినుకొండకు సంస్కృతీకరణమనియు, వారి కులదైవము శ్రీ పర్వతస్వామియైన మల్లికార్జునుడనియు నేతత్కారణముల వలన వారి యాదిమ నివాసస్థాన మిప్పటి గుంటూరు మండలములోని వినుకొండ ప్రాంతమనియు గొందఱు చెప్పుదురు.[3] కాని యిది సంశయాస్పదము. విష్ణుకుండిశబ్దము వినుకొండయొక్క

1. A.R. No. 350 of 1937-38. 2. A. P. G. S. No. 8.
3. Early Dynasties of Andhradēśa, pp. 422-27.

సంస్కృతీకరణము గాజాలదు. 'విను' యొక్క సంస్కృతరూపము 'విష్ణు' కాదు; కుండి యన గుండము. 'కుండి' కొండకాజాలదు. వినుకొండకు సంస్కృతమున శ్రుతిపర్వతమని పేరు చెల్లుచుండెనని క్రీడాభిరామము వలన దెలియుచున్నది.[1] కావున విష్ణుకుండిశబ్దము వినుకొండకు సంస్కృతీకరణమనుట తగదు. శ్రీపర్వత స్వామి శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవుడనుటయు సంశయగ్రస్తమే. ప్రాచీనకాలమున శ్రీపర్వతనామము నాగార్జునకొండకుగూడ చెల్లుచుండెనని ఇక్ష్వాకుల శాసనములవలన దెలియవచ్చుచున్నది.[2] క్రీస్తుశకప్రారంభ శతాబ్దులలో ననగా విష్ణుకుండినులు వర్ధిలుచుండిన కాలమున నది సుప్రసిద్ధ బౌద్ధక్షేత్రమై వెలయుచుండెను. కావున విష్ణుకుండినుల కులదైవమైన శ్రీపర్వతస్వామి నాగార్జునకొండలో నెలకొనియున్న బుద్ధదేవుడైన గావచ్చును. ఈసందర్భమున విష్ణుకుండినరాజ్యసంస్థాపకుడని యెన్నదగిన మొదటి గోవిందవర్మ బౌద్ధధర్మాను ష్ఠానపరుడని స్మరణకు దెచ్చుకొనుట యుక్తము. మఱికొందఱు విష్ణుకుండినులాంధ్రులు గారనియును వెలుపటినుండివచ్చి యాంధ్రదేశమున రాజ్యమును సంపాదించి యచట స్థిరముగ నెలకొనిన యన్యదేశజులనియు జెప్పుదురు. విష్ణుకుండినుల కాకాలమున మధ్యదేశము నేలుచుండిన వాకాటకరాజకుటుంబముతో వైవాహిక సంబంధముండెనని వారి శాసనముల వలన దెలియవచ్చుచున్నది. వాకాటకులు శ్రీశైలపర్యంతము వ్యాప్తమైన దేశమును బరిపాలించుచుండిరి. కావున విష్ణుకుండినులాంధ్రదేశమున వాకాటకులచే బ్రస్థాపితులైన యన్య దేశజులని కొందఱు వాదించుచున్నారు.[3] కాని వాకాటకుల యధికారము శ్రీశైలమువఱకు జెల్లుచుండె ననుట కాధారమెద్దియు లేదు. మఱియు విష్ణుకుండినులకు క్రీ. శ. ౫ వ శతాబ్దమునకు మునుపు వాకాటకులతో నెట్టి సంబంధ ముండిన ట్లగపడదు. క్రీ. శ. ౬ వ శతాబ్దారంభమున వాకాటక హరిసేను డాంధ్రదేశముపై నెత్తి వచ్చి జయించిన ట్లతడు దన శాసనములందు చెప్పుకొనియున్నాడు. కాని తత్పూర్వము కనీసమొకశతాబ్దము నుండియు నాంధ్రదేశమును విష్ణుకుండినులు పాలించుచుండినట్లు వారి శాసనములు దెల్పుచున్నవి. కావున వారు వాకాటకులతో గూడ వచ్చి యాంధ్రదేశమున నెలకొనిన యన్యదేశజు లనువాద మంగీకరించదగినది కాదు. విష్ణుకుండిన రాజ్యస్థాపకుడైన మొదటి గోవిందవర్మ తన తుమ్మలగూడెపు తామ్రశాసనమున శ్రీ పార్వతేయ పూర్వాపరక్షితిపతి పరంపరాహారముల మధ్య తాను కౌస్తుభమణివంటి వాడనని చెప్పుకొని యున్నాడు. కావున నితని మనికి నాగార్జున కొండయో తత్పరిసర దేశమో కావలయును.

విష్ణుకుండినుల దాద్యమున బ్రాహ్మణవంశము. తుమ్మలగూడెపు తామ్రశాసనము రెండవగుది యందు 'బ్రహ్మక్షత్రతేజోభృతాం......విష్ణుకుండినామ్' అని కలదు. బ్రహ్మక్షత్రులనగా పుట్టుకచే బ్రాహ్మ ణులై యుండి క్షత్రియవృత్తి నవలంబించుటవలన క్షత్రియత్వము నందినవారు. ప్రాచీన పల్లవకదంబ వంశము లవలె వీరిదియు నాద్యమున బ్రాహ్మణవంశమే.

మొదటి గోవిందవర్మ

(క్రీ.శ. ౪౦౮-౪౪౫)

విష్ణుకుండిన వంశజులలో మొదటివాడైన ఇన్ద్రివర్మ్మను గూర్చి కాని యతని పుత్రుడైన మొదటి మాధవవర్మ్మను గూర్చి కాని మనకేమియు దెలియరాదు. వారు సామాన్యులైన సామంతులై యుందురని మనమూహించవచ్చును. ఇంద్రవర్మ్మ మనుమడైన మొదటి

1. క్రీడాభిరామము 20.
2. Ep. Ind. Vol. XX, pp. 9, 22, 23, 36.
3. HAS. 14. p. 6. Dubreuil: Ancient History of the Deccan, p. 90.

గోవిందవర్మతోడనే విష్ణుకుండినుల యభ్యుదయము ప్రారంభమైనది. అతడును నాద్యమున సామంతుడై యుండి తరువాత తనతోడి సామంతుల నెల్లరను జయించి యధిరాజపదము నార్జించినట్లున్నది. తాను స్వభుజబలోత్సాహ ప్రభావానురాగావాప్త స్వరాజ్యుడ ననియు, శౌర్యధైర్య ప్రతాపానుభావాదన్య సామాన్తాక్రాన్త రాజ్యాన్తరుడననియు దన తుమ్మలగూడెపు శాసనమునందు చెప్పుకొనియున్నాడు. ఇత డేయధిరాజునకు సామంతుడై యుండెనో యితనిచే విజితులైన యన్య సామంతులెవ్వరో చెప్పుటకు సాధ్యము గాదు. కాని యితని మనుమని మనుమడైన ద్వితీయేంద్రభట్టారకుడు తన తుమ్మలగూడెపు ద్వితీయ తామ్రపట్టికయందు ఇతడు శ్రీపార్వతేయ పూర్వాపరక్షితిపతి పరంపరాహారమధ్య నిరుపమ విరాజితయా కౌస్తుభాయమాన యశోజన్ముడని ప్రశంసించి యుండుటవలన, ఇతడు జయించిన అన్య సామంత వర్గము శ్రీపర్వతమునకు బూర్వాపర దిగ్భాగములందు చిన్న చిన్న సంస్థానములను పాలించుచుండిన మన్నెదొరలై యుందురని తోచుచున్నది. ఇతని రాజ్యవిస్తార మెంతటిదో తెలియదు. కాని ఇతడు తన రాజ్యములోని ప్రతి విషయమందును స్తూపములను విహారములను నిర్మించెనని మీది యుదాహృత శాసనమందు చెప్పియుండుట చేత నందు పెక్కు విషయములుండెననుట నిశ్చయము. ఈ గోవిందవర్మ పృథ్వీమూలుని వంశసంజాతయగు పరమభట్టారికామహాదేవిని శ్రీదేవి గోవిందుని (విష్ణుదేవుని) వలె యుద్వాహము జేసికొనెను. ఈపృథ్వీమూలు డెవ్వడో తెలియదు. గోదావరి తామ్రపట్టికలో నొక పృథ్వీమూలుడు పేర్కొనబడి యున్నాడు.[1] కాని యాతడు ఈగోవిందవర్మ మునిమనుమడైన ఇంద్రభట్టారకునికి సమకాలికుడు; కావున నతడు గోవిందవర్మ భార్యయైన పరమభట్టారికామహాదేవి యొక్క పూర్వికుడై యుండజాలడు.

గోవిందవర్మ బౌద్ధమతానుయాయి. ఇతడు సకల సత్వధాతుత్రాణాయోత్పాదిత మహాబోధి చిత్తుడు. తనరాజ్యమందొక్కొక్క విషయమందును బహుప్రకార మనోరమోదార కర్మాద్భుతస్తూప విహారాదులను నిర్మించెను. బౌద్ధుడైనను గోవిందవర్మ వైదికధర్మము నాదరించెను. దేవాలయములను గట్టించెను. తన విత్తమునంతటిని భిక్షుద్విజానాథ యాచకవ్యాధిత దీనకృపణజనోప భుజ్యమని తలచి దాన మొనర్చెను. ఇతని త్యాగము తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికా ప్రథమ గుచ్ఛకమందిట్లు వివరింపబడియున్నది. "గ్రామ క్షేత్రహిరణ్య ద్విరదతురగ గోబలీవర్ద శయనాసన యానపాన భోజన భాజన భవన వసనాభరణ కన్యాదాసీ దాససహస్రాణాందాతా. అనేక దేవాయతన విహార సభాప్రపాతటాకోదపానారామ ప్రతిసంస్కార పూర్వకరణే నాలంకృత దిగంతరః'' అని. పై దానముల వలన నితడనురక్తవర్ణాశ్రమ స్వజన పరిజనుడాయెను. గోవిందవర్మవలె నతని పట్టమహిషి మహాదేవియు బౌద్ధమతాభినివిష్టురాలు. ఆమె చాతుర్దశార్య సంఘభిక్షులకొఱకు ఇంద్రపురముననొక మహావిహారమును నిర్మించెను. ఆ విహారమునకు దీప ధూపగంధ పుష్పధ్వజపాన భోజనశయనాసనగూన భైషిజ్య ఖణస్ఫుటిత శీర్ణ సంస్కారాదుల కొఱకు భర్తచే పెన్కపఱను గ్రామమును దానము జేయించెను.

గోవిందవర్మ జ్ఞాని. సకల శాస్త్రార్థశ్రవణ పరిజ్ఞానాదిహపరత్ర చానన్యచక్షుషుడని శాసనము దెల్పుచున్నది. ముఖ్యముగ నితనికి బౌద్ధదర్శనమున చొరవ యధికము. ఇతడు విద్వత్సమాశ్రయుడు. విద్వాంసులను పెక్కుర జేరదీసి వారితో శాస్త్రవాదము సేయువాడు.

1. Bombay Gazetteer, Vol. I, Part II, p. 334.

ముప్పదియేడేండ్లు రాజ్యముజేసి గోవిందవర్మ దేహము చాలించెను. ఇతని యనంతర మితనికి పట్టమహిషి పరమమహాదేవి యందుద్భవించిన కుమారుడు మాధవవర్మ రాజ్యాభిషిక్తుడాయెను.

రెండవ మాధవవర్మ

(క్రీ.శ. ౪౪౫–౪౮౨)

పై వివరించిన వంశానుక్రమణిక ననుసరించి ఈ వంశమున మాధవవర్మ నామధారులగు రాజులలో నితడు రెండవవాడగుచున్నాడు. కావున నీవ్యాసమునం దితని రెండవ మాధవవర్మ యని పేర్కొనుచున్నాడను. ఇతడు తండ్రివలెగాక వైదికమతాభినివిష్టుడు. అగ్నిష్టోమవాజపేయపౌండరీకాశ్వమేధ రాజసూయాది క్రతువులును జేసెనట. ఇందు ముఖ్యమైన వశ్వమేధ రాజసూయములు. వీనిజేయుటవలన నితడు సార్వభౌముడని తెలియుచున్నది. పదునొకండు మార్లశ్వమేధయాగము జేసియుండుటవలన నితడన్నిమార్లు దిగ్విజయమొనర్చి శత్రురాజులను నిర్జించి వారి నదిమి కప్పముగొనెనని తోచుచున్నది. వాస్తవము విచారించిచూడ నితడు గొప్పవిజేతగ గన్పట్టుచున్నాడు. బలాధికుడు. ఇతనికడ నెనిమిదివేల యేనుగులును, పదికోట్లగుఱ్ఱములును, లెక్కకుమిక్కుటమైన పదాతివర్గమును నుండెనని ఇతనిసంతతివారమని చెప్పుకొన్నయర్వాచీన భూపతుల శాసనములందు చెప్పియున్నది.[1] ఇందెంత వాస్తవముకలదో తెలియదు. ఇతని రాజ్యము ప్రాగ్దక్షిణాపరాంభోనిధిరేవా సరిత్సలిలవలయితమని రెండవ తుమ్మలగూడియ తామ్రపట్టికాగుళుచ్ఛమందుకలదు. ఇంతగొప్ప సామ్రాజ్యము నితడెట్లు సంపాదించగలిగెనో తెలియదు; కాని యితనిచే పరాజితులైన రాజులలో వాకాటకులు ముఖ్యులై యుండవలయును. ఏలనగా నీ కాలమున దక్కను పశ్చిమార్ధమున దక్షిణమున కుంతలమునుండి యుత్తరమున రేవా పర్యంతమును, దూర్పున నజంటా యెల్లోరాలనుండి పశ్చిమమున సముద్రము వఱకును వ్యాప్తమైన దేశమంతయు వారియేలుబడి క్రిందనుండెను. వారిని జయింపక మాధవవర్మ యపరాంభోనిధి రేవా సరిత్పర్యంత వ్యాప్త భూమండలము నాక్రమించుకొని యుండజాలడు. వాస్తవము గూడనట్లె జరిగెనని చెప్పవలసియున్నది. మాధవవర్మకు సమకాలీనుడును వాకాటకరాజవంశ ప్రధానశాఖయందు కడగొట్టు వాడునునైన ద్వితీయపృథ్వీసేనుడు తన బాలఘాటు శాసనములో బరాక్రాంతమైన నిజరాజ్యమును రెండుమారులు మరల సాధించితినని చెప్పియున్నాడు.[2] అతడు తన రాజ్యముపై నెత్తివచ్చిన శత్రులెవ్వరో పేర్కొనియుండలేదు. కాని వారిలో మన మాధవవర్మ యొక్కడనుట నిశ్చయము. ఈ దండయాత్రయందు విజయుడైనను మాధవవర్మ వాకాటకరాజ్యమును దుదముట్టింపక ద్వితీయ పృథ్వీసేనునితో సంధిజేసికొనెను. సంధిషరతుల ప్రకారము పృథ్వీసేనుడు దనయేకైకపుత్రికను మాధవవర్మకిచ్చి యుద్వాహముజేసి తన మరణానంతరము నిజరాజ్యమల్లుని జెందుట కంగీకరించెను. మాధవవర్మకు పృథ్వీసేనుని కుమారితయందు విక్రమేన్ద్రవర్మయను పుత్రుడొకడు జన్మించెను. విష్ణుకుండినుల శాసనములు పెక్కింటిలో నిత డుభయవంశాత్మజాలంకారజన్ముడనియు వాకాటక మహాదేవీ సుతుడనియు బేర్కొనబడియున్నాడు. ఇందువలననితడు విష్ణుకుండినవాకాటకవంశములు రెంటికిని వారసుడని గ్రహింపనగును.

---

1. Ep. Andhrika, Vol. I, P. 115.
2. Ep. Ind. IX, p. 267.

మాధవవర్మకు వాకాటకుల తోడనేకాక దక్షిణమున పల్లవులతో గూడ వైరముగలిగెను. వేల్పూరి శిలాశాసనమునందు విష్ణుకుండి గోవిందవర్మ పుత్రుడైన మాధవవర్మమహారాజు విక్రమేన్ద్రునితో గూడ వేల్పూరి స్కంధావారమున విడిసియుండినట్లు చెప్పియున్నది. ఇందు పల్లవకులము గూడ పేర్కొనబడి యుండుటచేత విక్రమేన్ద్రసహితుడై దండెత్తిపోయి వేల్పూరు శిబిరమున మాధవవర్మ విడిసియుండినది, పల్లవదండయాత్రాసందర్భముననని మనము గ్రహించవచ్చును.

ఈ పల్లవులెవ్వరో వారితో మాధవవర్మ కేల పోరాటము గలిగెనో కనుగొనవలసియున్నది. క్రీ. శ. ౩ వ శతాబ్ద ప్రారంభ దశకములలో నాంధ్రసాతవాహన సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై పోయినది. దాని స్థానమున పెక్కు నూతన రాజ్యము లుద్భవించినవి. అందు ముఖ్యమైనవి నాలుగు. దక్కను ఉత్తరార్థమున వాకాటకరాజ్యము, దక్షిణార్ధమున పశ్చిమ సముద్రతీర ప్రాంతమున వనవాసి చూటు నాగరాజ్యమును, బూర్వసముద్రతీర ప్రాంతమున విజయపురఇక్ష్వాకు రాజ్యమును, నీరెంటికిమధ్య కాంచీపురపల్లవ రాజ్యమును వర్ధిల్లినవి. దక్షిణార్ధములోని రాజ్యములన్నింటిలోను పల్లవ రాజ్యము కడుపెద్దది. చూటునాగేక్ష్వాకు రాజుల క్రిందనుండిన పరిమితకర్ణాటాంధ్ర ప్రాంతములు పోను తక్కిన కర్ణాటదక్షిణాంధ్ర భూభాగములును ద్రావిడచోళ దేశములును పల్లవుల యేలుబడి క్రిందనుండినవి. పల్లవులు బ్రాహ్మణులు, భారద్వాజులు మహాభారతవీరులైన ద్రోణాశ్వత్థామల సంతతివారమని వారు తమ శాసనములందు ప్రకటించుకొని యున్నారు. వాకాటక సాలంకాయన విష్ణుకుండినులవలె వీరును దర్భలను సమిధలను బట్టనలవడిన హస్తములందు ధనుర్బాణ ఖడ్గఖేట కాద్యాయుధముల ధరించి యాయుధోపజీవులై క్షత్రియ వృత్తినవలంబించి స్వతంత్ర రాజ్యములను స్థాపించి పాలించిన ద్విజసత్తములు. తాము బ్రహ్మక్షత్రులమని సగర్వముగ జెప్పుకొనిరి. బ్రహ్మక్షత్రులనగా జన్మతః బ్రాహ్మణులైనను వృత్తిచే క్షత్రియులైనవారు. పల్లవులకు రాజ్య ప్రాప్తికలిగిన విధమును చరిత్రకారులిట్లు వివరింతురు. సాతవాహన నరపాలురలో గడపటివాడైన నాలుగవ పులుమావి గతించిన పిమ్మట విచ్ఛిన్నమైన యాంధ్ర సామ్రాజ్యములో జాలభాగమును అతని సేనాధ్యక్షుడైన స్కందనాగు డాక్రమించుకొని స్వతంత్రుడాయెను. ఇతనికి పురుషసంతతిలేదు. కుమారిత యొక్కతె మాత్రముగలదు. ఆ కన్యక నతడు వీరకూర్చపల్లవునికిచ్చి యుద్వాహమొనర్చెను. స్కందనాగుని మరణానంతర మతని రాజ్యమునకు వీరకూర్చపల్లవు డధిపతి యాయెను.[1] ఇట్లునాగకన్యకమూలమున నాగరాజ్యము వీరకూర్చునికి సంక్రమించినది.

ఈ యుదంతము నర్వాచీన పల్లవ శాసనములందు వివరించియుండు చరిత్రాంశముల నాధార పఱచుకొని యాధునిక పరిశోధక పండితు లూహించి వ్రాసినది, సమంజసముగ నేకన్పట్టుచున్నది. ఇందలి వాస్తవార్థమెట్టిదైనను, సాతవాహన సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనదాది కృష్ణా దక్షిణతటమున వ్యాపించియుండినట్టి యా సామ్రాజ్యభాగములపై బల్లవుల యధికారము జెల్లుచుండెనని నిరాతంకముగ జెప్పనగును. ఆద్యము నుండి పల్లవులు దక్షిణదేశమంతటిపై దమ యధిరాజ్యమును నెలకొల్పగడగుటచే వారి కిరుగుపొరుగు రాజ్యములతో బోరాటము సామాన్యమాయెను. మొట్టమొదట పల్లవుల దృష్టిని విజయపు రేక్ష్వాకు రాజ్య

1. S. I. I. Vol. II, Velūrpāḷaiyam Plates V. 6.

మాకర్షించినది. క్రీ. శ. ౪ వ శతాబ్ద ప్రారంభమున పల్లవులు ఇక్ష్వాకురాజవంశమును గూలద్రోసి వారి రాజ్యము నాక్రమించుకొని నట్లున్నది. ఇక్ష్వాకువంశనృపాలురలో గడపటివాడు రుద్రపురిషదత్తుడు. ఇతడు క్రీ. శ. ౩౦౦ ప్రాంతమున నుండెనని శాసనపరిశోధకుల యభిప్రాయము.[1] అటుతరువాత ఇక్ష్వాకులు పొడవడగిరి. అప్పుడో యంతకించుక పూర్వమో పల్లవు లిక్ష్వాకుల రాజ్యమును బ్రవేశించినట్లున్నది. గుంటూరుజిల్లా పల్నాడు తాలూకాలోని మంచికల్లు గ్రామమున పల్లవ వంశజుడును భారద్వాజుడును నశ్వమేధయాజి యునగు సింహవర్మ యొక్క శాసన మొక్కటికలదు.[2] ఇది ప్రాకృతభాషలో బ్రాహ్మీలిపియం దుల్లేఖింపబడి యున్నది. లిపిస్వరూపమును బట్టియది క్రీ. శ. చతుర్థ శతాబ్దముప్రారంభ కాలము నాటిదని శాసనపరిశోధకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. పల్లవ శాసనములలో నిది ప్రాచీనతమ మైనది. ఈ శాసనకర్తయగు సింహవర్మ పల్లవరాజులలో బ్రథముడనియు, మైదవోలు హిరహడగల్లి శాసనము లెత్తించిన విజయ లేక శివస్కందవర్మ కంటె బూర్వుడనియు, నితడె యిక్ష్వాకు రాజులను గూలద్రోసి వారి రాజ్యమును దనకడ దుర్గముతోగూడ వైవసము జేసికొనెననియు జరిత్రకారులు నిశ్చయించియున్నారు. వీరి సిద్ధాంతము గ్రాహ్యామే. పరిశోధకులు కొందఱు పైబేర్కొనిన విజయ లేక శివస్కన్దవర్మ సింహవర్మ యొక్క కుమారుడనియు నతడు తన తండ్రికాలమున యౌవరాజ్యపదమున కభిషిక్తుడై రాజ్యపరిపాలనమున బాల్గొనుచుండె ననియు చెప్పుదురు. సంగత మెకావచ్చును. తాత్కాలికముగ నీ సిద్ధాంతము నంగీకరింతము.

సింహవర్మ కాలమునం దంతకుముం దిక్ష్వాకుల యేలుబడిక్రిందనుండిన రాష్ట్రమున కంధ్రపథమను నామము చెల్లుచుండెను. దాని ముఖ్యస్థానము ప్రాచీన సాతవాహన రాజుల రాజధానియైన దన్నకడము. అచ్చటనే యువ మహారాజు శివస్కన్దవర్మ పక్షమున నాప్రాంతమును బాలించుచుండిన వ్యాపృతుడు నివసించుచుండెనని మైదవోలు తామ్రపట్టికలవలన దెలియవచ్చుచున్నది.[3] శివస్కన్దవర్మ కాంచీపురసింహాసనము నధిష్ఠించిన పిమ్మట నతని కుమారుడైన బుద్ధవర్మ యౌవరాజ్యపట్టాభిషిక్తుడై యాంధ్రపథమున కధిపతి యాయెను.[4] శివస్కన్దవర్మ యొక్క రాజ్యాంతకాలముననో యనంతర మత్యంత స్వల్పకాలముననో యంధ్రపథమున గొప్ప విప్లవ ముప్పతిల్లినది. దీనికి గారణభూతుడు విష్ణుకుండిన గోవిందవర్మ. ఇతడాద్యము నం దిక్ష్వాకురాజులకు సామంతుడై యుండి వారిపతనానంతరము వారిరాజ్యము నాక్రమించుకొన్న పల్లవుల యాధిపత్యము నంగీకరింపక తిరుగుబాటు చేసి స్వతంత్రుడైనట్లున్నది. ఈతడెట్లు పల్లవులతో బోరాడి నిజస్వాతంత్ర్యమును నెలకొల్పెనో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు. కాని గోవిందవర్మ తన తుమ్మలగూడెపు తామ్రశాసనమున దన్ను గూర్చి చెప్పుకొనిన విషయములనుబట్టి యతడు పల్లవులను జయించియే నిజస్వాతంత్ర్యమును నెలకొల్పెనని యూహించుట కవకాశము గలదు. ఇతడు శ్రీపర్వత పూర్వాపర దిగ్భాగములందలి సామంత రాజన్యులను జయించి స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించెనట. ఇతని పట్టమహిషి పరమభట్టారికామహాదేవి బౌద్ధభిక్షులకొఱకింద్రపురమున మహావిహారము గట్టించెనట. ఈ యింద్రపురము దన్నకడ సమీపముననుండు

1. A. P. G. M. S. No. 5. A Catalogue of Ikshvāku Coins., p. 7.
2. Ep. Ind. XXXII, p. 87 f.
3. *Ibid.*, VI, p. 84 f.
4. *Ibid.*, VIII, p. 143.

ఇంద్రభట్టారకవర్మ
(క్రీ.శ. ౫౨౮-౫౫౬)

దాయాదులను నిర్జించి కైకొన్న రాజ్యము నింద్రభట్టారకు డిరువదియేడేండ్లు పాలించెను. ఇతనికి సత్యాశ్రయుడను బిరుదనామముండినట్లు తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికల రెండవ గుదియొక్క ప్రారంభ శ్లోకము వలన దెలియుచున్నది. సామంతులు పెక్కండ్రితని యాజ్ఞను దలమోచి సేవించిరి. చతురుదధిన్నృపతిమణిమకుట మయూఖవిచ్ఛురిత పాదాంబురుహుడనని తనయాధిక్యమును రామతీర్థ శాసనమున బ్రకటించుకొనియున్నాడు. ఇతడు శైవమతాభినివిష్టుడు. పరమమాహేశ్వరుడని శాసనము లుద్ఘాటించుచున్నవి. పరమ మాహేశ్వరుడనగా శైవదీక్షగొన్నవాడని యర్థము. మఱియు నితడు సతత భూమిగోకన్యా హిరణ్యా దాన పరుడు. ఇతడు చేసిన ఘనకార్యములలో ఘటికా నిర్మాణ మొక్కటి. ఘటికలనగా విద్యాస్థానములు. వీని విషయము ప్రకరణాంతరమున వివరించెదను.

ఇంద్రభట్టారకుడనేక చాతుర్దంతసమర విజయుడైనట్లతని పుత్రుడైన రెండవ విక్రమేంద్ర భట్టారకుని తుమ్మలగూడె తుండితామ్రశాసనములందు చెప్పియున్నను, నతని కాలమున నడచిన యుద్ధవిశేషము లెవ్వియుదెలియరావు; కాని సమకాలిక అన్యరాజ వంశజుల శాసనములవలన నొండు రెండు విషయములు వ్యక్తమగుచున్నవి. ఇందు మొదట పేర్కొనదగినది మౌఖరి ఈశానవర్మయొక్క హరహాశాసనము. ఇది విక్రమకాలమున ౬౧౧ వ వర్షమున ననగా క్రీ. శ. ౫౫౪ వ సంవత్సరమున నుల్లేఖింపబడినది. ఇందు ఈశానవర్మ ఆంధ్రులను శూలికులను గౌడులను రణమునం దోడించినట్లు చెప్పియున్నది.[1] మఱియ నీరాజే జాన్‌పురమునందు నెలకొల్పిన శాసనములో దనచే బరాజితుడైన యాంధ్రాధిపతి భీతచేతస్కుడై వింధ్యాద్రి గుహల నాశ్రయించెననియు, నచటినుండికాబోలు నాతడు రైవత కాచలమునకు బోయెననియు వచించియున్నది. విక్రమ ౬౧౧ (కీ. శ. ౫౫౪)వ సంవత్సరమునందాంధ్రదేశమును బాలించుచుండిన రాజు విష్ణుకుండి ఇంద్రభట్టారకుడని తుమ్మలగూడెపు రెండవగుది తామ్రశాసనము వలన నిశ్చయముగ దెలియవచ్చుచున్నది. కావున విక్రమ ౬౧౧ (కీ. శ. ౫౫౪)లోనో లేక యించుక పూర్వమో ఈశానవర్మచే బరాజితుడైన యాంధ్రాధిపతి విష్ణుకుండి ఇంద్రభట్టారకుడేయని మనము నిస్సంశయముగ దీర్మానించవచ్చును. అయిన నీ మౌఖరి ఈశానవర్మ యెవ్వడో యతడాంధ్రాధిపతియైన విష్ణుకుండి ఇంద్రభట్టారకు నెపు డెచట నే సందర్భమున బరాభూతునిగావించెనో విచారించ దగియున్నది.

మౌఖరులది కడుపురాతన భారతీయక్షత్రియ వంశము. వీరు తమ శాసనములలో మహాభారతమున బేర్కొనబడియుండు మద్రదేశాధీశ్వరుడైన యశ్వపతి తమవంశమునకు మూలపురుషుడని వక్కాణించి యున్నారు. పాణినీయమందు వీరి ప్రస్తావన గలదని కొందఱందురు. మౌర్య బ్రాహ్మిలిపిలో మొఖలీనామ్ అని వీరినామాంకితమైన మృణ్మయముద్ర యొక్కటి గయా ప్రాంతమున దొరకినది. గుప్తచక్రవర్తులనాడీ వంశమునకు జెందిన కొన్ని కుటుంబములవారు సైనికోద్యోగులై యుండిరి. అర్వాచీన గుప్తరాజయుగమున సామంతులై యందందు చిన్న సంస్థానముల నేలుచుండిరి. గుప్తసామ్రాజ్యము ఛిన్నాభిన్నమైపోయిన వెనుక

1. EP. Ind. XIV, p. 120.

నప్పటి విషమ రాజకీయ పరిస్థితుల నదను జేసికొని స్వతంత్రులై పాలించగడగిరి. అట్టి మౌఖరి రాజకుటుంబములలో నీశానవర్మ దొక్కటి. ఇప్పటి యుత్తర ప్రదేశమందు గంగా గోగ్రా నదుల యంతర్వేదియందుండు జాన్‌పుర బరబంకి మండలములు వీరి యునికిపట్టు. ఈశానవర్మకు ముందు వెలసిన మౌఖరిరాజులు మూడు తరముల వారి పేరులు మనకు శాసనముల మూలమున దెలియవచ్చుచున్నవి. మొదటివాడు మహారాజు హరివర్మ; అతని తరువాతివాడు మహారాజు ఆదిత్యవర్మ; కడపటివాడు మహారాజు ఈశ్వరవర్మ. ఈతని కుమారుడే మన ఈశానవర్మ. ఇతడు శూరుడు; తీరని రాజ్యతృష్ణగలదొర. తన పూర్వులవలె సామంత పదవితో దృప్తిపడక గుప్తరాజులవలె సామ్రాజ్యపదము నాకాంక్షించెను. అప్పటి రాజకీయ పరిస్థితు లతని యుద్యమమునకు దోడ్పడినవి. గుప్తసామ్రాజ్య మూచముట్టుగ విధ్వస్తమై పోగా దానిస్థానమున నల్పరాజ్యములు పొడసూపినవి. దేశాంతరములనుండి వచ్చిన హూణాదిమ్లేచ్ఛ జాతులవారు భారతీయులను జయించి నూతన రాజ్యములను నిర్మించుకొనిరి. వీరి యుద్ధములచే దేశమున శాంతి భద్రతలుచెడి విపరీతపరిస్థితులేర్పడి ప్రజలను గళవళపెట్టినవి. ఈ వైపరీత్య సమయము దనయుద్యమమున కనుకూలపడగా నీశానవర్మ విజృంభించి చుట్టు ప్రక్కల నున్న రాజ్యములను జయించి స్వాధీనపఱచుకొని మహారాజాధిరాజ బిరుదమును వహించి దిగ్విజయార్థమై బయలువెడలెను. ఈ సందర్భమునసె యిత డాంధ్ర శూలిక గౌడులను జయించినది.

ఈశానవర్మ యాంధ్రాధిపతిని జయించితినని చెప్పుకొన్నను నితడాంధ్ర దేశముపై నెత్తివచ్చినట్లగపడదు. లభించిన శాసన సాక్ష్యమునుబట్టి చూడగా నిత డాంధ్రాధిపతిని జయించిన దాంధ్రదేశమునందు గాక వెలుపట వింధ్యాద్రి ప్రాంతదేశములందని తోచుచున్నది. హరహ శాసనమున 'ధారామార్గ వినిర్గతాగ్నికణిక' యనియు, 'వింధ్యాద్రేః పతిరంధ్ర మంధ్రపతినాశంకా పరేణాసితం'[1] అనియు జెప్పియుండుటవలన నాంధ్రరాజు మాళవరాజధానియైన ధారాపురినుండి బయలువెడలెననియును, దాని కుత్తరమునం దెచ్చటనో జరిగిన యుద్ధమునం దతడు పరాజితుడై పాఱివచ్చి వింధ్యాద్రి గుహలలో దాగెననియును జెప్పవలసియున్నది. అగునేని యాంధ్రాధిపతియైన ఇంద్రభట్టారకుడు ఉత్తరాపథమందలి మాళవదేశముపై దండెత్తిపోయెనా ? అట్లు దండెత్తి పోయిన నాదండయాత్రకు గారణమేమి ? యనుప్రశ్నలు సమాధానమును గోరుచున్నవి. ఈపట్టున తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టిక రెండవ గుదె యందు రెండవ మాధవవర్మను గూర్చిచెప్పిన 'ప్రాగ్దక్షిణాపరాంభోనిధి రేవా సరిత్సలిల వలయ విభూషణాయా భువోభర్తుః' అను వాక్యమును స్మరణకు దెచ్చుకొనదగును. అతని కింతటి మహాసామ్రాజ్యమెట్లు సంప్రాప్తమాయెనో పూర్వప్రకరణమునందు వివరించియున్నాడను. అతని పుత్రుడైన ప్రథమవిక్రమేంద్రవర్మ వాకాటక మహాదేవీ సుతు డగుటయు విష్ణుకుండివాకాటకవంశద్వయాలంకరిష్ణు డగుటయు, నతని జ్యేష్ఠద్వైమాతురపుత్రుడైన మూడవ మాధవవర్మ త్రికూటమలయాధిపతి యగుటయు, ప్రథమ విక్రమేంద్రుని పుత్రుడైన మన ఇంద్రభట్టారకుడు 'విజయాధిగతాశేషచక్రవర్తిక్షేత్రాధిపతి' యగుటయు, నీపట్టున గమనించదగిన విషయములే. ఇందువలన క్రీ.శ. ౬వ శతాబ్దమున విష్ణుకుండిన సామ్రాజ్యము పూర్వదక్షిణపశ్చిమసముద్రములను నుత్తరమున నర్మదానదిని దాకుచుండెనని తెల్లమగుచున్నది. ఈశానవర్మ విజిగీషువై దండెత్తివచ్చుచున్నాడని తెలిసి ఇంద్రభట్టారకుడు నిజ సామ్రాజ్య సంరక్షణకొఱకు మాళవ పర్యంతము దండు నడపుకొనిపోగా నచట వారిరువురికి యుద్ధము సంప్రాప్తమాయెను. ఈ యుద్ధమునం దింద్రభట్టారకు డోడి పాఱెనని హరహ శాసనము చాటించుచున్నది.

1. Corpus Inscriptionum Indicarum III, No. 51, pp. 228-30.

ఇంద్రభట్టారకుడిట్లు పలాయితుడైన పిమ్మట నేమాయెనో తెలియదు; కాని కయ్యము వియ్యమునకు దారితీసెననియు, నంతట నిరుపక్షములవారును సమాధానపడిరనియనుట కవకాశము గలదు. ఈశానవర్మకు శర్వవర్మయను పుత్రుడొకడుగలడు. ఇతడు తండ్రియనంతరము మౌఖరిసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుడాయెను. ఈ శర్వవర్మయొక్క పట్టమహిషి ఇంద్రభట్టారికా మహాదేవి. ఆమె పేరే ఆమె ఇంద్రభట్టారకుని కుమార్తెయని చెప్పక చెప్పుచున్నది. అగుసేని ఇంద్రభట్టారకుడు తన పుత్రికయగు నింద్రభట్టారికాదేవిని యీశానవర్మ పుత్రుడైన శర్వవర్మకిచ్చి యుద్వాహమొనర్చి సంధిజేసికొనెనని చెప్పవలసియున్నది.[1]

ఇంద్రభట్టారకుని కాలమున నడచిన మఱియొక పోరాటము పృథ్వీమూలుని గోదావరీ తామ్రపట్టికలందు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈ సంగర మింద్రభట్టారకుని ఇరువదియైదవ రాజ్యవర్షమున ననగా క్రీ. శ. ౫౭౪-౫ లోనో లేక యంతకు ఇంచుకముందో జరిగెను. ఇంద్రభట్టారకుని కరిగాపులై యుండినరాజులనేకులేకమై యతని యాధిపత్యమును గూలద్రోయ సమకట్టిరి. అప్పుడు జరిగిన తుముల సంగ్రామమున మితవర్మ పుత్రుడైన ఇంద్రాధిరాజు సుప్రతీకనామ గజారూఢుడై తన కభిముఖముగ బోట్లాడుచుండిన కుముదనామ మదద్విపమును జంపి కీర్తిగడించెను. ఈ విషయము సదరుశాసనమునందిట్లు వివరింపబడియున్నది.

"శ్రుతాభిజనవృత్త సమ్పత్ప్రభాభాసురోదార పురుషరత్న ప్రకరనికర ప్రసూతి హేతుప్రఖ్యాత మణలుక్కడి వాస్తవ్యద్విజాత్యన్వయ పయోధిసంభూత శీతరశ్మే రసకృదవాప్త చతుర్దన్త సంగ్రామ విజయస్య మితవర్మణః ప్రియతనయేన సరభస మిన్ద్రభట్టారక సముత్పాటనాభిలాష సముదిత ప్రముదితాశేషనృపతికృతతుములసమరాధిరూఢ సుప్రతీ కానేక పాభిముఖ సమదికుముద ద్విరద నిపాతనాధిగతయశసా శ్రీమదిన్ద్రాధిరాజేన"[2]

పైశాసన వాక్యముల నాధారపఱచుకొని ఈ యుద్ధ విశేషములను చరిత్రకారులు వివరించి యున్నారు. ఇందు పేర్కొనబడియుండు సుప్రతీకకుముదనామద్విపము లీ వివరణమున ప్రాముఖ్యమునకు దేబడినవి. ఈ పేరులుగల దిగ్గజములు రెండు కలవు. సుప్రతీకము ఈశాన్యదిక్కునందు యేనుగు; కుముదము నిర్ఋతి దిగ్భాగమునకు జెందినది. శాసనోక్తద్విపములకు పై దిగ్గజములతో నామసామ్య మొక్కటి తప్ప మఱియెట్టి సంబంధములేకున్నను పరిశోధకులవి యాయా దిక్కుల నుండు ప్రభువులను వారిసైన్యములను సూచించుచున్నవని నిశ్చయించి, యింద్రాధిరాజు సుప్రతీకారూఢుడగుట వలన నతడీశాన్యమునందుండు కళింగ గాంగవంశజుడనియును, నతనిచే కుముదద్విపము చచ్చుటవలన నది నిర్ఋతిదిగ్భాగదేశాధిపతియైన విష్ణుకుండిన ఇన్ద్రభట్టారకుడు దానినెక్కి యుద్ధము సేయుచుండి నిహతుడాయె ననియును దీర్మానించిరి. కాని యీసిద్ధాంత మంగీకార్యముగాదు. శాసనోక్త సుప్రతీకకుముదములవి దిగ్గజముల పేరులుగావు. ఆకాలమునను నటుతరువాతను గూడ యేనుగులకట్టి పేర్లు పెట్టుట వాడుకలో నుండెను. నామసామ్యము కేవలము కాకతాళీయమే. దిగ్గజముల నామములసాదృశ్యము నాధారపఱచుకొని చేసినసిద్ధాంతము గాలిమేడవలె కేవలము మాయా ప్రపంచమునకు జెందినది. ఇక యింద్రాధిరాజు కాళింగగంగ వంశాధిపతి యగునేమొ విచారింతము. ఏ గోదావరీ తామ్రపట్టిక లాతని యునికికి గారణభూతములని చెప్పుచున్నారో

1. Bharatiya Vidya Bhavan's History and Culture of Indian People, Vol. III, Classical Age, pp. 67f.
2. I. A. VI, p. 78, Bom RAS. Vol. XVI, p. 119.

యవియే యాతడు కాళింగుడుకాని గాంగుడుకాని కాడని సాక్ష్యము జెప్పుచున్నవి. ఇతని తండ్రియైన మితవర్మ మణల్కుడి వాస్తవ్యుడనియు, ద్విజాత్యన్వయపయోధిసంభూతశీతరశ్మియనియు నందు చెప్పియున్నది. మణల్కుడియనునది ద్రావిడనామము. అది ద్రావిడదేశములోనిప్పటి చెంగల్పట్టుజిల్లా సైదాపేట తాలూకాలోని మణలి గ్రామమేకాని యన్యముగాదు. అది క్రీ. శ. ౬-౭ శతాబ్దములలో నొకగొప్ప బ్రాహ్మణయగ్రహారము. సింహవిష్ణు చతుర్వేది మంగలమను నామాంతరము దానికప్పుడ చెల్లుచుండెను. మణల్కుడి వాస్తవ్యుడును, ద్విజాత్యన్వయ సంభూతశీతరశ్మి యనగా బ్రాహ్మణుడును, నైనమితవర్మ కుమారుడగు నింద్రాధిరాజు కాళింగగాంగుడెట్లు కాగలడు ? మితవర్మయాయుధోపజీవియైన బ్రాహ్మణయోధుడు; తత్కారణమున నతనికి వర్మాంతనామధేయముగలిగెనని తోచుచున్నది. తండ్రివలె నింద్రాధిరాజును నాయుధోపజీవియైన బ్రాహ్మణశూరుడే. ఇతని నామధేయమందలి 'అధిరాజ' శబ్దము పరిశోధకులను భ్రమపెట్టినది. ఇతడు రాజాధిరాజని భ్రమసి పరిశోధకులు కళింగగాంగ రాజ్యమును ఇతనికి బట్టము గట్టిరి. వాస్తవముగ నిత డధిరాజై యుండిన దానొక యగ్రహారమును బ్రాహ్మణుల కీయదలచి గ్రామసంపాదనార్థము పృథ్వీమూలునివంటి సామాన్య సామంతుని యాచించవలసిన గ్రహచారము బట్టియుండదుగదా. కావున నితని నామధేయములోని యధిరాజ శబ్దము నేతిబీరకాయవంటిదని తోచుచున్నది. మఱియు పరిశోధకులు చెప్పునట్లు ఇంద్రాధిరాజు ఇంద్రభట్టారకునికి ప్రతిద్వంది యనుటయు సంశయగ్రస్తమే. ఏలనగా శాసనమూలమును బరికించిచూడగా నింద్రాధిరాజు ఇంద్రభట్టారకుని జెకలించివేయవలయునను కోరికచే బ్రోత్సాహితులై కోపాటోపముతో సమకూడిన సమస్త రాజకృత తుములయుద్ధమందు విజృంభించిన సుప్రతీక గజమున కభిముఖమైన కుముదనామ ద్విపమును వధించి భువన విస్తారమైన కీర్తిని గడించెనని తెలియుచున్నది. ఇందువలన నితడు యుద్ధమున నెవ్వరి పక్షమునబోరాడెనో తెలియవచ్చుటలేదు. కాని యితడింద్ర భట్టారకుని పక్షమే యవలంబించిపోరెనని తలచుట కవకాశముగలదు. ఇంద్రాధిరాజు నిజమాతాపితృలకు పుణ్యావాప్తి నిమిత్తము గ్రామదానము జేయగోరి పృథ్వీమూలునితో విజ్ఞాపనము జేసికొనగా తాటిపాక విషయములో విళిందిరెజ్జట కంపారు తుకురములను నాల్గు గ్రామములకు మధ్యనున్న చూయిపాకయను గ్రామమును ఉపాధ్యాయకుల సంభూతులును నానాగోత్రములకు జెందినవారైన నలువది యాథర్వణిక బ్రాహ్మణుల కగ్రహారీకరించి యిచ్చెను.[1] పృథ్వీమూలుడు విష్ణుకుండినుల నాశ్రయించిన సామంతరాజు. ఇతనికి విష్ణుకుండిన రాజవంశముతో బంధుత్వముగలదు. విక్రమేన్ద్రభట్టారకుని తుమ్మలగూడెపు తామ్రశాసనమున కాజ్ఞప్తి యితడే. కావున బ్రాహ్మణుల కగ్రహారమిచ్చుట కొఱకొక గ్రామము నిమ్మని ఇంద్రాధిరాజు పృథ్వీమూలు నడుగుట జూడగా వారిరువురికిని మైత్రిగలిగి యుండెనని యెంచుట సబబగును. కావున పృథ్వీమూలుని మిత్రుడతని యజమానుడైన ఇంద్రభట్టారకుని యెడ సుహృద్భావము గలిగి యతని పక్షమున యుద్ధముజేసి యుండుననుట యసంగతముగాదు. ఈ యభిప్రాయము సరియగునేని గోదావరి తామ్రపట్టికలలో వర్ణింపబడి సంగరమునందు ఇంద్ర భట్టారకుని శత్రులకుగాక యతనికే జయముజేకురియుండవలయును.

పైజెప్పిన యుద్ధకాలమునకు దరువాత మఱిరెండు సంవత్సరములు ప్రజాపాలన మొనర్చి ఇంద్రభట్టారకుడు క్రీ. శ. ౫౫౫-౫౬లో దివంగతుడాయెను.

---

1. Bom. Br. RAS, Vol. p. 199.

రెండవ విక్రమేన్ద్రభట్టారకుడు

(క్రీ. శ. ౫౫౮-౫౭౦)

ఇంద్రభట్టారకుని మరణానంతర మతని జ్యేష్ఠపుత్రుడైన రెండవ విక్రమేన్ద్రుడు రాజ్యాధిపతి యాయెను. 'ప్రకృతి మండలేన శైశవ ఏవారోపిత రాజ్యభారు' డనియును, 'గరిష్ఠశైశవ ఏవ సకల నృపగుణాలంకృతు'డనియును శాసనములందు చెప్పియుండుటచేత నితడు తండ్రి మరణకాల మప్పుడు తరుణవయస్కుడనియును మంత్రివర్గముచే రాజ్యాభిషిక్తుడయ్యెననియును దెలియుచున్నది. ఉత్తమాశ్రయుడను బిరుదనామ మితనికి గలదని,

దీప్తాదిఙ్మణ్డలంవ్యాప్తం యస్యబాలార్క తేజసః
సత్యాశ్రయ సుత(ః)శ్రీమా న్తి? జయ త్యుత్తమాశ్రయః[1] ॥

అను తుమ్మలగూడెపు రెండవశాసన ప్రారంభశ్లోకమువలన దెలియవచ్చుచున్నది. 'సకలభువనాశ్రయ మహనీయగుణు' డని తూండి శాసనమునందు ఇతడు ప్రశంసింపబడి యుండుటచే నితనికి సకలభువనాశ్రయుడను బిరుదముగూడ నుండెనేమోయని శంకించుట కవకాశముగలదు.

రెండవ విక్రమేన్ద్రుని పరిపాలన శాంతముగ సాగలేదు. విదేశదండయాత్రికులవలన దేశమందు గొప్ప సంక్షోభముగల్గినది. ఆ నాడు కాంచీపురపల్లవ సామ్రాజ్యము దాదాపు కృష్ణానదీ పర్యంతము వ్యాపించి యుండెను. రెండవ విక్రమేంద్రుని పూర్వికులు కొందఱు పల్లవులను ధిక్కరించి కృష్ణా దక్షిణతటమున గొంత రాష్ట్రము నాక్రమించుకొనిరి. విష్ణుకుండిన మొదటి గోవిన్దవర్మ పల్లవస్కన్దవర్మనో లేక కుమార విష్ణువునో పాఱదోలి దన్నకడము నాక్రమించుకొనెను. అతని పుత్రుడైన రెండవ మాధవవర్మ పల్లవుల నాంధ్రపథము నుండి సంపూర్ణముగ దఱిమివేయ నుద్యమించి దండెత్తిపోయి వేల్పూరుకడ పల్లవులతో యుద్ధము జేసెను; కానియతడు పల్లవులతోడి యుద్ధమందు విజయమందెనో లేదో తెలియదు. రెండవ విక్రమేన్ద్రునకు సమకాలికుడైన పల్లవనాల్గవ సింహవర్మ తనపూర్వికులు గోల్పోయిన రాష్ట్రమును మరల జయించి స్వాధీనము జేసికొనుటకు విష్ణుకుండినరాజ్యముపై దండువెడలినట్లున్నది. నాల్గవ సింహవర్మ కాంచీపుర పల్లవాధీశ్వరుడైన రెండవ సింహవర్మ యొక్క తమ్ముడగు యువమహారాజ విష్ణుగోపవర్మ మున్మనుమడు. ఇతని తాత తండ్రులగు మూడవ సింహవర్మయు రెండవ విష్ణు గోపమహారాజును కృష్ణా దక్షిణతట తీరాంధ్రదేశమును గాంచీపురపల్లవరాజులకు బ్రతినిధులుగ బరిపాలించుచుండిరి. రెండవ సింహవర్మ మనుమడైన మొదటి నందివర్మ సంతానరహితుడై గతించినపిమ్మట నాల్గవ సింహవర్మ కంచిపల్లవ సామ్రాజ్యమున కంతటికిని అధిపతియాయెను. కావున నితడు రెండవ విక్రమేన్ద్రునకు బ్రబలుడైన శత్రుడే; కాని యితని దండయాత్ర సందర్భమున నడచిన యుద్ధవిశేషములెవ్వియు దెలియరావు. ప్రథమమున విష్ణుకుండినులకు ఘనమైన పరాజయముగలిగి రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై పోవునను శంకకలిగెను. కాని యుప్పొంగి వచ్చుచున్న విపన్మహాసముద్రమునకు విక్రమేంద్రభట్టారకుని సామంతులలో నొక్కడైన మూలరాజు

1. 'శ్రీమాఞ్జయత్యుత్తమాశ్రయః' అని యుండవలయును.

చెలియలికట్టవలె నడ్డపడి యధఃపతనమై పోవుచుండిన భర్తృకుల లక్ష్మినుద్ధరించి రాజ్యభ్రంశముగానీ యక కాపాడెను.[1] మూలరాజు మన కపరిచితుడుగాడు. గోదావరీ తామ్రపట్టికలలో నితని యుదంతమును జదివి యున్నారము. అందితడు పృథ్వీమూలరాజని పేర్కొనబడియున్నాడు. అది భిన్ననామముగాదు. అది మూల రాజనామమునకు సంపూర్ణరూపమని యతని కుమారుని కట్టుచెఱువు తామ్రశాసనమువలన విదితమగు చున్నది.[2] అధఃపతనమై పోవుచుండిన తనప్రభువుయొక్క రాజ్యశ్రీని మూలరా జుద్ధరించెనని విక్రమేంద్రుని తుమ్మలగూడెపు తామ్రపట్టికలయందు చెప్పియుండుటవలన నతడు పల్లవసింహవర్మను యుద్ధమున నెదుర్కొని పాఱదోలుటయందు ముఖ్యపాత్ర వహించెనని తోచుచున్నది.

పల్లవ దండయాత్రవలన గల్గిన రాజ్యసంక్షోభము నదనుజేసికొని విష్ణుకుండినుల కరిగాపులై యుండిన సామంతులు కొందఱు స్వతంత్రులగుటకు బ్రయిత్నించిరి. వారిలో దుర్జయవంశ్యుడు పిష్టపుర ప్రాంతమును బాలించుచుండిన పృథ్వీమహారాజు ప్రముఖుడు. ఇతనివి తామ్రశాసనములు రెండు లభించినవి. ఒకటి యితని నలువది యాఱవ వర్షమున వ్రాయించి ప్రకటించిన తాండివాడ తామ్రశాసనము.[3] రెండవది నలువదితొమ్మిదవయేట వ్రాయించి ప్రకటించిన గొలవల్లి శాసనము.[4] రెండును బ్రాహ్మణుల కితడుజేసిన భూదానములను దెల్పుచున్నవి. వీనియందీ పృథ్వీమహారాజు రమ లేక రామకాశ్యపగోత్రజుడైన రణదుర్జయమహారాజు మనుమడనియును విక్రమేంద్రుని పుత్రుడనియును జెప్పియున్నది. విక్రమేంద్ర నామము ప్రాచీనకాలమున తీరాంధ్రమును బాలించిన రాజవంశములలోనెల్ల విష్ణుకుండినులందె కానవచ్చు చుండుటవలనను, నాద్యమునుండి కాకపోయినను ఇంద్రభట్టారకుని కాలమం దిప్పటి విశాఖపట్టణ ప్రాంతము వఱకును గళింగదేశము విష్ణుకుండినుల యేలుబడి క్రిందనుండెననియు వారిశాసనములు దెల్పుచుండుటవలన దుర్జయులు తీరాంధ్రమున కంతటికి నధిపతులై యుండిన విష్ణుకుండినుల కరి గాపులై యుండియుందు రనెడి యూహకల్గుచున్నది. ఈ కారణముననె విష్ణుకుండిన వంశమునకు సామాన్యమైన విక్రమేంద్రనామము దుర్జయవంశావళియందు బ్రవేశించియుండును. విక్రమేన్ద్రుని తరువాత నతని కుమారుడు పృథ్వి తండ్రి పదము నధిష్ఠించి విష్ణుకుండినులను ధిక్కరించి స్వతంత్రుడై నలువది తొమ్మిదేండ్లు పిష్టపురము (పిఠాపురము) రాజధానిగ పశ్చిమకళింగమును బరిపాలించెను. ఇతని రాజ్యకాల పరిమాణ మితని శాసనములవల్ల దెలియు చున్నను నితడెప్పుడు వర్ధిల్లెనో నిశ్చయించి చెప్పుటకువలనుపడదు. ఇతని శాసనములయొక్క లిపి స్వరూపమును బరిశీలించిచూచి శాసనపరిశోధకు లితడు క్రీ. శ. సప్తమ శతాబ్ద ప్రారంభమున వెలసియుండునని తీర్మానించియున్నారు.[5] ఇటీవల బ్రకటితమైన చాళుక్య ద్వితీయ పులకేశి వల్లభుని మారటూరు తామ్ర శాసనమువలన నతడు దన యష్టమరాజ్యమ వర్షమున ననగా క్రీ. శ. ౬౧౬-౧౭ లో గళింగమును గొల్లేటిని

1. See అనుబంధము నెం ౬ రు. పంక్తులు 44-45
ఏ నోద్ధృతా భర్తృకుల స్యలక్ష్మీ రధఃపత న్తీ నయవిక్రమాభ్యాం
ఆజ్ఞాపనాఖ్యాతకుల ప్రసూతః శ్రీమూల రాజః సనృపేషు ముఖ్యః ॥
2 నెం. ౯ రు పంక్తులు 14-15 "పృథ్వీశ్రీమూలరాజః" అని.
3. JOR IX. pp. 188-94; EI XXIII, No. 15, pp. 88 f.
4. EI. XXXV, No. 31, pp. 221.
5. EI. Vol. XXIII, No. 15, p. 88.

జయించి యాక్రమించుకొనెనని తెలియుచున్నది. అతడు చాళుక్యాగమనమునకు ముందేయచట రాజ్యమొనర్చి యుండవలయును. చాళుక్యులు పృథ్వీమహారాజును జయించియే కళింగమును వెంగి నాక్రమించుకొనిరనుట కవకాశముగలదు. అతని ౪౯ వ రాజ్యవర్షము క్రీ.శ. ౬౧౬-౧౭ అగునేని యతడు క్రీ.శ. ౫౬౭-౬౮ లో సింహాసనము నదిష్ఠించి యుండవలయును. ఆ సంవత్సరముననే దక్షిణమునుండి పల్లవరాజు విష్ణుకుండిన రాజ్యముపై నెత్తివచ్చి దేశసంక్షోభము గల్గించినది. విక్రమేంద్రభట్టారకుడు పల్లవులతో సంగ్రామమున బనిగొని యుండగా స్వతంత్రస్థాపన కదియే మంచితరియని యెంచి విక్రమేంద్రభట్టారకుని యధికారమును దిరస్కరించి నిజస్వాతంత్ర్యమును బ్రకటించెను; కాని యది స్థిరముగ నెలకొనకమునుపే విక్రమేంద్రుడు పల్లవసింహవర్మను యుద్ధమున నోడించి పాఱదోలెను. ఇట్లు పల్లవుడు నిహతుడై నిజరాజ్యమునకు దిరిగిపోగా విక్రమేంద్రుడు సైన్యముతో గూడ పృథ్వీమహారాజును శిక్షించుటకు పూర్వాభిముఖుడై కళింగముపై దండునడచెను. పృథ్వీమహారాజుతో నైన యుద్ధములో విక్రమేంద్రభట్టారకుడు విజయుడాయెనని తోచుచున్నది. ఈ విషయమతని ౧౪వ రాజ్యవర్షమునాటి తూండి తామ్రశాసనమువలన నూహ్యమగుచున్నది. విక్రమేంద్రుని యధికారమప్పుడు (అనగా క్రీ. శ. ౫౨౦వ వర్షమున) తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని తుని వఱకు జెల్లుచుండెను. కావున విక్రమేంద్రభట్టారకుడు పృథ్వీమహారాజు కడనుండి యతని రాజధానియైన పిష్టపురమును దత్పరిసర ప్రదేశములను నొడిచికొని స్వాధీనపఱచుకొనియెనని మనమనుకొనవచ్చును.

నాల్గవ మాధవవర్మ
(క్రీ. శ. ౫౪౬—౫౯౪)

రెండవ విక్రమేంద్రవర్మకు సంతతియున్నట్లు తెలియరాదు. అతని యనంతరము త్రివరనగర ప్రాంతమును పాలించుచుండిన యతని సన్నిహితజ్ఞాతి నాల్గవమాధవవర్మ విష్ణుకుండిన సామ్రాజ్యమున కధిపతియాయెను. తరువాత నతడు తన రాజధానిని త్రివరనగరమునుండి యమరావతికి మార్చుకొని దక్షిణమునకు వచ్చెను. ఇతడు తనరాజ్యసప్తత్రింశవర్షమున (క్రీ. శ. ౫౮౩) గుద్దవాడి విషయముపైదండెత్తిపోయి కుడావాడ విజయస్కన్ధావారమునందు విడిసియుండి తనవంశవిభూత్యర్థము విలెంబలిగ్రామ వాస్తవ్యుడును వత్సగోత్రజుడునునైన యగ్నిశర్మయనుబ్రాహ్మణునకు దానమిచ్చెను.[1] గుద్దవాడియందితడు యుద్ధము జేయుచుండిన శత్రుడెవ్వడో తెలియదు. ప్రాయశః అతడు దుర్జయ వంశజుడైన పృథ్వీ మహారాజై యుండవచ్చును. మఱియు నీ యుద్ధమున జయమెవ్వరికి చేకురెనో చెప్పుటకువలనుపడదు. విజయమెవ్వరిదైనను యుద్ధము సమాప్తమైనట్లు తోచదు. ఏలనగా నీ మాధవవర్మ తన ౪౮-వ రాజ్యవర్షమున (క్రీ. శ. ౫౯౬) వ్రాయించి ప్రకటించిన పులుంబూరు శాసనమున తాను 'దశశతసకల ధరణీతల నృపతి' నని చెప్పుకొని యున్నాడు. ఈ దశశతసకల ధరణీతల మెద్దియో శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు వివరించియున్నారు. 'దశశతసకల ధరణీతల నృపతిః' అనగా దశశతపరిమితసకల ధరణీతలమునకు అధిపతి. దశశతమన వేయి. ఇతడు పాలించినది వేంగియే. కావున వేంగీరాజ్య పరిమితియే యీ సమాసమున దెలుపబడినది. ఇచ్చట 'వేంగీ

1. Ep. Ind. XVII, pp. 334–37.
2. SII IV. Nos. 1158 and 98.

గ్రామసహస్రకం' 'వేంగీసహస్ర క్షమాధీశ్వరః' అను శాసన వాక్యముల ననుసంధించుకొనవలయును.[1] 'అనగా నీ మాధవవర్మ కాలమున వేంగీరాజ్యము (దశశతము) వేయి. దీనినిబట్టిచూడగా నితడు తన ౪౮-వ రాజ్యవర్షమప్పటికి (క్రీ.శ. ౫౯౬) గాని వేంగిని స్వాధీనపఱచుకొనజాలక పోయెనని తోచుచున్నది. వేంగిని సాధించినపిమ్మట నాల్గవ మాధవవర్మ పూర్వము దనవంశజుల యేలుబడి క్రిందనుండిన పూర్వదేశము ననగా గళింగమును జయించి స్వాధీనపఱచుకొన సమకట్టి దండువెడలి గోదావరినిదాటి యవ్వలిగట్టున స్కంధావార మేర్పఱచుకొని విడిసెను. తరువాతనేమి నడచెనో తెలియదు. ప్రాయశః మాధవవర్మ ఈ దిగ్విజయ యాత్రలో పరాజయమునంది రణమున నిహతుడాయెనని తోచెడిది. ఏలనగా నీ దండయాత్ర జరిగిన వెనుక నితడు జీవించియుండెననుట కెట్టి యాధారమును లేదు. మఱియు జాళుక్య దండయాత్రయప్పుడు గోదావరి కటువైపున కళింగమునకు రాజధానియైన పిష్టపురమును నిటు వేంగి కాయపట్టైన జలదుర్గమగు కొలనును దుర్జయుల క్రిందనుండినవి. వారిని జయించియే ఇమ్మడిపులకేశి ఆ రెండు దుర్గములను స్వాధీనపఱచుకొనియెను. కావున మాధవవర్మ క్రీ. శ. ౫౯౪ లో ప్రాగ్దిశాజైత్ర యాత్రసందర్భమున రణమున నిహతుడాయెననుట సమంజసముగ గన్పట్టుచున్నది. అంతటితో మాధవవర్మ ప్రభుత్వమును విష్ణుకుండినుల చరిత్రమును సమాప్తమగుచున్నది.

నాల్గవ మాధవవర్మ విద్వాంసుడు. ఇతనికి జనాశ్రయుడని బిరుదుకలదు. సంస్కృతమునజనాశ్రయ విరచితమైన ఛందోవిచ్ఛిత్తియను లక్షణగ్రంథ మొక్కటికలదు. ఈ మాధవవర్మయె యాగ్రంథకర్తయని వాఙ్మయవిమర్శకు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇది సరియకావచ్చును.

మాధవవర్మ మరణము దుర్జయుల యభ్యుదయమునకు గారణభూతమాయెను. అందువలన కళింగముపై పృథ్వీమహారాజుయొక్క యధికారము స్థిరపడుటయేకాక వేంగీ విజయమునకు గూడ దారి యేర్పడినది. మాధవవర్మ గతించిన పిమ్మట వేంగీరాజ్యమును సంరక్షించువారు లేరైరి. కావున పృథ్వీమహారాజు వేంగిపై దండెత్తిపోయి యా దేశమును సులభముగ నాక్రమించుకొనగల్గెను. కాని యతడారాజ్యమును చిరకాల మనుభవింపజాలకపోయెను. క్రీ. శ. ౬౧౬-౧౭ లో చాళుక్య రాజు రెండవ పులకేశివల్లభుడొక ప్రచండసైన్యముతో మహారాష్ట్ర కోసలదేశములమీదుగ నెత్తివచ్చి పృథ్వీమహారాజును యుద్ధమున నోడగొట్టి కళింగ వేంగీరాజ్యములు రెంటిని ఆక్రమించుకొనెను. అంతటితో ప్రారంభమైనది పూర్వ చాళుక్యుల రాచరికము.

ప్రకరణము ౫

మతము

మతదృష్టిని పరికించిన విష్ణుకుండినులది సంధియుగమని చెప్పనగును. సాతవాహనులనాడు ఆంధ్రదేశమందంతటను బర్వియుండిన బౌద్ధమతము ఇక్ష్వాకులకాలమున క్షీణింపదొడగినది. ఇక్ష్వాకురాజులు బౌద్ధమతము నాచరించుచు వచ్చినను వారియందనేకులు వైదిక ధర్మపరాయణులని చెప్పవలసియున్నది. అశ్వమేధాది క్రతువుల నొనర్చితిమని తమ శాసనములందు బ్రకటించుకొనిరి. కొందఱు

1. Bhārati, Vol. 7, p. 475-6 fn. 6.

శివాలయములను నిర్మించిరి. రాజులిట్లు వైదికధర్మము నాచరించుచు వచ్చినను రాణివాసమువారు మాత్రము బౌద్ధమతము ననుసరించి పెక్కు స్తూపములను సంఘారామములను నిర్మించుటయేకాక వాని పోషణార్థము భూదానాదులను బుష్కలముగ నొసగినట్లు వారి శాసనములు దెల్పుచున్నవి. ఆనాడు వారి రాజధానియైన విజయపురి బౌద్ధ ప్రపంచముననొక కేంద్రస్థానమై యుండినది. బౌద్ధధర్మమును సకల విద్యలను నేర్పుకొఱ కచట నొకగొప్ప యంతర్జాతీయ విద్యాస్థానముండినది. విష్ణుకుండినుల కాలమున ముందటివలెనే బౌద్ధవైదిక ధర్మములు రెండును బ్రజలచే ననుసరింపబడుచు వచ్చినను వైదికధర్మముయొక్క ప్రాబల్య మతిశయించినది. విష్ణుకుండిన ప్రథమ గోవిందవర్మయు నతనిపట్టమహిషియైన పరమభట్టారికా మహాదేవియు బౌద్ధమతమునందు గాఢాభిమానముగలిగి స్తూపములను విహారములను నిర్మించి భిక్షువర్గమును పోషించిరి. తానుసకలసత్వధాతు త్రాణాయోత్పాదిత మహాబోధిచిత్తుడనని యతడు తన శాసనమునందు ప్రకటించుకొనియున్నాడు. మఱియు నతడు షడభిజ్ఞప్రాతీహార్యదర్శనానుగ్రహజనిత సుగత శాసనాభిప్రసాదుడనియు, మహావిహారప్రతిష్ఠాపనాధిగత అనంత బ్రహ్మపుణ్య సంభారుడనియు నతని వంశజుడైన రెండవవిక్రమేంద్రవర్మయితనిబ్రశంసించియున్నాడు. అతడు నిజపట్టమహిషి పరమభట్టారికా మహాదేవి రాజధాని ఇంద్ర లేక శక్రపురమందు నిర్మించిన మహావిహారమున వసించు చాతుర్దశార్యావరభిక్షుసంఘ పరిభోగార్థము పెణ్కపరునామ గ్రామమును దానముజేసెను. గోవిందవర్మ మనుమడైన మొదటి విక్రమేంద్రుడు పరమ సౌగతుడట. పరమ మహాదేవి నిర్మించిన విహారమునకు నటుతరువాత రెండవ విక్రమేంద్రుడు ఇరుణ్డేరను గ్రామమునొసగెను. బౌద్ధమతము రాజధానియైన శక్రపురమునందేకాక విష్ణుకుండిన రాజ్యమునందితర ప్రదేశములందుగూడ వర్ధిలుచుండినది. పై పేర్కొనిన చాతుర్దశార్యావరభిక్షుసంఘము కొఱకు రెండవ విక్రమేంద్రుని సామంతులలో బ్రధానుడైన పృథ్వీమూలుని పుత్రుడు హరివర్మ గుణపాశపురము నందొక విహారమును గట్టించెను. దాని సంభృత్యర్థము పృథ్వీమూలుడు తాటిపాక విషయాంతర్గతమైన కట్టు చెఱువు గ్రామమును దానముజేసెను.[1]

బౌద్ధమత మిట్లు రాజధానియందును తదితర ప్రదేశములయందును ప్రచారముననుండినను వైదిక ధర్మముదాని నధఃకరించెనని చెప్పవచ్చును. వైదికధర్మము ద్వివిధమైనది. కేవలము వైదికక్రతు నిర్వహణాత్మకమైనదొకటి. శైవసమయసంబంధి మఱియొకటి. క్రత్వాచరణ ముఖ్యముగ బ్రహ్మక్షత్రియ జాతులందే వాడుకయందుండెను. క్రతుకర్తలైన బ్రాహ్మణు లెవ్వరును అప్పటి శాసనములందు పేర్కొనబడియుండలేదు. కాని రాజులనేకులు యజ్ఞాదిక్రతువులను జేసినట్లు తెల్పుచున్నవి. విష్ణుకుండినులలో ద్వితీయ చతుర్థ మాధవవర్మలు క్రతుకర్మను బహుళముగ నెఱవేర్చిరి. రెండవ మాధవవర్మ యగ్నిష్టోమక్రతు సహస్ర యేకాదశాశ్వమేధ, సర్వమేధ, పురుషమేధ, బహుసువర్ణ, వాజపేయ, పౌణ్డరీక, రాజసూయ,యూజ్యద్వాదశీ, ప్రాధిరాజ్య,ప్రాజాపత్యములను యాగములను, నాల్గవ మాధవవర్మ క్రతుసహస్ర యేకాదశాశ్వమేధములొనర్చిరని వారి శాసనములు చాటుచున్నవి. మఱియు వారిరువురును హిరణ్యగర్భ సంభూతులట. వీరిక్రతునిర్వహణ విషయమై చరిత్రకారులు కొందఱు సంశయమును వెలిపుచ్చియున్నారు. మాధవవర్మ నామధారులుమాత్రము యజ్ఞములు సేయుటకును తదితరులు సేయకుండుటకును గారణమేమి?

1. Copper Plate Inscriptions in A.P. Govt. Museum, Hyderabad, Vol. I, pp. 246-248.

ఈ మాధవవర్మలైనను వాస్తవముగ నిన్నియాగములను జేయుట సాధ్యమా ? ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము జెప్పుట సులభముగాదు; కాని విష్ణుకుండినుల కించుక పూర్వులైన ఇక్ష్వాకులును సమకాలికులైన పల్లవ చాళుక్యాది భూపాలురును దామశ్వమేధాగ్నిష్టోమాదిక్రతువులనొనర్చితిమని చెప్పుకొనియుండుట జూడగా నాకాలమున దాక్షిణాత్య రాజ్యములన్నిటను వైదిక క్రతువులు జనాదరణనందియుండెనని తోచుచున్నది.

వైదిక క్రతువులతోపాటు పౌరాణిక దేవతారాధనయు వాడుకయందుండెను. మొదటి గోవిందవర్మ స్తూపవిహారములవలె దేవతాయతనములను నిర్మించెను. వైష్ణవముకంటె శైవమె దేశమందు అధికముగ ప్రచారమునందుండెనని తోచుచున్నది. వైష్ణవ సమయప్రస్తావమెందును గానరాదు. శైవము రాజాదరణకు పాత్రమై యుండెను. విష్ణుకుండినులు దాము శ్రీపర్వతస్వామి పాదానుధ్యాతులమని చెప్పుకొనిరి. ఈ శ్రీపర్వతస్వామి సుప్రసిద్ధశైవక్షేత్రమైన శ్రీశైలమున నెలకొనియుండు మల్లికార్జునస్వామియేయని యెంచి పరిశోధకులు కొందఱు విష్ణుకుండినుల కులదైవము శ్రీశైలమల్లికార్జునుడని వక్కాణించియున్నారు; కాని యిది సంశయాస్పదము. ప్రాచీనకాలమున ఇప్పటి గుంటూరుమండలములోని నాగార్జునకొండకు గూడ శ్రీపర్వతనామము జెల్లుచుండెనని యిక్ష్వాకుల శాసనములవల్ల దెలియుచున్నది. విష్ణుకుండినుల కులదైవమయిన శ్రీపర్వతస్వామి నాగార్జునకొండయందు వెలసియుండిన బుద్ధభగవానుడైనను గావచ్చును. విష్ణుకుండి రాజ్యస్థాపకుడైన మొదటిగోవిందవర్మయు నతని పట్టపురాణియు నతని వంశజులు మఱి కొందఱును బౌద్ధమతాభినివిష్టులగుటను దృష్టియందుంచుకొనిన నిది కేవలమసంగతము గాదని తోచగలదు. శ్రీపర్వతము శ్రీశైలమయినను కాకపోయినను విష్ణుకుండిన రాజ్యము నందన్య శైవక్షేత్రములులేకపోలేదు. రెండవ విక్రమేంద్రుని చిక్కుళ్ల తామ్రశాసనమున భగవత్సోమగిరినాథుడు పేర్కొనబడియున్నాడు. ఈ సోమగిరినాథుడాపేరిటి పర్వతమందు నెలకొనియుండిన పరమేశ్వరుడె కావలయును. రెండవ విక్రమేంద్రుడును నతని తండ్రియైన ఇంద్రభట్టారకుడును పరమ మాహేశ్వరులని పై చిక్కుళ్ల శాసనమందే చెప్పియుండుట చేత సోమగిరినాథుడు శివుడనుట సంగతమే కావచ్చును. పరమ మాహేశ్వరుడనగా దీక్షగొన్న శైవుడు. కావున విష్ణుకుండినుల కాలమున శైవము దేశమందు వ్యాప్తినందియుండెననియు, రాజులుగూడ శైవదీక్షగొని యాసమయము నాదరించి పోషించిరనియు దెల్లమగుచున్నది.

విష్ణుకుండినులు ధర్మనిరతులు. వీరు సనాతన హిందూధర్మమును సంరక్షించిరి. మొదటి గోవింద వర్మ తా ననురక్తవర్ణాశ్రమ స్వజనపరిజనుడనని తన తుమ్మలగూడెపుశాసనమున బ్రకటించుకొనియున్నాడు. ఇందువలన నప్పుడు వర్ణాశ్రమ ధర్మములు వర్ధిలుచుండెననియు, గోవిందవర్మ స్వయము బౌద్ధమతానుయాయియైనను వానిని సంరక్షించి జనానురాగమును బొందెననియు దెలియుచున్నది. విష్ణుకుండినులు బ్రాహ్మణాభిమానముగల ప్రభువులు; వారియందుకొందఱు పరమ బ్రహ్మణ్యులు. వారు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారములనిచ్చి పోషించిరి. ఈవి పుణ్యకార్యమని వారు భావించిరి. భారతీయ రాజధర్మముననుసరించి తమ విత్తమంతయు బ్రజాక్షేమము కొఱకే వెచ్చపెట్టిరి. మొదటి గోవిందవర్మ సర్వస్వత్యాగి; గ్రామక్షేత్ర హిరణ్యాద్వీరద తురగ గోబలీవర్దశయనాసన యానపాన భోజనభాజన భవనవసనాభరణ కన్యాదాసీ దాససహస్రములను దానముజేసిన వదాన్యుడు. న్యాయాధిగతమైన తన విభవధనసముదయము భిక్షుద్విజానాథయాచక వ్యాధిత

దీనకృపణజనోపభుజ్యమానమని యతడు తలంచెను. ప్రజలయుపయోగార్థ మత డనేక దేవతాయతన విహార సభా ప్రపాతటాకోదపానారామముల నిర్మించెను. గోవిందవర్మ వలెనే యతని మునిమనుమడగు నింద్రభట్టారకుడును దానపరుడు. ఇతడు సతత భూమి గోకన్యాహిరణ్య ప్రదాన ప్రతిలబ్ధ పుణ్యాజీవితోప భోగ్యుడని యితని కుమారుడు ద్వితీయ విక్రమేంద్రుడితని గొండాడియున్నాడు. ఇతర విష్ణుకుండినప్రభువులును వీరివలెనే ధర్మపరులై తమ విత్తమంతయు పరోపకారార్థము వెచ్చించియుందురు.

ప్రకరణము ౬

విద్యాభిమానము

విష్ణుకుండినృపాలురు విద్యాప్రియులు. వారియందు కొందఱు కవులును, గ్రంథకర్తలును గలరు. మొదటి విక్రమేంద్రుడు మహాకవియట. ఇతడు రచించిన గ్రంథములెవ్వియో తెలియరావు. జనాశ్రయ బిరుదాంకితుడైన నాల్గవ మాధవవర్మ తనపేర జనాశ్రయఛందోవిచ్ఛిత్తియను లక్షణగ్రంథమును వ్రాసెను. వీరివలె కవులుగాకపోయినను తక్కినవారందఱును విద్వాంసులను పోషించి విద్యాభివృద్ధికి కారణభూతులైరి. మొదటి గోవిందవర్మ విద్వాంసులను జేరదీసి వారి నాదరించి వారి గోష్ఠియందు సకలశాస్త్రార్థములను జర్చించువాడు. ఇంద్రభట్టారకుడు ఘటికాస్థానమును స్థాపించి విద్యాభివృద్ధికి దోడ్పడియెను. విష్ణుకుండినులు బ్రాహ్మణులకనేకులకగ్రహారములనొసగిపోషించిరి. అగ్రహారమనగా నగ్రవర్ణమువారికి సర్వకరపరిహారముగ దానమిచ్చిన భూఖండము. అగ్రహారములు బ్రాహ్మణులకు కేవలము జీవనార్థమిచ్చిన భూస్థితులుగావు. వారు సంఘసంస్కృతులకొనర్చు సేవకు బ్రత్యామ్నాయముగ నిచ్చిన జీవితవృత్తులు. యజ్ఞయాగాదులవలన సంతృప్తులైన దేవతలమూలమున వర్షము సకాలమునగురిసి దేశమున పైరు పచ్చలు పెరిగి పండి, ధనధాన్య సమృద్ధి గలిగియుండుననియు బ్రజలు జీడపీడలులేక యాయురారోగ్యాభివృద్ధిగలిగి క్షేమముగ నుందురనియు యప్పటివారి దృఢవిశ్వాసము. యజ్ఞ యాగాదికర్మలను జేయనర్హులు బ్రాహ్మణులయిన కారణమున వారిచే నాకార్యములను పక్రమముగ నిర్వర్తింపజేయుటకొఱకు దేశప్రజాక్షేమముల నపేక్షించిన రాజన్యులు భూవృత్తులనొసగువారు. మఱియు నగ్రహారములను బడసిన బ్రాహ్మణులు స్వయము వేదాధ్యయనము సేయుటయేకాక విద్యార్థులను జేరదీసి వారికుచితముగ నన్నవసనాదులనిచ్చి వేద వేదాంగ శాస్త్రాదులను గఱపవలసియుండెను. కావున బ్రాహ్మణాగ్రహారములన్నియు విద్యాసంస్థలై వైదికవిద్యలను వానితోపాటు వైదికధర్మమును బెంపొందించెడివి.

అగ్రహారములతోపాటు చెప్పదగినవి ఘటికాస్థానములు. ఘటికయననేమి? దీనియర్థమునొక్కొక రొక్కొక్కవిధమున నిర్వచించియున్నారు. డాక్టరు కీల్హారనుగారు ఘటికాగోష్ఠిశబ్దములు సమానార్థకములని వక్కాణించి, ఘటికయనగా బ్రాహ్మణ విద్వాంసుల పరిషత్తని నిర్ధారించిరి.[1] డాక్టరు సి. మీనాక్షమ్మగారది 'పని గొను' 'యత్నించు' అనునర్థముగల 'ఘట్' ధాతుభవమనియు ఘటికయనగా జ్ఞానసంపాదనకై విద్యార్థులు కృషిచేయుస్థానమనియు వచించిరి.[2] ఘటికాశబ్దమెట్లు వ్యుత్పన్నమైనను నది యున్నత విద్యాస్థానమనుట

1. Ep. Ind. VIII, p. 20. n. 1.
2. Administration and Social Life under the Pallavas, pp. 186-7.

నిర్వివాదాంశము. విష్ణుకుండినయుగముననేకాక తరువాతికాలమందుకూడ ఆంధ్రదేశమునను దక్షిణభారత మందన్యప్రదేశములందును ఘటికాస్థానములు వర్ధిలుచుండెనని శాసనములు సూచించుచున్నవి. ఇంద్ర భట్టారక నిర్మితమైన ఘటిక యెచటనుండెనో నిశ్చయించి చెప్పుటకు వలనుపడదు. అది ప్రాయశః విష్ణు కుండినుల రాజధానియైన యమపురరముననె నెలకొనియుండవచ్చును. పూర్వచాళుక్య జయసింహ వల్లభుని కాలమున వేంగిరాజ్యములోని యసనపురమున మఱియొక ఘటికయుండెను.[1] అప్పటి దాక్షిణాత్య ఘటికాస్థానములలోనెల్ల వాసికెక్కినది పల్లవరాజధానియైన కాంచీపురమందుండెను.[2] దీనికే త్రైరాజ్య ఘటికయని నామాంతరము. పల్లవత్రైరాజ్యమునకు రాజధానియగు కంచియందుండుటవలన దానికా నామాంతరము గలిగియుండును. చాళుక్యయుగమునందీ ఘటికాస్థానములు కర్ణాటాంధ్రములందు పెక్కుచోట్ల వర్ధిలుచుండెనని శాసనములు దెల్పుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౮౨ నాటి యొక షికార్పూరు శాసనమున కుంతల దేశము ధర్మమునకు మూలస్తంభప్రాయమైన ఘటికాస్థానమునకు నిలయమని చెప్పియున్నది.[3] క్రీ. శ. ౧౦౫౮ నాటి యొకశాసనమునందు ఆహవమల్ల సోమేశ్వరుని దండనాయకుడగు మధుసూదనుడు అఱులు మున్నూటికి తిలకప్రాయమైన నాగవావి యగ్రహారమున ఘటికాస్థానమును స్థాపించినట్లు చెప్పియున్నది.[4] మఱియు క్రీ. శ. ౧౦౭౮ నాటి కర్నూలుమండల శాసనమున సిందవాడి సహస్రమునకు ముఖ్యస్థానమగు తుంబళమహాగ్రహారమందలి ఘటికాస్థాన మాణవపోషణార్థము చాళుక్యచక్రవర్తి భువనైకమల్లదేవుని సోదరుడు జయసింఘదేవుడు కొంత భూమిని విద్యాదానముగ నిచ్చినట్లు చెప్పియున్నది.[5] మఱియు బత్తికొండ తాలూకాలోని కుక్కనూరు గ్రామములోని రామేశ్వర దేవాలయమందొక ఘటికాస్థానముండెనని క్రీ. శ. ౧౧౨౮ నాటి శాసనమొకటి తెల్పుచున్నది.[6] క్రీ. శ. ౧౧౭౮ నాటి యొక యనంతపుర మండలశాసనమున హేమావతి యను నామాంతరముగలహెంజేరుపట్టణమందలి నొణంబేశ్వర మచటి మహా ఘటికాస్థలమునకు జెందినదని వ్రాసియున్నది.[7]

మీద నుదాహృతములైన శాసనములనుబట్టిచూడగా దక్షిణభారతదేశమునందాంధ్ర ద్రావిడ కర్ణాట జనపదములందు ఘటికాస్థానములు క్రీ. శ. ౬వ శతాబ్దమునుండి ౧౨ వ శతాబ్దమువఱకును వర్ధిలుచుండెనని తెలియుచున్నది. వీనిని రెండుతరగతులుగ విభజించవచ్చును. కొన్ని బ్రాహ్మణులకు జెందినవి. మఱికొన్ని శైవులకుజెందినవి. బ్రాహ్మణ ఘటికలు రాజధానులందును నగ్రహారములందును స్థాపితములు. కాంచీపురతుంబళ నాగవావిఘటికాస్థానము లిందు కుదాహరణములు. శైవఘటికలు ప్రాయికముగ శివాలయములందును శైవమఠములందును నెలకొల్పబడియుండెడివి. ఈ ఘటికల విన్యాస మెట్టిదో, యందేయే విద్యలు నేర్పబడు చుండెనో, వాని నిర్వహణ మెట్టిదో, నిర్వాహకులెవ్వరో, వారి యోగ్యత యెట్టిదో మనకు స్పష్టముగ దెలియ

1. EP. Ind. XVIII, p. 56.
2. EP. Ind. VIII, p. 28.
3. EI. VII SK 197.
4. HAS. No. 8, p. 15.
5. AR. No. 514 of 1915.
6. AR. No. 286 of 1935–6.
7. EC. XII Si 23, SII Vol. II, No. 557.

రాదు. ప్రథమజయసింహవల్లభుని నిడుమరు శాసనమున ఘటికాసామాన్యు డొకడు పేర్కొనబడియున్నాడు![1] ఘటికాసామాన్యుడనగా ఘటికాసభ్యుడని యర్థము. అర్వాచీన ఘటికాస్థానములలో వేలకొలది సభ్యులుండినట్లు శాసనములు దెల్పుచున్నవి. ఉత్తర ఆర్కాడు జిల్లాలోని తిరువళ్ల గ్రామమున నందివర్మ పల్లవమల్లుడు తన ౫౨ వ రాజ్య వర్షమున వ్రాయించిన శిలాశాసనము ఘటిక యేడువేలును పేర్కొనుచున్నది.[2] పాశ్చాత్యగాంగ శివమారుని హెల్లిగెఱె తామ్రశాసనమందలి ప్రతిగ్రహీతలలో ఘటికాసహస్రమునకు జెందిన వాశిష్ఠ గోత్రసముద్భూతుడు ఆర్యశర్మ యొక్కడు గలడు.[3] పార్థివేంద్రవర్మనాటి కొన్ని బ్రహ్మదేశపు శాసనములలో మూడువేల త్రైరాజ్య ఘటికామధ్యస్థులు పేర్కొనబడియున్నారు.[4] ఇందువలన త్రైరాజ్యఘటిక త్రిసహస్ర సంఖ్యాకమనియు దానికి సంబంధించిన మధ్యస్థలు కొందఱు గలరనియు దెల్లమగుచున్నది. మధ్యస్థుడనగా నెవ్వడో కనుగొందము. మధ్యస్థుడనగా నిరుపక్షములవారు చెప్పెడి వాదము విని నిష్పక్షపాతముగ దీర్పు చెప్పి కార్యము నెఱవేర్చు వాడని యర్థము. కాని యిచ్చట దీనికీయర్థము జెల్లదనియు సంకేతార్థమేదో కలదనియు దోచుచున్నది. చోళయుగమునాటి ద్రావిడదేశ శాసనములందు మధ్యస్థుల ప్రస్తావముగలదు. వీనిని బరిశీలించి చూడగా వీరు గ్రామకూటముల కొలువున పనిగొనియుండు గ్రామోద్యోగులని తోచుచున్నది. వీరికుద్యోగమిచ్చువారును జీతమిచ్చువారును నుద్యోగమునుండి తొలగింపనర్హులును గ్రామకూట సభ్యులే. గ్రామసభలను సమకూర్చి యందలి కార్యక్రమమును నడపి సభవారి తీర్మానములను వ్రాసియుంచుట వారి నియమితకృత్యము[5]. వీరివలెనే ఘటికామధ్యస్థులుగూడ ఘటికల కొలువుననుండు నుద్యోగస్థులని చెప్పనగును. వీరినుద్యోగమందునియమించువారును, దొలగించువారును, నుద్యోగమందున్నంతకాలమును భృతియిచ్చువారును ఘటికాస్థానమువారే కానగును. ఘటికా పరిషత్తులను సమకూర్చి కార్యక్రమమును నెఱవేర్చి పారిషదుల తీర్మానములను వ్రాసియుంచుట వీరిపనియై యుండును.

ప్రాచీన ఘటికలన్నియు కేవలము బ్రాహ్మణ విద్యాస్థానములు. ప్రాయికముగ నవి రాజులచేత బ్రాహ్మణులకొఱకు నిర్మింపబడినవి. రాజపోషణమువలన నభివృద్ధినందినవి. ఘటికానిర్మాణము పుణ్యకార్యము. ఇంద్రభట్టారకుడు యథావిధి నిర్మాపిత ఘటికావాప్తపుణ్యుడని చిక్కుళ్లతుండి తామ్రశాసనములు ప్రకటించుచున్నవి.కాంచీపురఘటికాస్థానము పల్లవరాజులచేస్థాపించబడెను. వారధికారమందున్న ఐదాఱుశతాబ్దముల కాలమును వారుదానినిపోషించిసంరక్షించిరి. క్రీ.శ. ౪వ శతాబ్దమున సత్యసేనుడను రాజొకడు దాని నాక్రమించుకొనగా స్కందశిష్యుడు వానిని జయించి పాఱదోలి దానిని మరల బ్రాహ్మణుల కొప్పజెప్పెనని వేలూర్పాళెపుదామ్రపట్టికలందు చెప్పియున్నది. రాజసింహుడను నామాంతరముగల రెండవ నరసింహవర్మ తన ధనమంతటిని దేవబ్రాహ్మణ సేవకొఱకే వినియోగపఱచి దేవాలయముల గట్టించి వేదాధ్యాపనము సేయించుట కొఱకు

1. Ep. Ind. XVIII p. 56L : 12
2. SII III, Part III. p. 91.
3. EC III, Md 113.
4. AR Nos. 194 of 1915; 197 of 1915.
5. See Colas II, pp. 305–7.
6. SII, Vol. 2, No. 88, pp. 507 f.

స్వకీయ ఘటికాస్థానమును పునః ప్రకల్పితము జేసెనట.[1] ఇట్లే విష్ణుకుండి రాజులును తమరాజ్యమందలి ఘటిక స్థానములను పోషించియుందురనుటకు సంశయములేదు.

ఘటికాస్థానములందేయే విద్యలను గఱపుచుండిరో వివరించిచెప్పుటకు వీలుగాదు. అవి కేవ బ్రాహ్మణ విద్యాస్థానములని మీదచెప్పియున్నదికదా. కావున నందువైదిక విద్యలు గఱపబడుచుండెనః మనమూహించవచ్చును. బ్రాహ్మణ ఘటికలతోపాటు శైవఘటికలు గూడ నుండెను గదా. వాని మాటయేవి యనుప్రశ్న రావచ్చును. శైవములైనను నవియు బ్రాహ్మణ సంస్థలే. కేవల మర్వాచీనములైన శైవసిద్ధాం లింగాయతాది బ్రాహ్మణేతరసమయముల ప్రస్తావ మీసందర్భమునం దవసరములేదు. ప్రాచీన పాశుప కాలాముఖకాపాలికాదిశైవసమయముల ప్రతిపాదకులందఱును శైవమతానుయాయులైన బ్రాహ్మణులే. వారికి వైదిక విద్యలావశ్యకములే. వారి ఘటికా స్థానములయందును వేదశాస్త్రాదివైదిక విద్యలును వానితో పాటు శైవాగమాదులను నేర్పుచుండిరని మనమనుకొనవచ్చును. ఘటికాస్థానములందు ప్రచారమందుండి విద్యావిధానము శాసనముల మూలమున గొంత విదితమగుచున్నది. తాళగుండ శాసనములో గదంబమయూ శర్మ కాంచీపుర ఘటికాస్థానమున బ్రవచనమును నిఖిలమును నేర్వనిచ్చగలవాడై ప్రవేశించెనని చెప్పి యున్నది. ప్రవచనమనగా వేదములును దత్సంబంధములయిన బ్రాహ్మణారణ్యకములును శిక్షాదిషడ్వేదాం ములునని నిఘంటుకారు లర్థమును నిర్వచించియున్నారు. ఇందువలన నప్పుడు కాంచీపుర ఘటికాస్థానమునన సమకాలికాంధ్ర ఘటికాస్థానములందును ప్రవచనమును సర్వమును నధ్యయనము జేయించుచుండిరని మః మూహించవచ్చును. అర్వాచీన కాలమున కల్యాణి చాళుక్యయుగమున ఘటికాస్థానములందు అధ్యేయ విద్యలు కొన్ని నాగవావిశాసనమునందు సూచింపబడియున్నవి. నాగవావి ఘటికాస్థానమున వేదము నిన్నూర్వు రధ్యయనము సేయుచుండిరి. శాస్త్రముల నభ్యసించుచుండినవారి సంఖ్యయేబది రెండు. వేదములతో పాటు వైదిక విద్యలన్నియు నందునేర్పబడుచుండెనని మనమనుకొనవచ్చును. శాస్త్రములాఱు: న్యాయ వైశేషిక సాంఖ్య యోగమీమాంసా వేదాంతములు. కొందఱు యోగమునకు మారుపాణినీయముననగా వ్యాకరణమును దర్శనముగ గ్రహించిరి. నాగవావి ఘటికాస్థానమున రెండుదర్శనములు మాత్రమ గఱపుచుండినట్లున్నది. ఆ శాసనమున బేర్కొనబడిన న్యాయభాట్ట ప్రాభాకరదర్శనములలో గడపటి రెండున పూర్వమీమాంసాభేదములే. కొన్ని కర్నూలు మండల శాసనములలో నప్పటి కాలాముఖ శైవాచార్యుల నిష్ణాతులైయుండిన శాస్త్రాదులు కొన్ని పేర్కొనబడియున్నవి. క్రీ. శ. 1058 వ నాటి శాసనమునందొక్క దానియందు "కాలాముఖ సరోజరాజహంస" 'లాకుల సిద్ధాంతనైయ్యాయికనళినీదివాకర' 'మల్లికార్జున దే దర్శన కారణ పురుష, బిరుదాంకితుడు సురేశ్వర పండితుడు ప్రశంసింపబడి యున్నాడు.[2] మఱియొ శాసనమునందనేక తర్కాది శాస్త్రపారుగుడైన చంద్రభూషణ పండితుడు కీర్తింపబడియున్నాడు. ఈ శాసనములలో బేర్కొనబడియుండు కాలాముఖలాకులసిద్ధాంతములు భిన్నములుగావు. ఒక్కదాని నామాంతరములే. మల్లికార్జున దేవదర్శన మెద్దియో తెలియదు. ఇది మల్లికార్జున నామధారియైన శైవా చార్యప్రతిపాదితమని తలచెదను. తెలుఁగు కుమారసంభవకర్తయైన నన్నెచోడుని గురువగు శ్రీశై

1. SII. Vol. 2, No. 8, pp. 507 f.
2. AR, No. 677 of 1922-23, 9 of 1928.

మల్లికార్జునముని యితడేకానగును. ఇదియెట్లున్నను పై బేర్కొనిన కాలాముఖులాకుల సిద్ధాంతములన్నియు నప్పటి యాంధ్ర శైవ ఘటికాస్థానములలో నేర్పుచుండియుండవలయును. ఈ యర్వాచీనఘటికా స్థానములలో వాడుకయందుండిన విద్యా విధానము నూతనపరికల్పితముగాదు. ప్రాచీనకాలము నుండియు నవిచ్ఛిన్నముగ బ్రచారమునందుండినదె.

విద్యగఱపుటకు ప్రాచీన ఘటికాస్థానములందెట్టి యేర్పాట్లు గావించియుండిరో తెలియదు. అర్వాచీన కాలమున ఘటికలలో వాడుకయందుండిన యేర్పాట్లవలన వాని స్వభావమును మనమూహించుకొనవచ్చును. చాళుక్య చక్రవర్తి యాహవమల్ల సోమేశ్వరుని కాలమున క్రీ. శ. ౧౦౫౮ నాటి యొక నాగవావిశాసనమునం దచటి ఘటికాస్థాన మందాచరణ యందుండిన యేర్పాట్లిట్లు వర్ణించబడియున్నవి.

> 'ఘటికాశాలలో జదివెడి వేదాధ్యాయు లిన్నూర్గురకును
> శాస్త్రాధ్యాయులేబదియిర్వురకును తదుపాధ్యాయులు ౩;
> భట్ట దర్శనన్యాస ప్రభాకర వ్యాఖ్యాతలు ౩; వేదము చదివించె
> డియుపాధ్యాయులు ౩; ఘటికాస్థాన భాండారికులు ౬; మొ
> త్తము ౨౬౭ మనుజుల అశనాచ్ఛాదనములకును ....
> ౧౦౦ మత్తరులు భూమి .... ఇందులో భట్టదర్శనము జెప్పువా
> నికి ౩౫ మత్తరులు, న్యాసము జెప్పువానికి ౩౦ మత్తరులు,
> ప్రభాకరము జెప్పువానికి ౪౫ మత్తరులు; భాండాగారికుల
> యందొక్కరికి ౩౦ మత్తరులు; ఘటికా ప్రహారికి (గడియలుకొ
> ట్టు వానికి) ౩౦ మత్తరులు....[1]

ఇందువలన నాగవావి ఘటికాస్థానమందు వేదముల నధ్యయనముచేయించుటకును, శాస్త్రముల జదివించుటకును-ఒక్కొక్క విషయమునకును-ప్రత్యేకముగ నుపాధ్యాయులుండెడివారనియును, మాణవులవలె వారును ఘటికాస్థాన వసతిగృహముననేయుండువారనియు, వారి కశనాచ్ఛాదనములకొఱకు ఘటికాస్థాపకులే తగునేర్పాటుగావించి యుండువారనియు, వారి జీతములకొఱకు భూవృత్తులేర్పఱచబడి యుండెననియు, విద్యార్థుల యుపయోగార్థము పుస్తకనిలయముండెననియు, దానిని సక్రమముగ నడపుటకు భాండాగారికులను నుద్యోగులు నియమింపబడి యుండిరనియు దెలియుచున్నది. మఱియు బ్రతిదినము విద్యాభ్యసనకాలము కొన్ని విభాగములుగ విభజింపబడి నిర్ణీత ప్రణాళిక ప్రకారము పాఠ్యాంశములొక్కొకటియు నొక్కనిర్ణీత విభాజితకాలమున బోధింపబడుచుండెడిది. విభాజితకాలావధిని ఘటికాప్రహారకుడు గంటను మ్రోయించి తెలుపువాడు.

1. HAS, No. 8, pp. 15–16.

నాగవావి ఘటికాస్థానమునందాచారమునందున్న పద్ధతియే విష్ణుకుండి యుగమునను వాడుక యందుండి యుండవచ్చును. అగునేని ఇంద్రభట్టారకుడు దనచే నిర్మాపితమైన ఘటికాస్థానమున నాగవావి మధుసూదనదండాధీశునివలె విద్యార్థులును ఉపాధ్యాయులును నివసించుటకొఱకు వసతిగృహములను అశనాచ్ఛాదనములకును జీవితములకొఱకును భూవృత్తులనేర్పరచి యుండును; సరస్వతీభాండాగారమును నెలకొల్పి దానినడుపుటకు భాండాగారికులను నియమించియుండును. ఇట్టియేర్పాట్లే యప్పటి యాంధ్రదేశమందలి ఘటికాస్థానము లన్నిటియందును ప్రచారమందుండియుండును.

ప్రకరణము ౭

వాస్తునిర్మాణములు

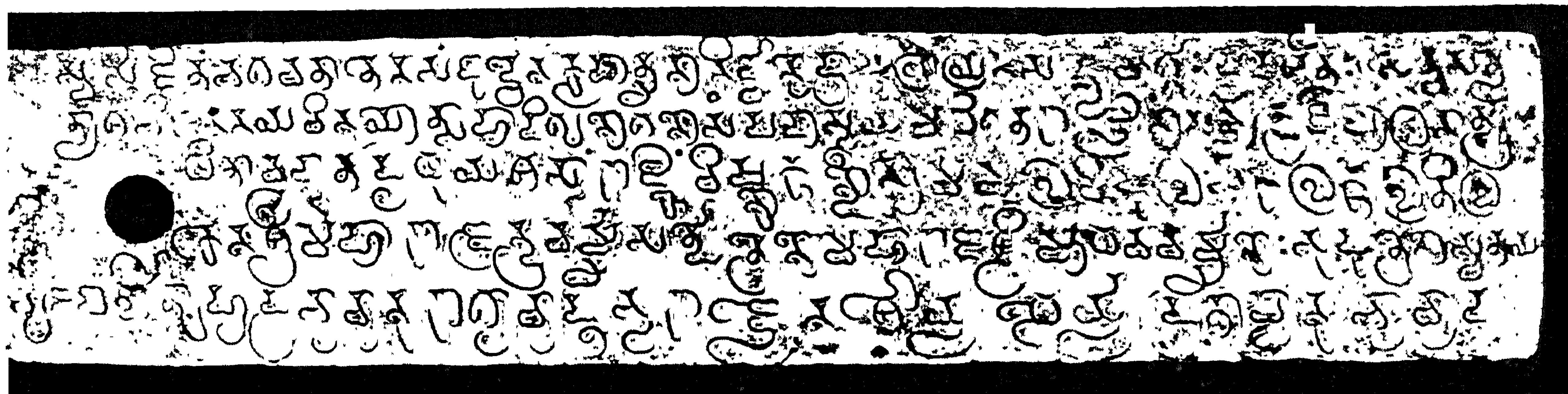
విష్ణుకుండినుల కాలమున వాస్తువిద్యయు దానితోగూడ శిల్పకళయు నభివృద్ధి నందెను. మొదటి గోవిందవర్మ దేవతాయతనములతోపాటు స్తూపములను విహారములను నిర్మించితినని చెప్పియున్నాడు. ఇతని పట్టపురాణి పరమమహాదేవి ఇంద్రపురమునందొక మహావిహారమును నిర్మించినది. పృథ్వీమూలుని పుత్రుడు హరివర్మ గుణపాశపురమున నొకమహావిహారమును గట్టించెను. కాని యీ కట్టడము లన్నియు నామమాత్రావశిష్టములై పోయినవి. ఈ కట్టడముల స్వరూపమెట్టిదో కనుగొనుటకు సాధ్యముగాదు. చేజెర్లలోని కపోతేశ్వరాలయము విష్ణుకుండి నిర్మాణము గావచ్చును. ఇది గజపృష్ఠాకారముగల్గి చైత్యశాలవలె నున్నది. కపోతేశ్వరాలయ మాద్యమున బౌద్ధ చైత్యాలయమై యుండెననియు దరువాతనది శివాలయముగ మార్పబడెననియు గొందరందురు. కాని యిది సందేహాస్పదము. గజపృష్ఠాకారములుగల ప్రాచీన దేవాలయములాంధ్ర ద్రావిడదేశములందు కలవు. ఇవియన్నియు నాద్యమందు బౌద్ధచైత్యాలయములై యుండెననుటకు దగిన సాక్ష్యములేదు. ఇట్టి కట్టడములు హిందువులకును బౌద్ధులకును సామాన్యమనితలచుట యుక్తము. విష్ణుకుండినరాజుల కాలమునకు జెందినవి కొండలను దొలిచి తీర్చిన గుహాలయములు కొన్ని కలవు. విజయవాడ కుపనగరమైన మొగలురాజపురమందును దత్సమీపమున నించుక పశ్చిమదిశయందు కృష్ణానదీ దక్షిణతటమందుండు ఉండవల్లిగ్రామమునందు గుహాలయములు విష్ణుకుండికల్పితములని వాస్తుశాస్త్రాభిజ్ఞులభిప్రాయపడుచున్నారు. ఈ గుహాలయములు మహారాష్ట్రమందలి కార్లా యజంటా యెల్లూరా గుహాలయము లంతటి పెద్దవి కావు. పనితనముగూడ యంతటి ప్రశస్తమైనది కాదు. శిల్పదృష్టిని చూచిన మొగలురాజాపుర గుహాలయములకంటె నుండవల్లిగుహాలే శ్రేష్ఠతరమైనవని చెప్పదగియున్నవి. కాని యధునాతన జీర్ణోద్ధారకులు సీమెంటురంగుల పూతలతో వానిని ధ్వంసము జేసియున్నారు. వాని పూర్వస్వరూపమును గనుగొనగోరు వారికి ఈ శతాబ్దారంభమునం దార్కియలాజికల్ డిపార్టుమెంట్ వారు తీయించి భద్రపఱచియుండు ఫోటోగ్రాఫిక్ ప్రతిబింబములే శరణ్యములు. విష్ణుకుండిన గుహాలయములను జూచియే పల్లవరాజు మొదటిమహేంద్రవిక్రమవర్మ యదేవిధమున ద్రావిడదేశమందు పెక్కుచోట్ల గుహాలయముల నిర్మించెనని వాస్తువిద్యా విశారదులు అభిప్రాయపడుచున్నారు. కావచ్చును. అగునేని జగత్ప్రసిద్ధినందిన పల్లవశిల్పమునకివియె బీజప్రాయములని యెంచవచ్చును.

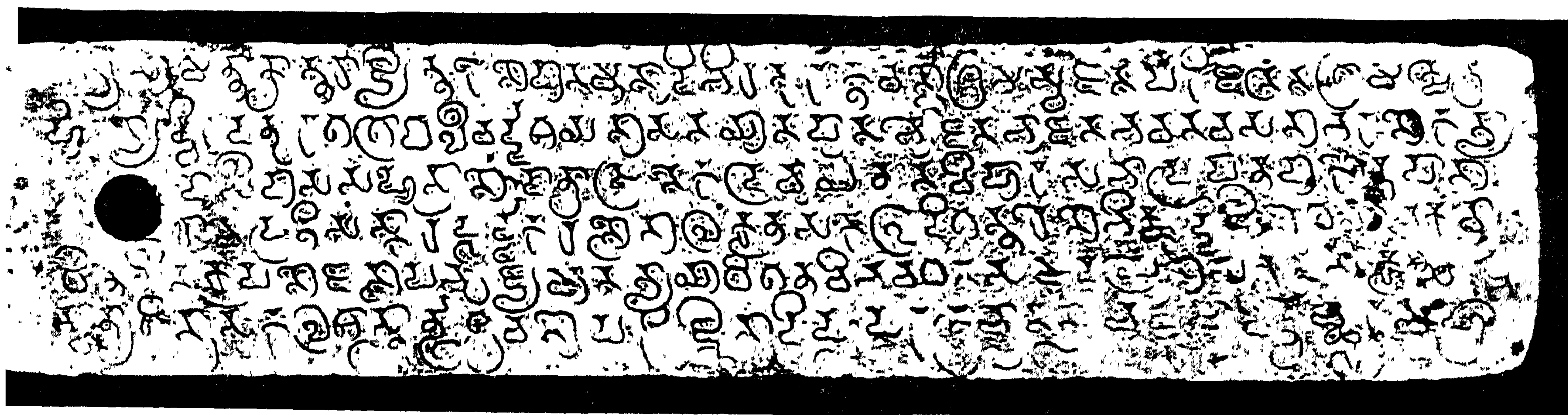
అనుబంధము

1. గోవిందవర్మ తుమ్మలగూడెపు తామ్రశాసనము.
2. మాధవవర్మ వేల్పూరు శిలాశాసనము.
3. దేవవర్మకుమారుడు మాధవవర్మ ఈపూరుశాసనము.
4. ఇంద్రవర్మ రామతీర్థతామ్రశాసనము.
5. రెండవవిక్రమేంద్రవర్మ చిక్కుళ్లశాసనము.
6. రెండవవిక్రమేంద్ర భట్టారకవర్మ తుమ్మలగూడెపు శాసనము.
7. రెండవవిక్రమేంద్రవర్మ తూండిగ్రామశాసనము.
8. పృథ్వీమూలుని గోదావరిజిల్లా తామ్రశాసనము.
9. హరివర్మ కట్టుచెఱువు తామ్రశాసనము.
10. గోవిందవర్మ కుమారుడు మాధవవర్మ ఈపూరు తామ్రశాసనము.
11. మాధవవర్మ పొలమూరు తామ్రశాసనము.
12. పృథ్వీమహారాజు తాండివాడ తామ్రశాసనము.
13. రెండవపులకేశివల్లభుని మారుటూరు తామ్రశాసనము.
14. మొదటి చాళుక్య జయసింహుని పొలింబుర తామ్రశాసనము.

Tummalagudem Plates of Vishṇukuṇḍi king Mahārāja Gōvindavarman.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

No. 1

మాధవవర్మ కుమారుడు గోవిన్దవర్మ తుమ్మలగూడెం తామ్రశాసనం.

మొదటి రేకు: రెండవ ప్రక్క

1. స్వస్తి[॥*] జితమ్భగవతా తేన సంబుద్ధేన కృపాత్మనా నిర్వ్వాణప్రాప్తయేయేన సత్యమార్గ్గః ప్రదర్శితః॥ [సర్వ్వసత్త్వ]
2. త్యాగా[భిజ]న నయవినయోత్సాహాది గుణసంపదా స్వయ మధిగత రాజ్యానాం సమ్యక్ప్రజా పాలనాత్ప్ర
3. థితావదాత పృథుయశసాం రాజ్ఞాం విష్ణుకుణ్డీనా మమల విపుల సకల కులతిల
4. కేనశ్రీమహారాజేన్ద్రవర్మ[ణః*]సత్పౌత్రేణ మహారాజశ్రీ మాధవవర్మణః సుపుత్రేణ స్వనయ
5. భుజబలోత్సాహ ప్రభావానురాగావాప్త స్వరాజ్యేన శౌర్య్యధైర్య్య ప్రతాపానుభావా ద

రెండవ రేకు: మొదటి ప్రక్క

6. [న్యసా] మన్తాక్రాన్తరాజ్యాన్తరేణ దానమానాదిభి రనురక్త వర్ణ్ణాశ్రమ స్వజన పరిజనేన [గ్రా]మ క్షేత్ర
7. హిరణ్య ద్విరద తురగ గో బలీవర్ద్ద శయ నాసన యాన పాన భోజన భాజన భవన వస నాభరణ కన్యా
8. దాసీ దాస సహస్రాణాం దాత్రా అనేక దేవాయతన విహార సభా ప్రపా తటా కోదపానా
9. రామ ప్రతిసంస్కారపూర్వ్వకరణే నాలంకృతసకలదిగన్తరేణ భిక్షుద్విజా[నా][థ][యా]చకవ్యా
10. [ధిత][దీ]నకృపణ జనోపభుజ్యమాన న్యాయాధిగతవిభవధనసముదయేనా[న-స]కృత్సర్వ్వ
11. [స్వ త్యా]గినా సకలశాస్త్రార్త్థశ్రవణ పరిజ్ఞానా దిహపరత్ర చానన్యచక్షుషా[విద్వచ్ఛూరమహా]

రెండవరేకు: రెండవప్రక్క

12. కులీనజన సమాశ్రయేణ సకల సత్వధాతుత్రాణాయోత్పాదిత మహాబోధిచిత్తేన మహారాజశ్రీ

13. గోవిన్దవర్మ్మణా ఆత్మనః ప్రవర్ద్ధమాన విజయరాజ్యసంవత్సరే సప్తత్రింశత్కే వైశాఖపూర్ణ్ణ మాస్యాం భగ

14 వతా దశబల బలినః చతుర్వ్వైశారద స్యాష్టాదశావేణిక బుద్ధ ధర్మ్మ సమలంకృ

15 తమూర్త్తే ద్వాత్రింశన్మహాపురుష లక్షణవరోపలక్షితస్య జాతిజరామరణశోకాదిషు బహు

16. సంసారదుఃఖనిమగ్నసర్వ్వసత్వాన్తారణాయానేకకల్పాసంఖ్యేయోపచిత పుణ్యజ్ఞానసంభారభార

17. స్యాపగతరాగద్వేషమోహ జన న మరణదుఃఖస్యాప్రతిహం త నా వరణ సకలజ్ఞేయజ్ఞానా

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

18. త్సమ్యక్సం బు ద్ధస్య మా గ్గ మభిప్రపన్న నిర్వ్వద్విరాగ శీలశిక్షా ధృ త గుణాధ్యయన శ్రవణ చి?

19. న్తనభావనాధ్యానసమాధిసమాప త్త్యా దిభిగుణగణై రనుత్తరపుణ్యక్షేత్ర త్రియానయాయినం చాతుర్ద్ద

20. శమార్య్య సఙ్ఘముద్దిశ్య త్యాగ పరిభోగాన్వయ మా పధికఞ్చ పుణ్యక్రియావస్త్వభి నివర్త్త

21. యిష్యేణ మాతాపిత్రోః సర్వ్వసత్వానాఞ్చ నిఖిలదారిద్ర్యదుఃఖోప శమనహేతోః స్వస్యా అగ్ర

22 మహిష్యా పరమమహాదేవ్యా విహారస్య దీపధూపగన్ధపుష్ప ధ్వజపానభోజన శయనా సన గ్లా న

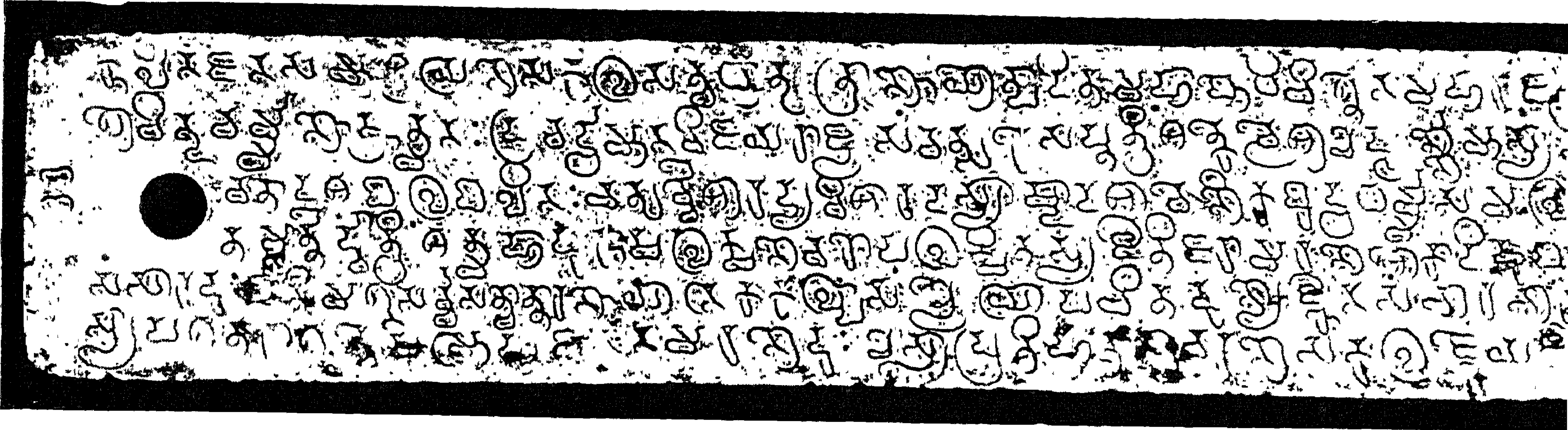
23 భైషజ్య ఖణ్డస్ఫుటిత శీర్ణసంస్కారాది క శిలమాలానుప చ్ఛే దార్థంద్వా వెఙ్గుద లపెణ్కపఱ

మూడవరేకు: రెండవప్రక్క

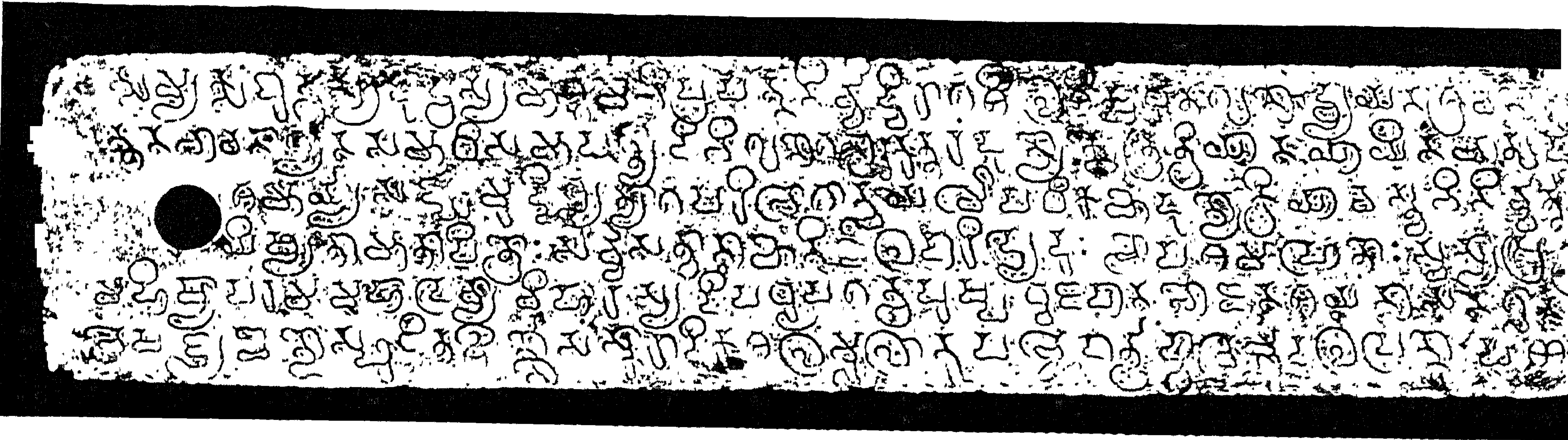
24. నామధేయోగ్రామో ఉదకదానపూర్వ్వకం మతిసృష్టోసనిధి సోపనిధి సదణ్డకరవిష్టి సో--భాగ

25. భోగప్రదేయ చారభట దూతవల్లభరాజపురుషై రప్రవేశ్యో విముక్త సకలపరిహారో విష్ణుకుణ్డి

Tummalagudem Plates of Vishṇukuṇḍi king Mahārāja Gōvindavarman.

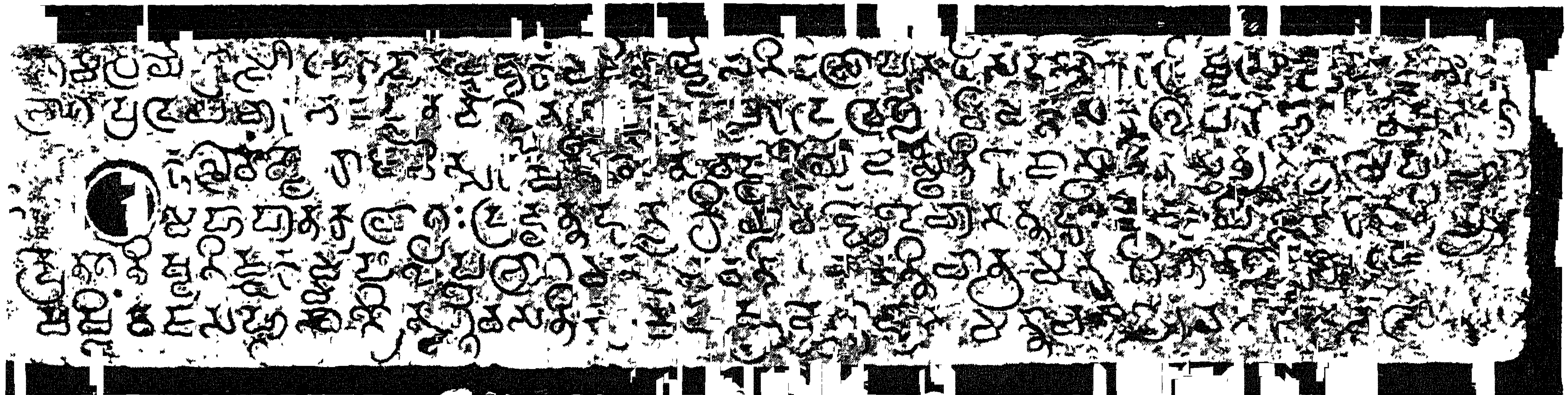

II PLATE - II SIDE

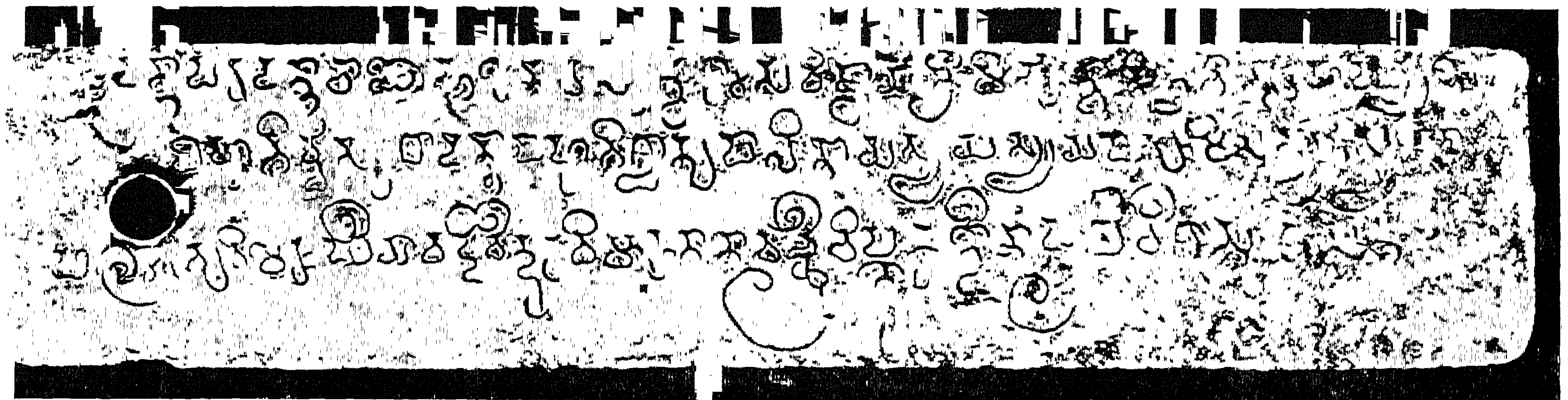

III PLATE - I SIDE

Tummalagudem Plates of Vishṇukuṇḍi king Mahārāja Gōvindavarman.

III PLATE - II SIDE

IV PLATE

26. కులవంశ్యైరాజభి స్సంరక్షణీయో సంవర్ద్ధ*నీయో చ స్థితిరేషాస్థా న తస్థిత్య విక్ర పక్ష్చ

27. మహాపాతకయోగః ప్రవృత్తపుణ్యక్రియా విచ్ఛేదే చానన్త దుఃఖభూయిష్టే నర కభీత్వా

28. క్ష్రేత్రగతి స్వనిష్ట కర్మ్మఫలోప భోగ మనుభవన్తి॥ భవన్తి చాత్ర మనుగీతాశ్లోకా॥

29. షష్టింవర్ష సహస్రాణి స్వర్గే వసతి భూమిదః।*ఆచ్ఛేత్తాచాను మన్తా చ తా న్యేవనరకే వసేత్

నాల్గవరేకు: మొదటిప్రక్క

30. స్వదత్తాం పరదత్తాంవా యోహరేతవసున్ధరామ్ సవిష్ఠాయాంక్రిమిభూర్త్వా పితృభిస్సహపచ్యతే
॥*

31. బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహు భిశ్చాను పాలితా యస్యయస్యయదాభూమి స్తస్యతస్య తదా

32. ఫలమ్॥ భువి మేరూరధీ యావ ద్దివీనురవి మారుతా తవ శ్రీవిష్ణుకుణ్డీనాం పృథివీ శాసనం

No. 2

మాధవవర్మ వేల్పూరు శిలాశాసనము

మొదటిపెడ

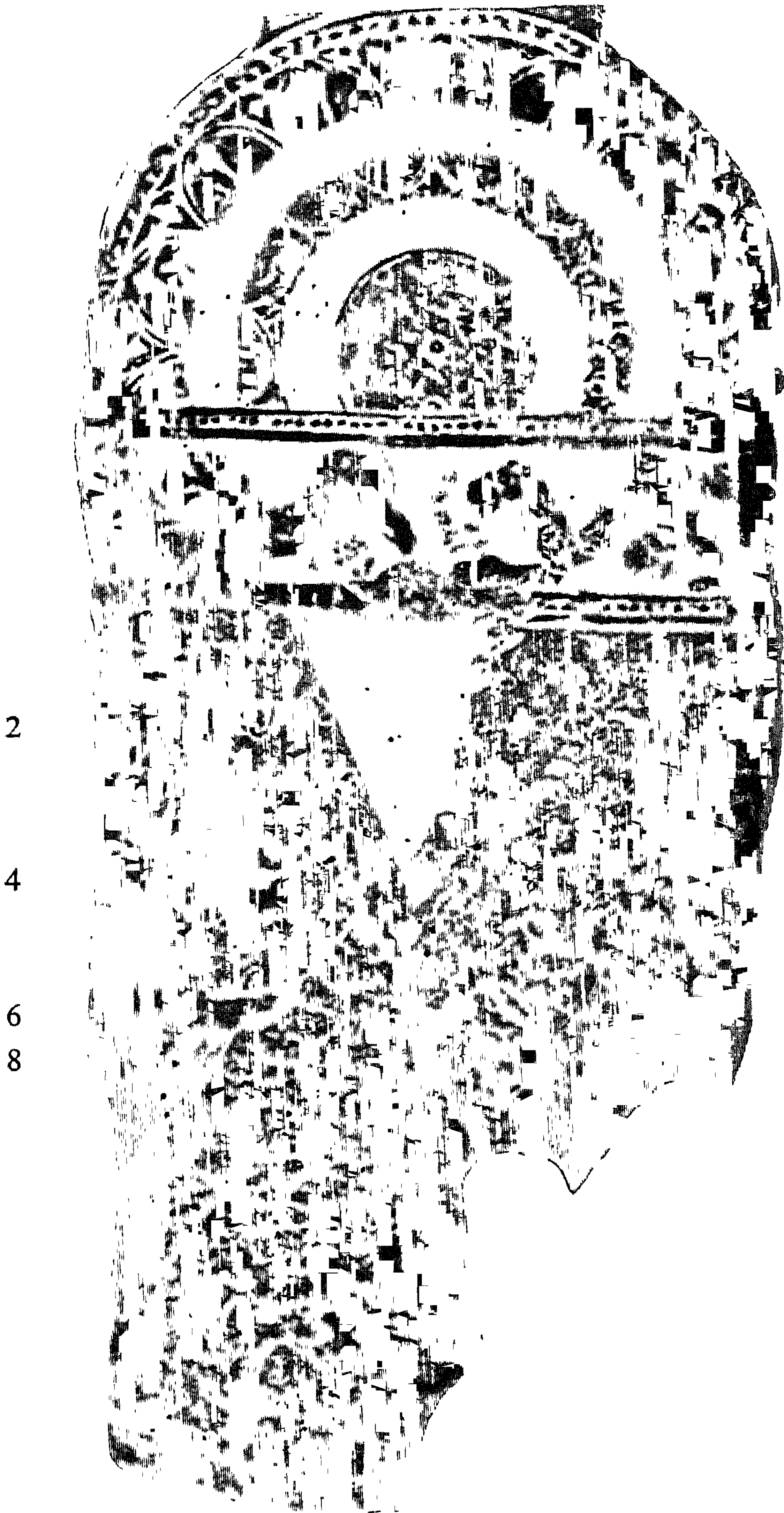
1. సిద్ధమ్ స్వస్తి [॥*] [భ]--------ా[మి] పాదా[నుధ్యాత] విష్ణుకుణ్డి
2. [గో] త్రాత్ప్రభవస్య గోవి- - - - సూనోర్మాధవ[వ]ర్మణో రాజ్య[ే*]
3. - - - త్రయస్త్రింశత్సంవత్సరేతే - - - విక్రమే [*] మాధ[వ]వర్మ[ణా]
4. [స]హాస్కంధావారగతే వేల్పూరు .... గ్రా(మం)శాసన
5. విజయశ్రీమా న్గోసహస్రప్రదాయిన- - - - - - - - - - -
6. ....పల్లవకుల - - - - - - - - - - - - - - -
7. - - - - - - - - - - త్వా - - - - - - - - - - - - -
8. - - - - - - - - - - (సా) -తాశ - - - - - - - - - - - -
9. - - - - - - - - - - - - - గ్రామే - - - - - - - - - - - - -

రెండవపెడ

13. - - - - - - - - -త్తుముఖస్వామినః ప్రతిమా మానీయ్య(య)
14. - - - - - - - శత - - - [ర]ణ్యాం దత్వామహా(హా)తా ప్రయత్నేనపూజాం
15. - - - - - -వం వి-యత్నాత్కృతః [1*] స్థాపితశ్చనృపస్యా
16. - - - - - - - - [।] వి[నా]యకం నమస్యన్ది నరా - - - - గ [॥*]

PLATE IV

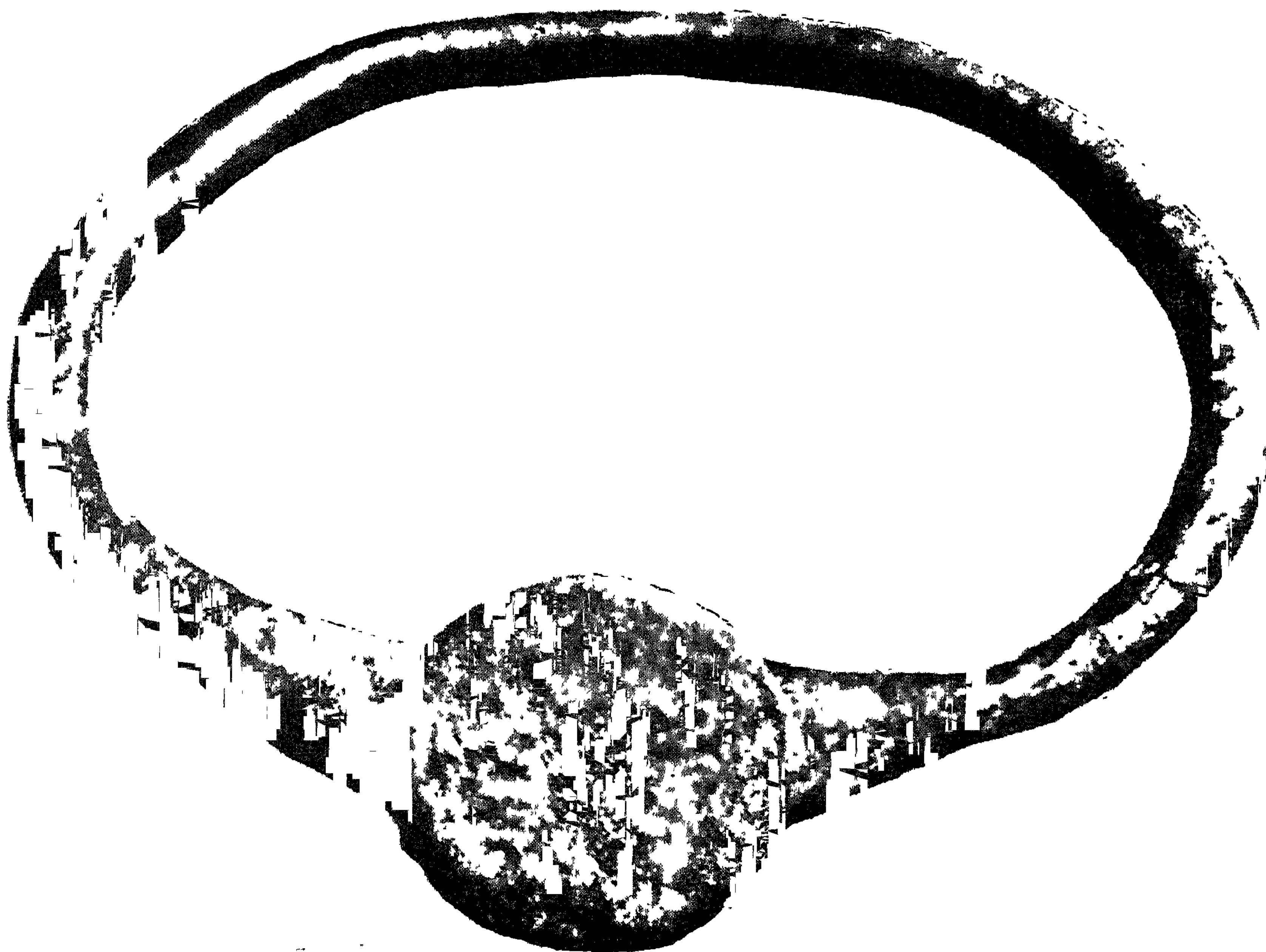

Velpur stone inscription of Mādhavavarman.

I SIDE

Velpur stone inscription of Mādhavavarman.

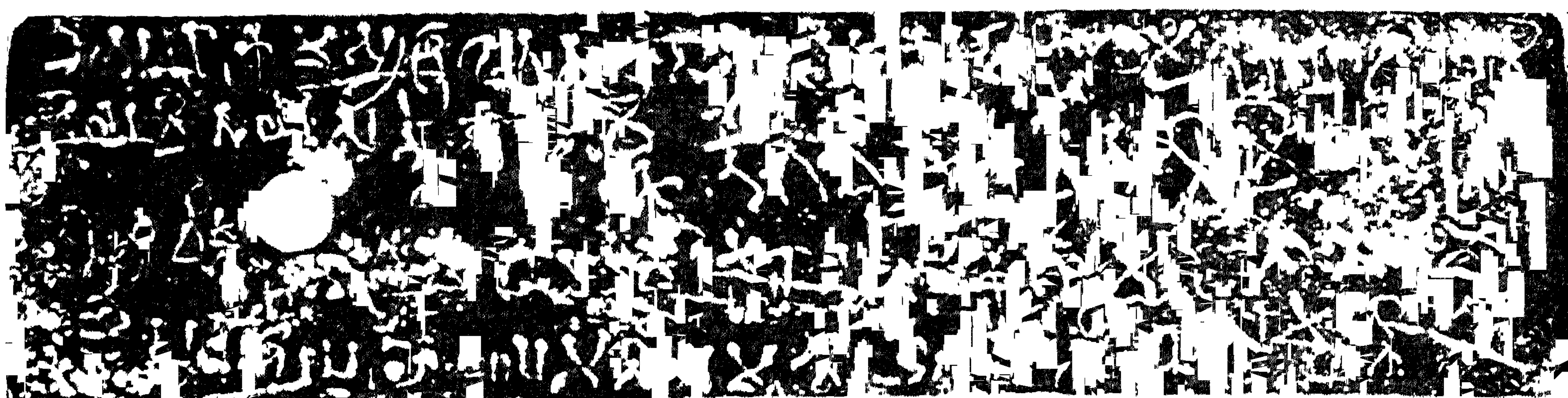

Seal of Ipur plates of Mādhavavarman II.

Ipur plates of Mādhavavarman II.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

III PLATE - I SIDE

No. 3

రెండవమాధవవర్మ్మ ఈపూరు తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి [।*] [అమ]రపురా దేకాదశాశ్వమేధావభృథావధూతజగత్కల్మ [ష]
2. స్యాగ్నిష్టోమ సహస్రయాజినోనేక సామన్తమకుటకూటమ
3. ణిఖచిత చరణయుగల కమలస్య మహారాజస్య శ్రీమా
4. ధవవర్మ్మణః ప్రియనప్తా క్షత్రియావస్కన్దప్రవర్త్తితాప్రతిమవి

రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

5. [ఖ్యా]త పరాక్రమస్య శ్రీదేవవర్మ్మణః ప్రియపుత్రస్త్రికూటమలయాధిపతి
6. ర్న్నయవినయసత్వసంపన్నో భగవచ్ఛ్రీపర్వ్వత స్వామిపాదాను
7. ధ్యాతో విష్ణు (? కుండినాం) శ్రీ [మా] ధ [వవ] ర్మ్మా మురో. క. కిగ్రామే జనానేవమా
8. జ్ఞాపయతి యథా॥యమనియమస్వాధ్యాయక్రియాసమ్పన్నాభ్యా

రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

9. - - - - - - - - - - - అగ్నిశర్మ్మేన్ద్ర [శర్మ్మ] భ్యా
10. మా- - - - - - - - - - - - - [కశ]క
11. గ్రామ - - - - - - - - - - - - - - - -
12. - - జానపదే ऽ పరిహర్త్తవ్య [ః] [పరి] హారయితవ్యశ్చ [।*] అస్య [శాస]

మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

13. నస్యాజ్ఞా విష్ణుకు [ణ్డ్యధి] రాజధ్యానోదాత్తా॥ సం [४०] ౨ వా ప ౨ ది ౨ ౦॥
14. బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహుభిశ్చాను పాలితా [।*] యస్య యస్య యదాభూమి
15. [స్తస్య] తస్యతదాఫల [మ్]॥స్వదత్తాం పరదత్తాం వాయోహరేత వసున్ధరామ్।
16. [గవాం] శతసహస్రస్య [హన్తు] ऽ పిబతి కిల్బిష [మితి]॥

No. 4

విష్ణుకుండి ఇంద్రవర్మ రామతీర్థ తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు: రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి పురని సఙ్గమవాసకాత్ భగవచ్ఛ్రీపర్వ్వతస్వామి పాదానుధ్యాత[ః*] సకలమహీ మణ్డలావనత
2. సామన్త మకుట మణికిరణావలీఢ చరణయుగో విఖ్యాతయశాః శ్రీమన్మహారాజ మాధవవర్మ్మా [।*] తస్యో
3. ర్జ్జిత శ్రీవిష్ణుకుణ్డి పార్థివోదితోదితాన్వయతిలకసముద్భూతైకాదశాశ్వమేధావ భృతావధౌత జగత్కల్మ
4. షక్రతుసహస్రయాజినః స్నానపుణ్యోదక పవిత్రీకృత శిరసః సత్పుత్రో మాతృపితృ పాదాను ధ్యాతోభయవంశాత్మజాలఙ్కార

రెండవరేకు: మొదటిప్రక్క

5. భూతః శ్రీమాన్విక్క్రమేన్ద్రాఖ్యా రాజా స్యాపి చానేకచాతుర్ద్దన్తసమరశతసహస్ర సఙ్ఘట్ట విజయీ ప్రియసూనుః చతురు
6. దధినృపతిమకుట మణిమయూఖ విచ్ఛురిత పాదామ్బురుహః పరమ మాహేశ్వరః శ్రీమానిన్ద్ర వర్మ్మాఖ్యారాజాప్లకి రాష్ట్రే పెరు
7. వాడక గ్రామసమవేతాన్కుటుమ్బినస్సమాజ్ఞాపయతి [।*] అస్త్యేష పెరు వాటకగ్రామఃస్వపుణ్యా ఫలవృద్ధయే
8. మాణ్డిరస గోత్రాయ సగ్నిశర్మ్మణే తైత్తిరీయకబ్రహ్మో (బ్రాహ్మ) ణా యా చన్ద్రతారక మగ్రహారీకృత్య సర్వ్వకరభర విప్రముక్తో

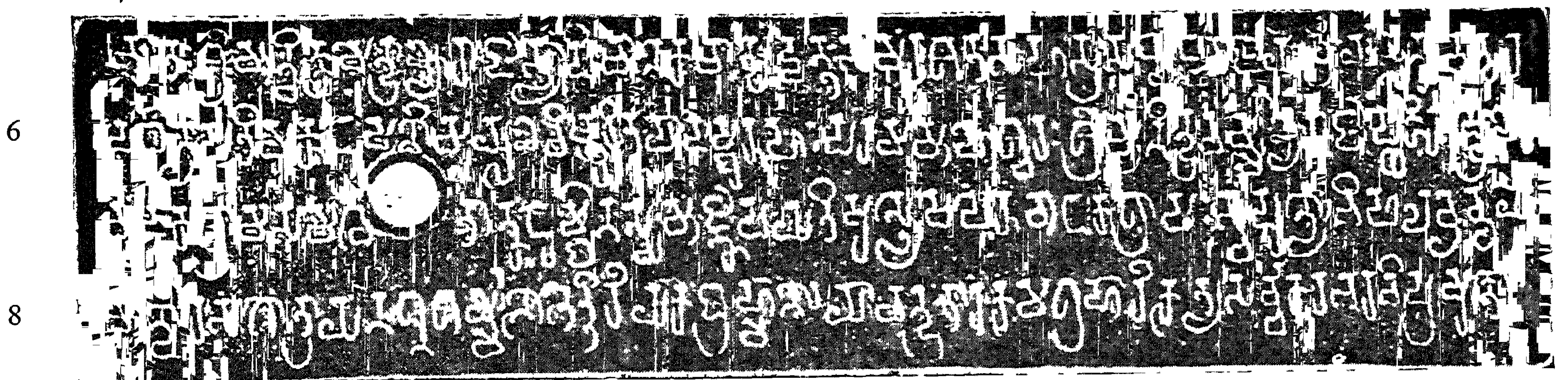
రెండవరేకు: రెండవప్రక్క

9. మయాతా(ం*)బ్రశాసనాఙ్కృతోదత్తోధునా [।*] యుష్మాభిరప్యస్మైబ్రాహ్మణాయ- యదత్ర ఫలముచితం త
10. ద్దాతవ్యమ్ వచనప్రేషణాదికంచకార్య్యం సర్వ్వం సదాకర్త్తవ్యంమాజ్ఞా స్వయమేవ [।*] యేచ భవిష్య భావినో రాజా
11. నః తాంశ్చబుబోధయామి [।*] యుష్మాభిరప్యనుమన్తవ్యో రక్షితవ్యశ్చ స్వపుణ్యఫలప్రాప్త్యర్థ
12. మేతస్మిన్నేషో షా)ర్థే వ్యాసమను గీతాఞ్ల్లోకానుదాహరన్తి॥ షష్టింవర్ష సహస్రాణి స్వర్గే మోదతి భూమిదః [।*]

Ramatirtham plates of Vishṇukuṇḍi king Indravarman.

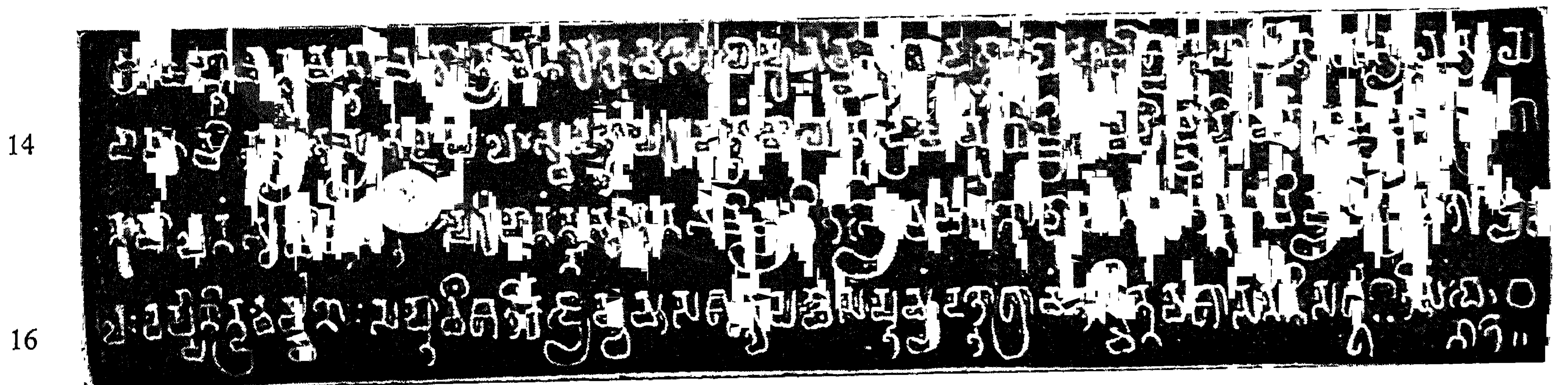
I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE-II SIDE

III PLATE - I SIDE

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

13. ఆజ్ఞేప్తా చానుమన్తాచ తాన్యేవ నరకేవసేత్ [॥౧॥*] బహుభిర్వ్వసుధా దత్తా బహుభిశ్చాను పాలితా [।*] యస్యయస్యయ

14. దాభూమి తస్య తస్య తద (దా)ఫలమ్ [॥౨॥*] స్వదత్తాంపరదత్తాంవా యత్నాద్రక్షయుధిష్ఠిర(ః) [।*] మహింమ్మహిమతాంశ్రేష్ఠదానాచ్ఛ్రేయో

15. నుపాలనం [॥౩॥*] భూమిదానాత్ పరందాన(ం)న్నభూత నభవిష్యతి [।*] తస్త్యైవ హరణాత్పా పం నభూత న్నభవిష్యతి। [।౪॥] శ్రీమతో రాజ్యకా

16. లఃవషాణ జీన్ద్రివమ్మ్రణః సప్తావింశతికం జ్యేష్ఠమాస శుక్లపక్ష సప్తమ్యాం దత్తోగ్రామం [ః] [।*] తస్మిన్నేవశాసనాని సగ్గ్రణ ఇతి సంబోధ

17. నాత్ ॥

No. 5

రెండవ విక్రమేంద్రవర్మ చిక్కుళ్ల తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు

1. ఓం స్వస్తి [॥*] విజయ వెన్దులూరవాసకాద్భగవతః శ్రీపర్వ్వత
2. స్వామి పాదానుధ్యాతో విష్ణుకుణ్డి నామ్మేకాదశాశ్వమేధావభృథా
3. వధౌత జగదక(త్క)ల్మషస్యక్రతుసహస్రయాజినః[*]సర్వ్వ మేధావాప్త
4. సర్వ్వ భూత స్వారాజ్యస్య బహుసువర్ణ్ణ పౌండరీక పురుషమేధ

రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

5. వాజపేయయూధ్య షోడశి రాజసూయప్రాధిరాజ్య ప్ర(ప్రా)జాపత్యా
6. ద్యనేక వివిధ పృథుగురువర శతసహస్రయాజినః[*] క్రతువరానుష్ఠా
7. తాధిష్ఠా ప్రతిష్ఠిత పరమేష్ఠిత్వస్య మహారాజస్య సకల జగ
8. న్మణ్డల విమలగురుప్రి (పృ)థుక్షితిపతి మకుట మణిగ[ణ]

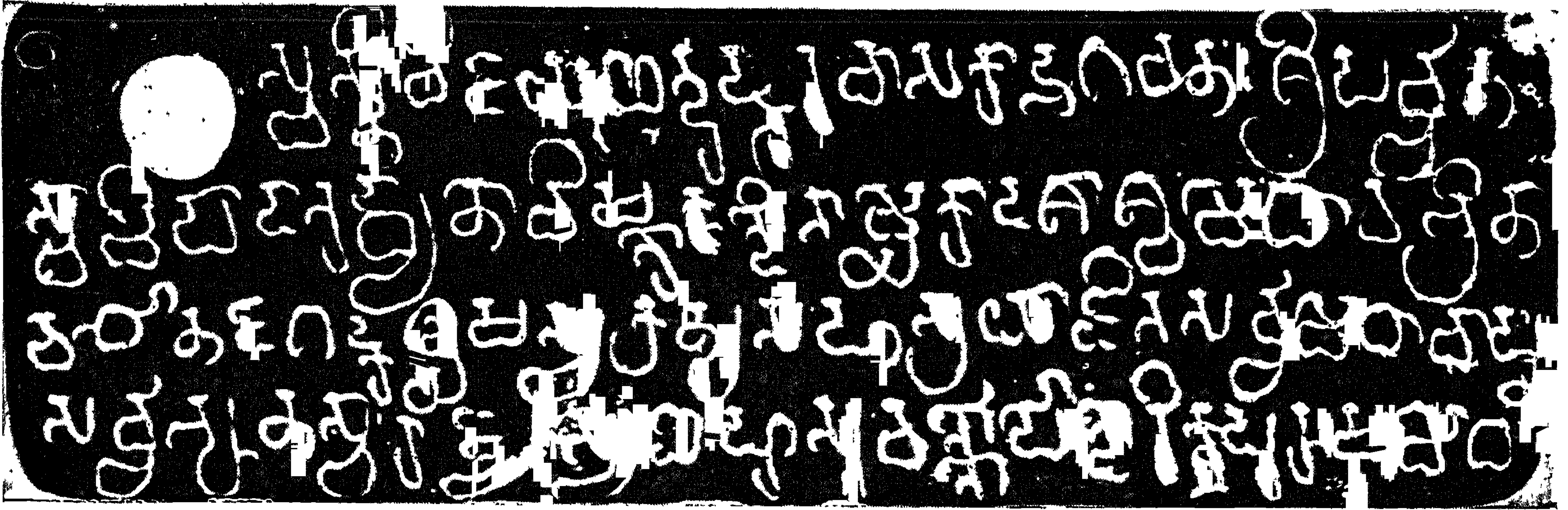
రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

9. [ని]కరావనత పాదయుగళస్య మాధవవమ్మణః[*]ప్రనప్తా
10. విష్ణుకుణ్డి వాకాటక ? వంశద్వయాలంకృత జన్మనః శ్రీవిక్రమేన్ద్రవమ్మ
11. ణః[*] ప్రియనప్తా స్ఫురన్నిశిత నిస్త్రింశ ప్రభావ భావి(సి)తాశేష జగన్మణ్డ
12. లాధిష్టి(ష్ఠి)తస్య భ్రూభంగకర వినిర్ద్ధూత సమగ్ర దాయాదస్య అనేక చా

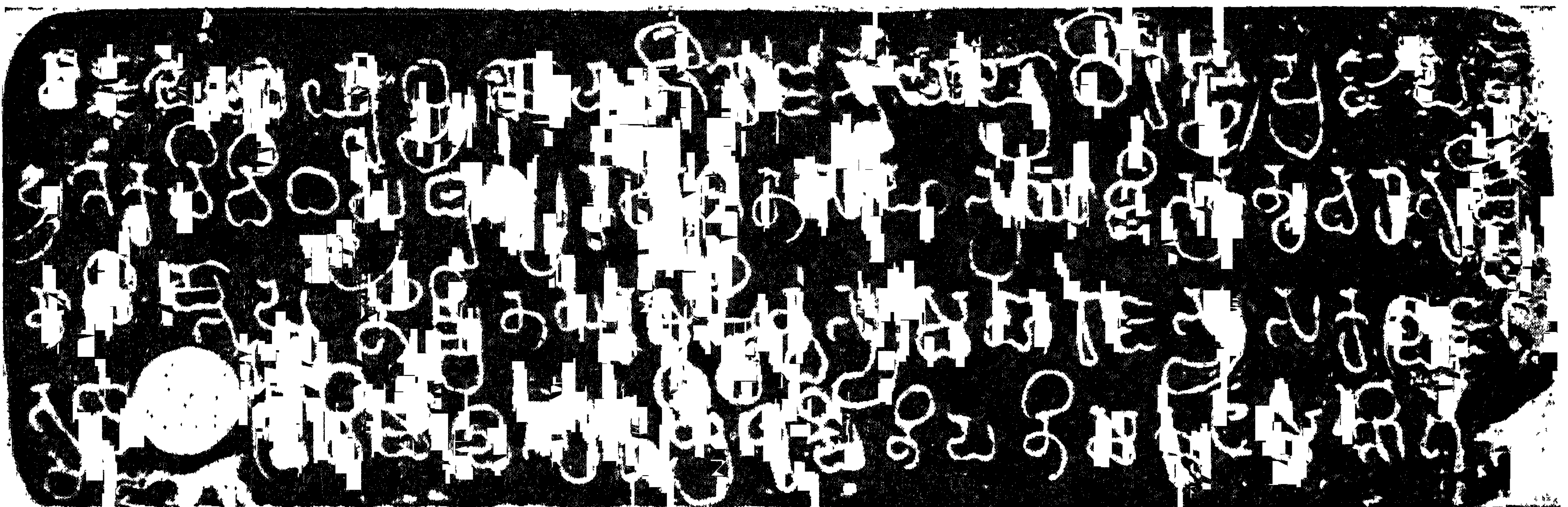
మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

13. తుర్ద్దన్త సమరసంఘట్ట ద్విరదగణ విఘ్నల విజయస్య యథావిధి
14. వినియ్యాపిత ఘటికావాప్త పుణ్య సంచయస్య సతత భూమిగో
15. కన్యా హిరణ్య ప్రదాన ప్రతిలబ్ధపుణ్యాజీవితోపభోగస్య ప
16. రమమ (మా)హేశ్వరస్య మహారాజస్య శ్రీ ఇన్ద్రభట్టారకవమ్మణః[*]ప్రియ

Chikkulla plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

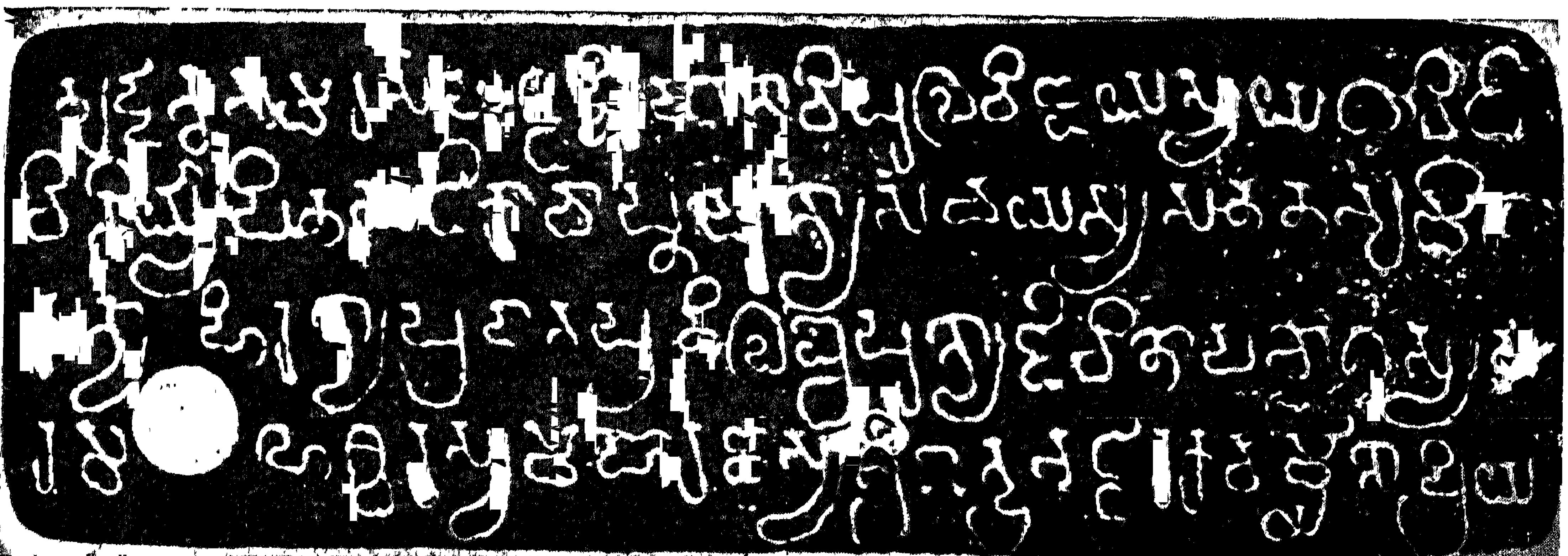
I PLATE

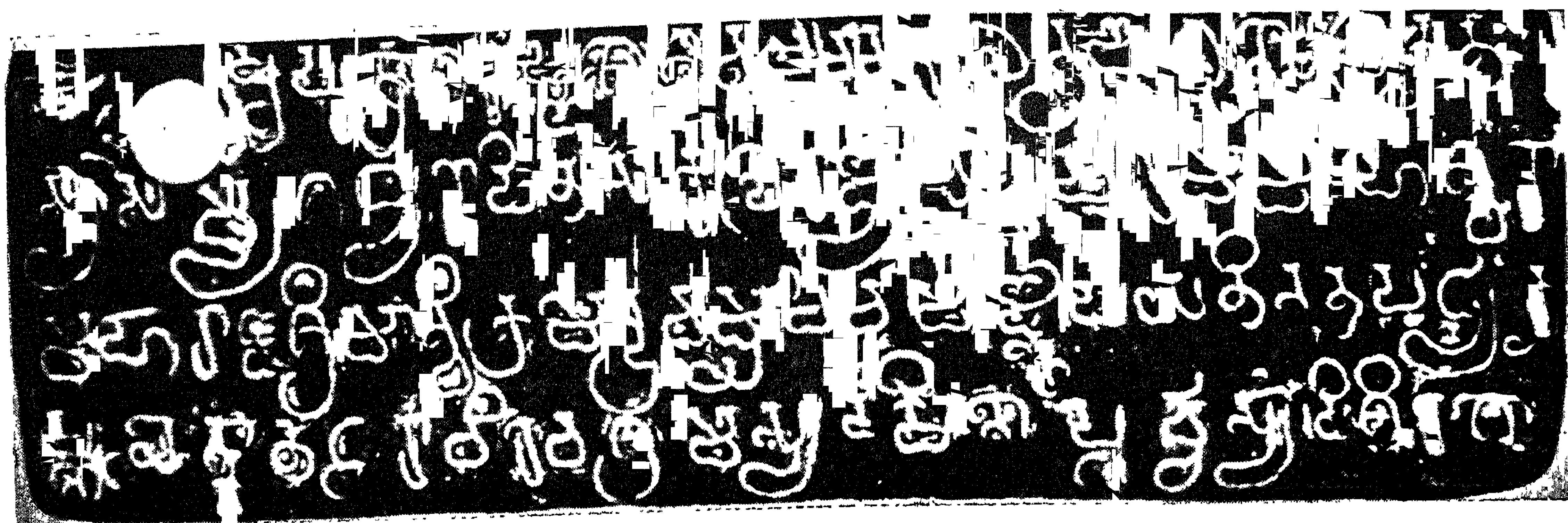
II PLATE - I SIDE

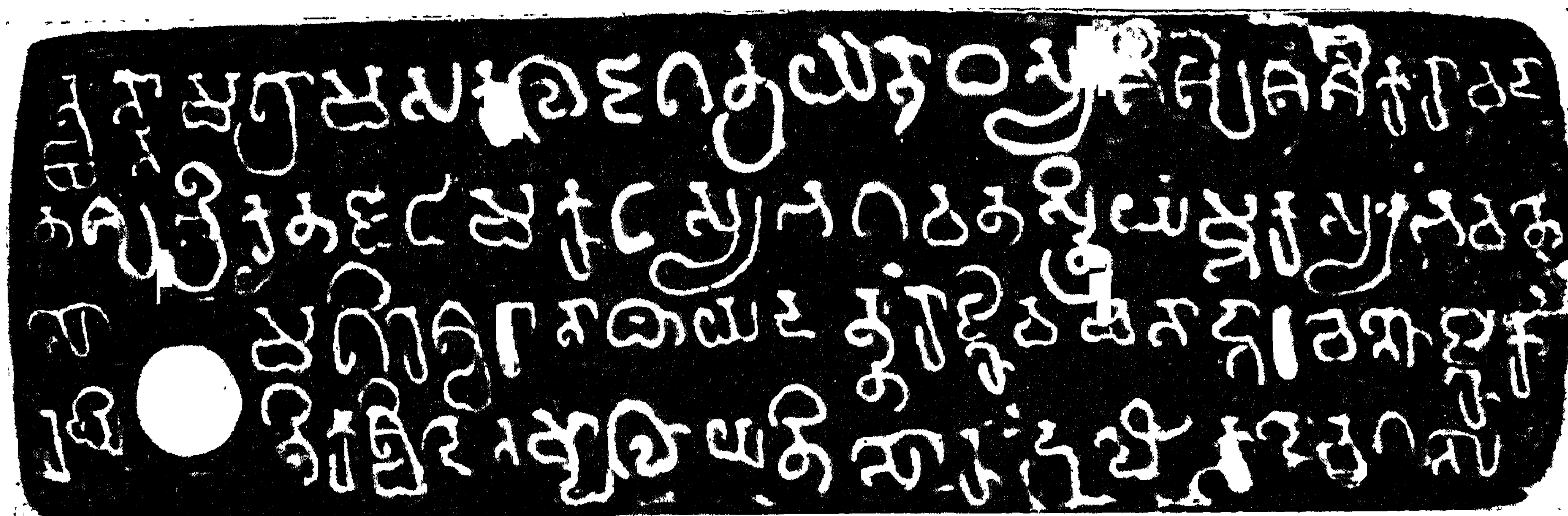
II PLATE - II SIDE

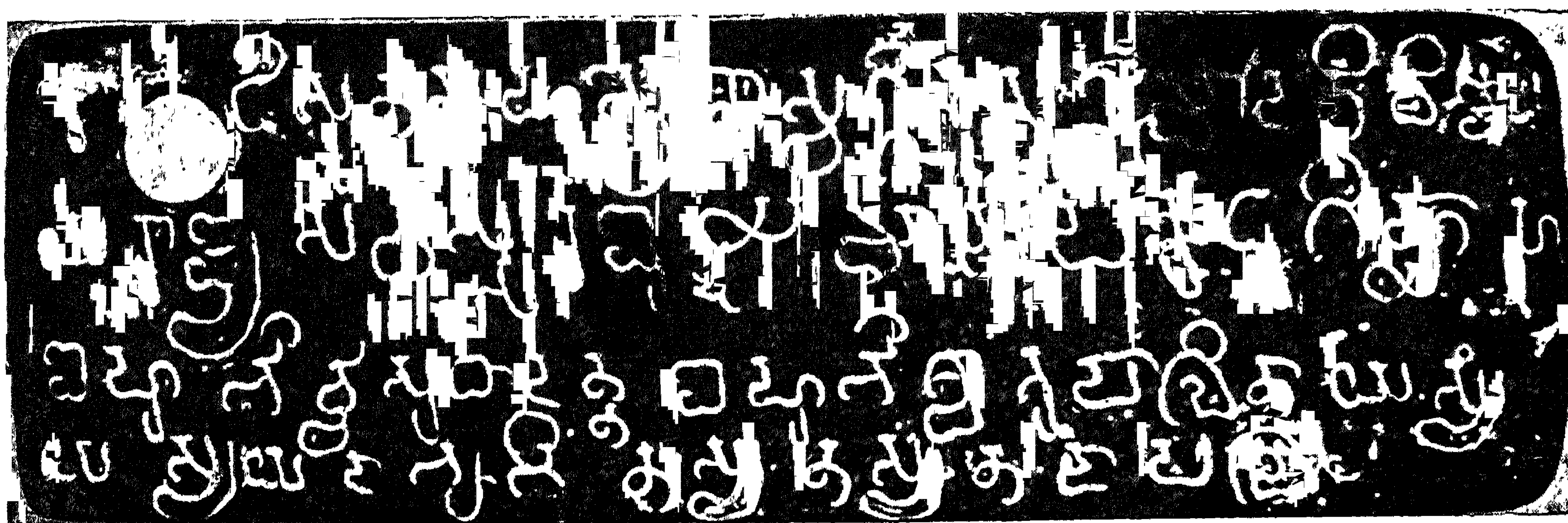
Chikkulla plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

18
20

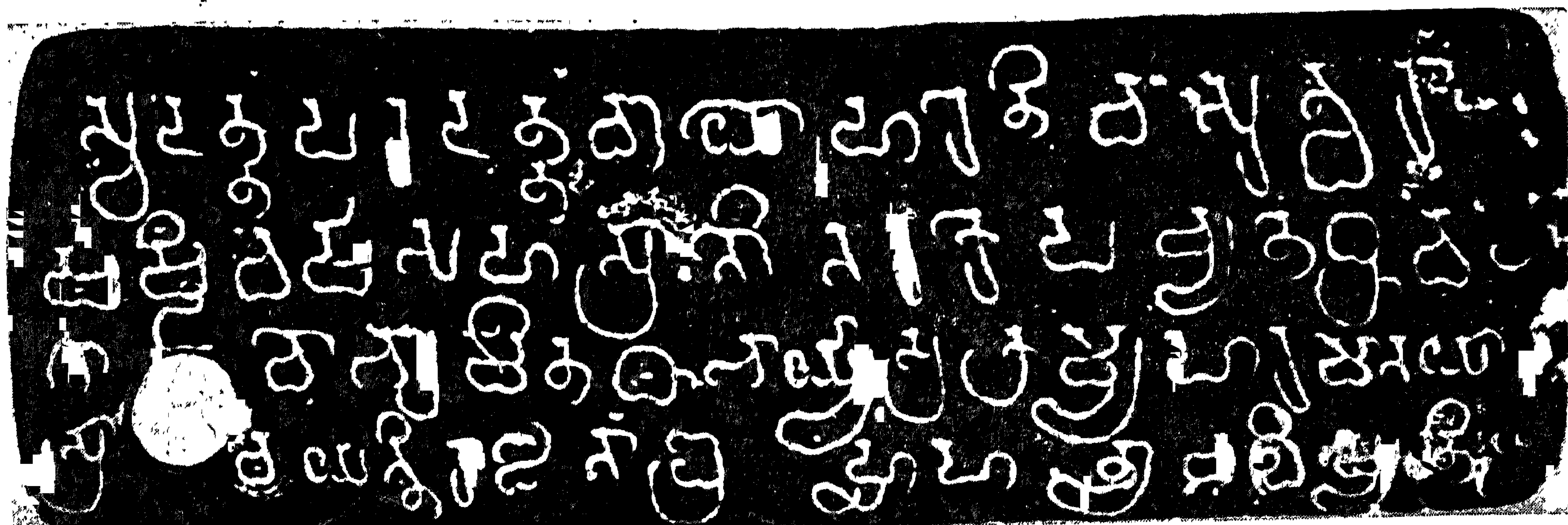
III PLATE - II SIDE

22
24

IV PLATE - I SIDE

26
28

IV PLATE - II SIDE

30
32

మూడవరేకు: రెండవప్రక్క

17. జ్యేష్ఠపుత్రోగరిష్ట(ష్ఠ)ః శైశవ ఎవ సకల నృపగుణాలంకృత
18. స్య సమ్యగధ్య(ధ్యా)రోపిత సకలరాజ్యభార[ః*] పరమమాహేశ్వరో
19. మహారాజ[ః*] శ్రీమాన్విక్రమేన్ద్రవమ్మా౯ ఏవమాజ్ఞాపయతి[।*]నతృపట్యాం కృ
20. ష్ణబెన్నాతటే రావిరేవగ్రామస్య దక్షిణపూర్వ్వ౯ స్యాందిశి రేగో

నాల్గవరేకు: మొదటిప్రక్క

21. న్ట్ర న్నామగ్రామ[ః*]సకల జగత్ర (త్త్ర)యనాథస్యశిశుశశికరావదా
22. తశుభ్రీకృత జటామకుటస్య భగవత్త్రిమయమ్భ(మ్బ)కస్య భవతే
23. సోమగిరి(?)శ్వరా(ర) నాథాయ దత్తం(త్తః)[॥*]రాజ్ఞావచనాద్గారవేణాజ్ఞాకా
24. రయితి [।*] కశ్చిదేనమ్పాలయితి సోరుద్రలోకేదేవగణా(ణ)

నాల్గవరేకు: రెండవప్రక్క

25. కోటీస(శ)తసహస్రేణ స్వర్గ్గే౯ న సుఖం మోదతి[॥*]విజ
26. యరాజ్య సంవత్సరంబుళ్ ౧౦ మాస పక్షం ౮ గిహ్మ ౫ [॥*]
27. బహుభిర్వ్వసుధా దత్తా బహుభిశ్చానుపాలితా[।*]యస్య
28. యస్య యదా భూమింత(మిస్త)స్య తస్య తదాఫలం [॥*]

ఐదవరేకు

29. స్వదత్తాం పరదత్తాంవా యోహరేతివసున్ధరాం[।*]
30. షష్టిం వష౯ సహస్రాణి నరకే పచ్యతేధ్రువం[॥*]
31. గావో భుమి తథా భాయ్యా౯ అక్రమ్య హారమానయా[।*]
32. స్రావయన్తిరాజానాం బ్రహ్మహత్యాచ లిప్యతి॥

No. 6

రెండవవిక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ తుమ్మలగూడెం తామ్రశాసనం

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. దీప్త్యాదిఙ్మణ్డలం వ్యాప్తం యస్య బాలార్కతేజసః సత్యాశ్రయసుత శ్రీమాన్స జయత్యుత్త మాశ్రయః [।*]
2. స్వస్తి భగవచ్ఛ్రీపర్వతస్వామిపాదానుధ్ధ్యాతావాప్తప్రజాపరిపాలనాధికారాణాం బ్రహ్మక్షత్ర
3. తే[జో]భృతాం విష్ణు విక్రమ నయసమ్పదాం విష్ణుకుణ్డీనాం షడభిజ్ఞ ప్రాతిహార్యదర్శ
4. నానుగ్రహ జనిత సుగత శాసనాభిప్రసాదస్య విబుధభవన ప్రతిస్పర్ధి శోభా
5. సముదయానేక మహావిహార ప్రతిష్ఠాపనాధిగ తానన్త బ్రహ్మపుణ్య సంభారస్య మహా
6. రాజ శ్రీగోవిన్దవర్మణః పుత్ర స్యైకాదశాశ్వమేధ బహుసువర్ణ పౌణ్డరీక వాజపేయ
7. క్రతుసహస్రసర్వమేధరాజసూయ పురుషమేధాద్యా[హరణాత్స]మ్యగనుష్ఠిత శ్రుతివి

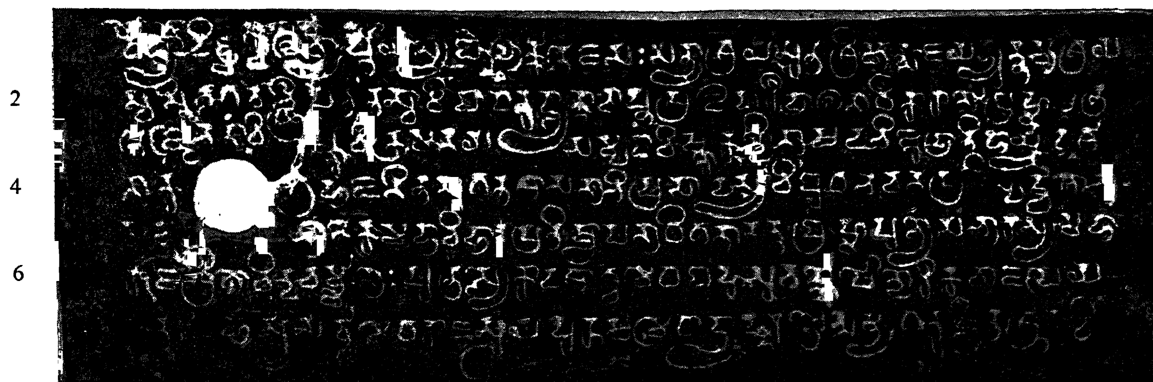
రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

8. హితాశేష దుష్కరకామ్యకర్మానుష్ఠానస్య ప్రాగ్దక్షిణా పరామ్భోనిధి రేవా సరిత్సలిల వల
9. యవిభూషణాయా భువో భర్తుర్మహారాజశ్రీమాధవవర్మణః ప్రియపుత్రస్య వాకాటక మహా
10. దేవీసుతస్య మహాకవేః పరమసౌగతస్య మహారాజశ్రీ విక్రమేన్ద్రస్య సూనో రనే
11. క చాతుర్దన్త విజయాధిగతాశేష చక్రవర్తిక్షేత్రాధిపత్యస్య స్ఫురత్ఖడ్గ
12. కరసహస్రావలీ పరిగత స్వభుజ దినకర ప్రభావ విధ్వస్తాశేషదాయాద
13. మణ్డల ఘనతిమిర పటలస్య శ్రీన్ద్రభట్టారక వర్మణః ప్రియసూను స్తదనురూప
14. శౌర్యాతిశయ సమస్త రాజరిషిగుణసమ్పద్యోగ సామర్థ్యా త్ప్రకృతిమణ్డలేన

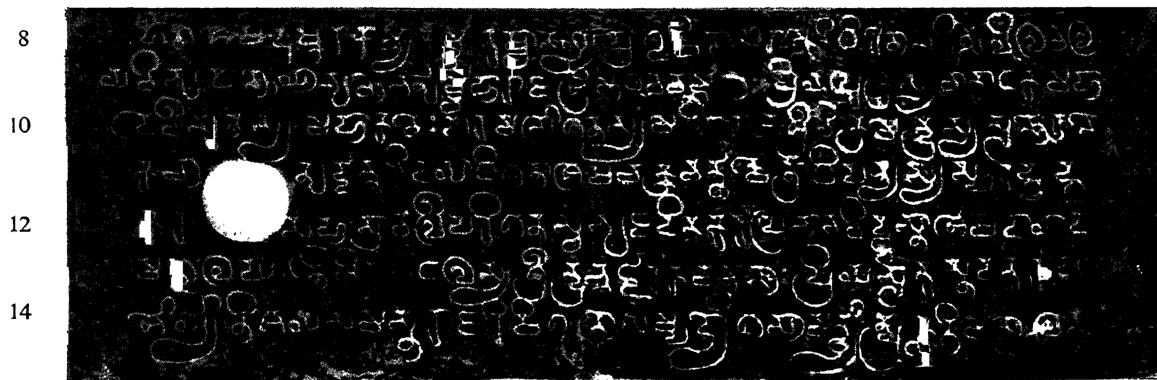
రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

15. శైశవ ఏవారోపిత రాజ్యభారః పరమధార్మికో ధర్మవిజయీ ప్రణతానేక సామన్త మ
16. కుటమణిమయూఖోద్భాసితవరచరణ యుగళః శ్రీమాన్విక్రమేన్ద్రభట్టారకవర్మనా

Tummalagudem plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

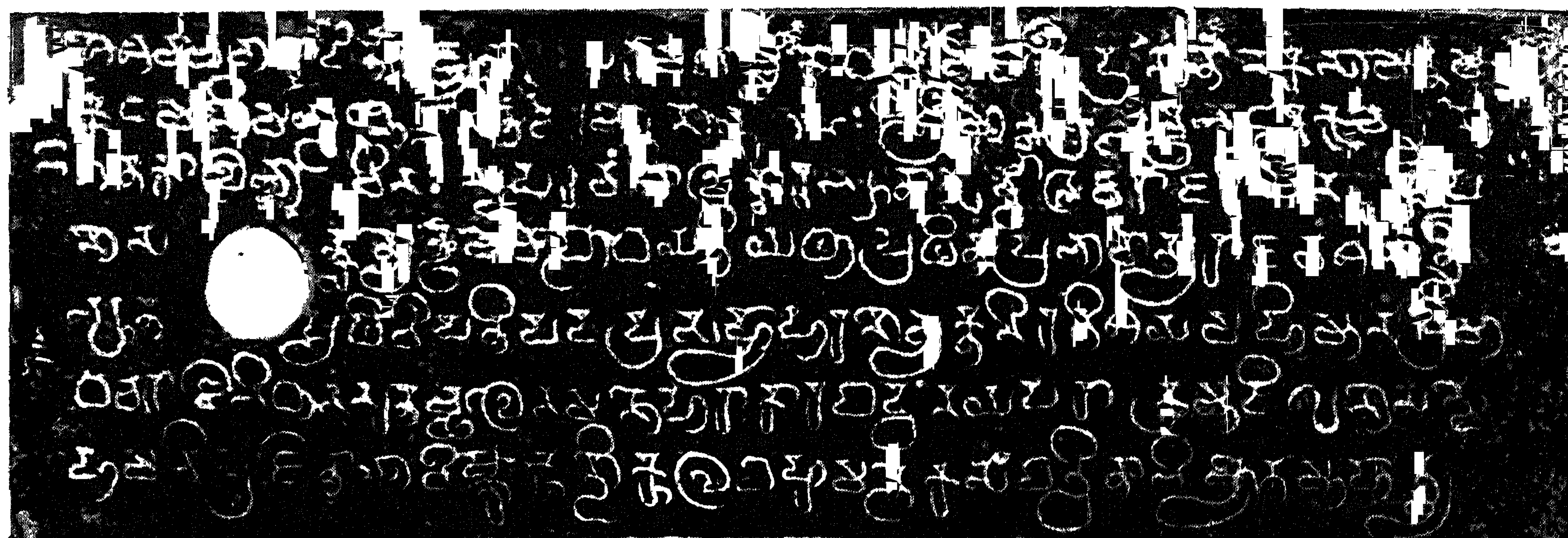

I PLATE - II SIDE

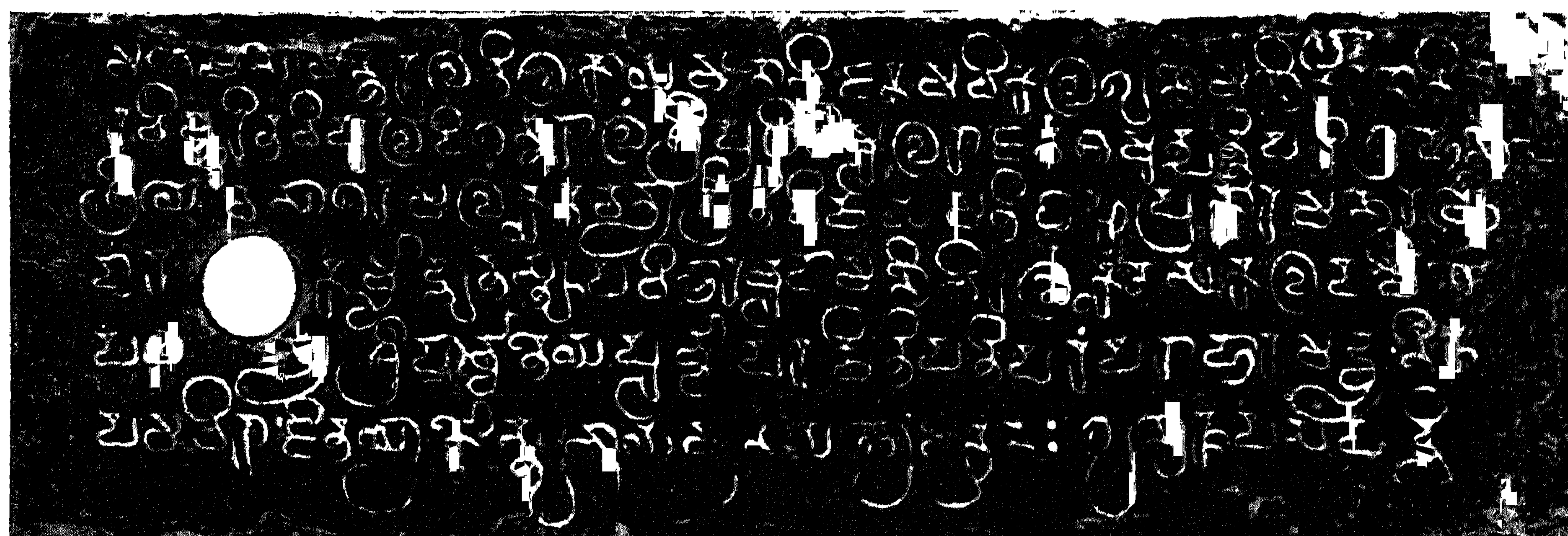

II PLATE - I SIDE

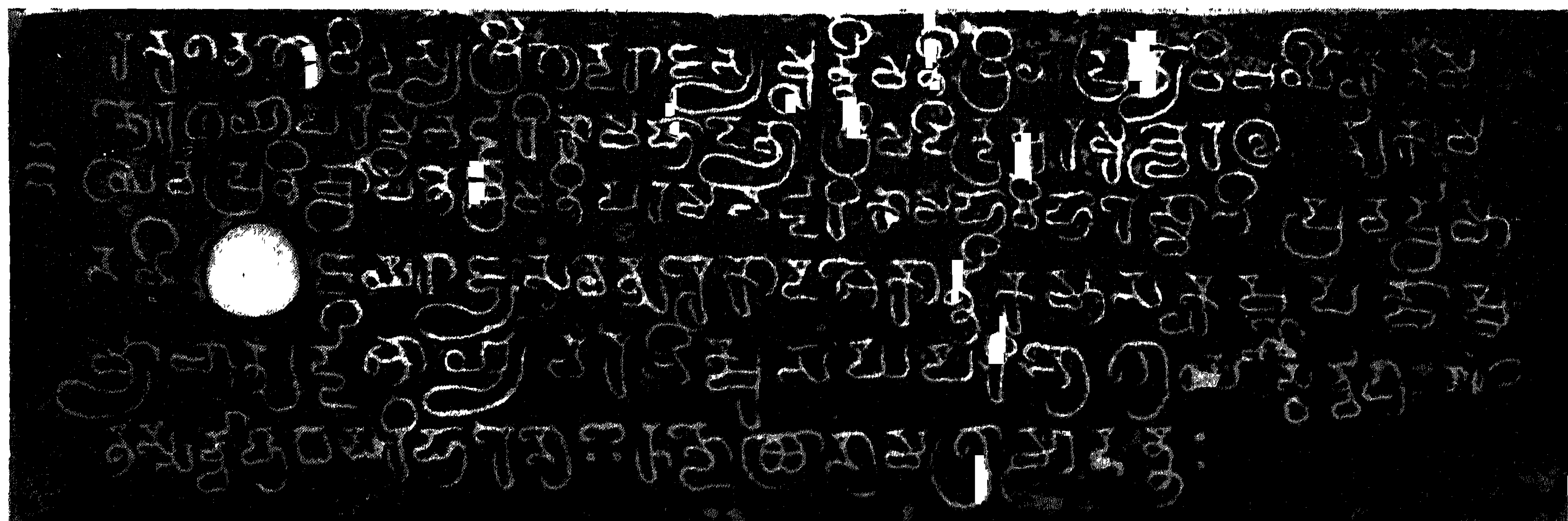
Tummalagudem plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

II PLATE - II SIDE

III PLATE - I SIDE

III PLATE - II SIDE

17. గతకాల భావినః స్వ పర వంశాలంకార భూతా న్సర్వా౯ నేవ రాజర్షీ ననురూపే

18. ణ సత్కృత్యేత్థ మవబోధయతి యథా ప్రథిత ప్రభా వాన్యరాజవంశ సాక్షి

19. భూత పృథివీపతి పదప్రసహ్యాహరణ వ్యక్తనిరతిశయ మహిమానం శ్రీమా

20. ధవరాజాభిధానం సుతచ్ఛలేన మనోహరాకార బద్ధం నయపరాక్రమాదిగుణసన్దో

21. హ మభిప్రజాతాయా విష్ణుకుణ్డికుల బహుమతైక సంబన్ధితాభిఖ్యాత మాహాత్మ్య

మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

22. మశేష సామన్తకులతిలకాయమానాభిజన మవికల గుణమణి కిరణ నిక

23. ర విచ్ఛురిత విపులదిగన్తరాలం శ్రీపృథివీమూలరాజవంశ ముత్పత్తి పరిగ్రహేణ

24. శ్రియేవ సాగరమలంకృతవత్యా ప్రతివిషయ మతి బహుప్రకార మనోరమో

25. దార కర్మ్మోద్భుతస్తూప విహార చూళామణిభిరలంకృత సకల దక్షిణా

26. పథస్య శ్రీపార్వ్వతేయ పూర్వాపరక్షితిపతి పరంపరాహారమధ్య నిరు

27. పమ విరాజితయా కౌస్తుభాయమాన యశోజన్మనః గుణరూపసంపద్భి

మూడవరేకు : రెండవప్రక్క

28. రనుగత గోవిన్దస్య శ్రీ గో[వి*]న్దరాజస్య మూర్త్తిమతీ శ్రియ ప్రత్య విషయీకృత మ

29. నోరథయా పరమభట్టారికా మహాదేవ్యా శ్రీమదిన్ద్రపుర ముచ్చేరలం[క]ర్త్తుకామ

30. యేవ ప్రతిష్ఠాపితే శ్రీమతి పరమభట్టారికా మహావిహారేస్మాభి ప్రవర్ద్ధమా

31. న విజయరాజ్య సంవత్సరైకాదశే కార్త్తికమాస కృష్ణపక్షాష్ట

32. మ్యా[ం] చాతుర్ద్దశార్య్యవర భిక్షుసంఘ పరిభోగాయ సర్వ్వదాన సహి

33. త సర్వ్వబాధ పరిహారేణ ఇరుణ్డేజో నామగ్రామోదత్తః

నాల్గవరేకు : మొదటిప్రక్క

34. [స]సర్వ్వై[ర]ేవ రాజర్షిభిః శ్రుతిస్మృతిసదాచారానువృత్తిభిః [సమ్యక్పరి]

35. పాలనీయః యశ్చాత్రలోభ ప్రమాదాజ్ఞానక్షుద్ర పరివారదోషవశా[ద్ధర్మ్మ]

36. విలోపాయ ప్రవర్త్తేత తత స్యేమాని స్మృతి విహితాని పాతకాని భవన్తి॥ [నిఘ్న*]
37. తాం [భ]ర్తృ గోవిప్ర బాలయోషిద్విపశ్చితః యాగతి స్సాభవే [ద్వృ।]
38. త్తిం హరతః శాసనాంకితామ్॥ బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహుభి [శ్చానుపా]
39. లితా యస్య యస్య యదాభూమి స్తస్యతస్య తదాఫలమ్॥ షష్టిం

నాల్గవరేకు : రెండవప్రక్క

40. వర్ష సహస్రాణి [స్వర్గే] తిష్ఠతి భూమిదః ఆక్షేప్తాచాను మన్తాచ [తాన్యేవ]
41. నరకే వసేత్॥ కృత్వాపల్లవభంగ పేలవబలం సింహాహ్వాయం పల్లవం ప్రత్యా
42. వృత్య య దాగతః ప్రథమతశ్చక్రాభిధానం పురం ప్రాదాచ్ఛాసన ముత్తమాశ్రయ
43. ఇతి ఖ్యా త స్త దేదం నృపః సాష్టా శీతిచతుఃశతే శకపతే స్సంవ
44. త్సరాణాంగతే॥ యేనోద్ధృతాభర్తృకులస్య లక్ష్మీరథ అప్యతస్మిన్ నయ
45. విక్రమాఖ్యాం అజ్ఞాప నాఖ్యాత కులప్రసూతః శ్రీమూల రాజః స నృపేషు ముఖ్యః॥

Tummalagudem plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

34
36
38

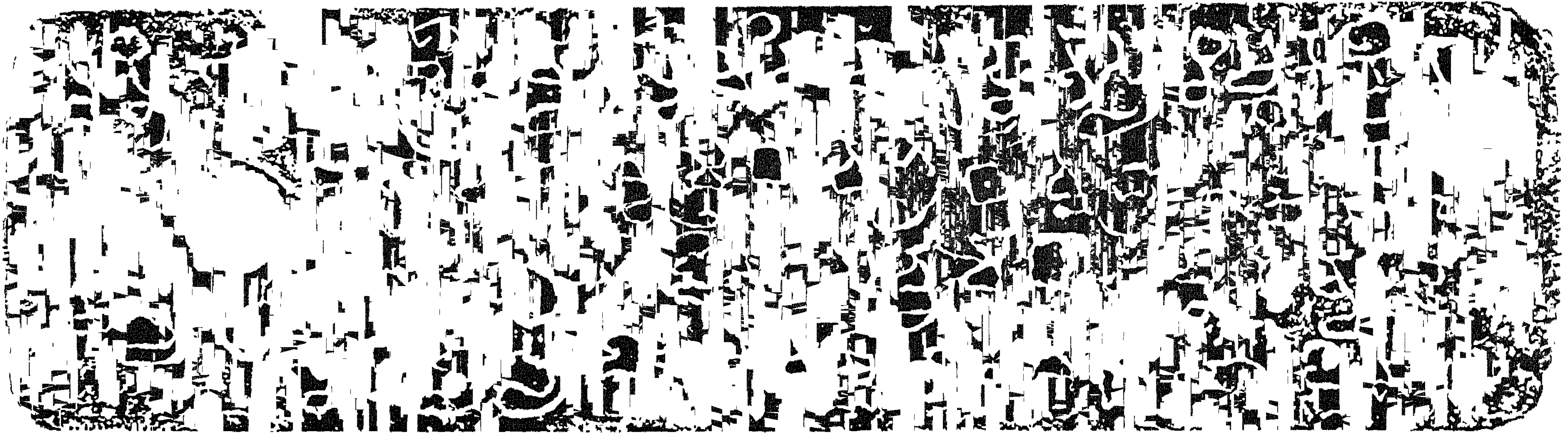
IV PLATE - I SIDE

40
42
44

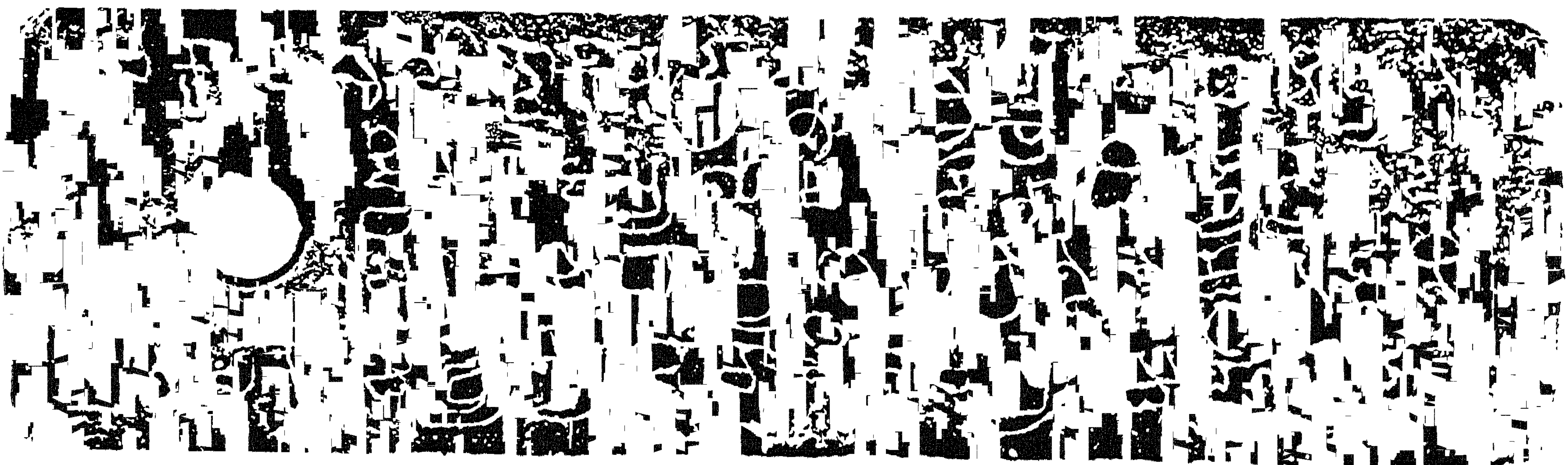

IV PLATE - II SIDE

Tundi plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

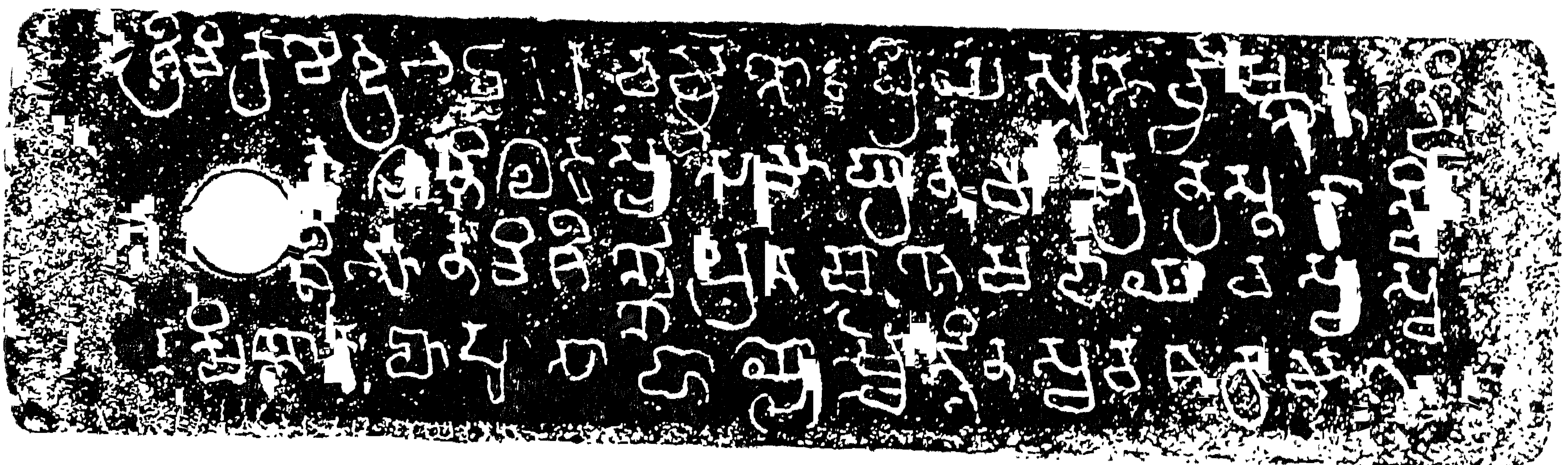
I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

III PLATE - I SIDE

No. 7

విష్ణుకుండి విక్రమేంద్రవర్మ తుండి తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి భగవచ్ఛ్రీపర్వ్వతస్వామి పాదానుధ్యాతస్య విష్ణుకుణ్డినామ్
2. ఏకాదశాశ్వమేధావభృథా(తా)వధౌత జగత్కల్మ
3. షస్య క్రతు సహస్రయజినః సర్వ్వమేధావప్త సర్వ్వభూత
4. స్వారాజ్యస్య బహు సువర్ణ్ణైకాదశకయాజిన(ః)

రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

5. ఏకాదశ పౌణ్డరీకప్రాప్తసర్వ్వార్ద్ధః యథావిద్యను
6. ష్ఠిత రాజస్య యోపపాదితాధిరాజ్యస్య తద
7. ను పురుషమేధాద్యశేష క్రత్వనుష్ఠానజని
8. త పరమేష్ఠ్యస్య దేవాతిదేవస్య మహారాజ

రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

9. (శ్రీ)మాధవవర్మ్మణః ప్రియసూనో ర్విష్ణుకుణ్డివా
10. కాటక వంశద్వయాలంకృత జన్మనా (ః) ప్రతాపో
11. పనత సకలసామన్తమకుటకిరీటమణిరిత
12. చరణకమలయుగళస్య మహారాజ

మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

13. (శ్రీ)విక్రమేన్ద్ర(?) భట్టారకవర్మ్మణః ప్రియసూనో ర్విష్ణుకుణ్డి
14. కులతిలకస్య సమాశ్రయా(ఘా)న మాతృ(త్ర) తస్తకాన్ది

15. సీభూత విశీర్ణ్ణ ప్రనష్టాశేషదాయాదస్య స్వ
16. దక్షిణైకబాహుసహాయ్యోచ్చాణిర్తస్వవంశక్రమాగ

మూడవరేకు : రెండవప్రక్క

17. తాధిరాజ్యస్య అనేక చాతుర్ద్దన్తసమర సంఘట్ట విజయిన
18. పరమమాహేశ్వరస్య పరమబ్రా(బ్ర)హ్మణస్య యథావిధి
19. వినియ్యోపిత ఘటికావాప్త పుణ్యసఞ్చయస్య
20. ధర్మ్మ విజయినో మహారాజేన్ద్రభట్టారక వర్మ్మణ (ః)

నాల్గవరేకు : మొదటిప్రక్క

21. ప్రియపుత్రః శ్రీవిష్ణుకుణ్డ్యాన్వయ మకుట చూలామణి
22. హార ఇవాప్రతిహతప్రభావ(ః) సకల భువనరక్షా
23. భరైకాశ్రయ(ః) మహనీయగుణో మ
24. హీమాహేన్ద్రః విక్రమేన్ద్ర భట్టారకవర్మ్మా చెయ్యేరకరే

నాల్గవరేకు : మొదటిప్రక్క

25. తూణ్డీ నామధేయ గ్రామేయకా ఏవమాజ్ఞాపయ
26. తి యథాఅస్మైఆకివాస్తవ్యాయ కౌణ్డిన్య
27. సగోత్రాయ ఆపస్తమ్బసూత్ర పార(ం)గతాయ
28. రుద్రశర్మ్మణః పుత్రాయ స్వామిశర్మ్మణే తూణ్డిగ్రామో
28a. చముపూరప(శ్చి?)

ఐదవరేకు : మొదటిప్రక్క

29. స్మాభిర్ద్దత్తః సర్వ్వబాధాపరిహారేణ దత్త ఇత్యేపాజ్ఞా
30. పనా ఆజ్ఞాప్త స్వముఖమేవ ఇమాని చ పాత్రకాని

Tundi plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

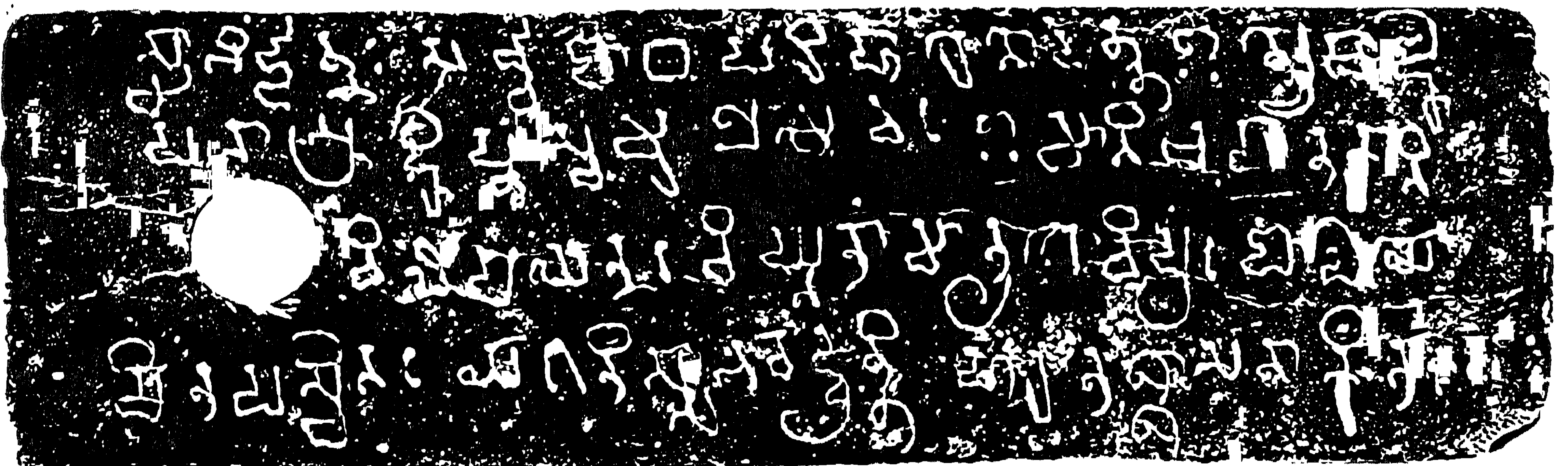
III PLATE - II SIDE

IV PLATE - I SIDE

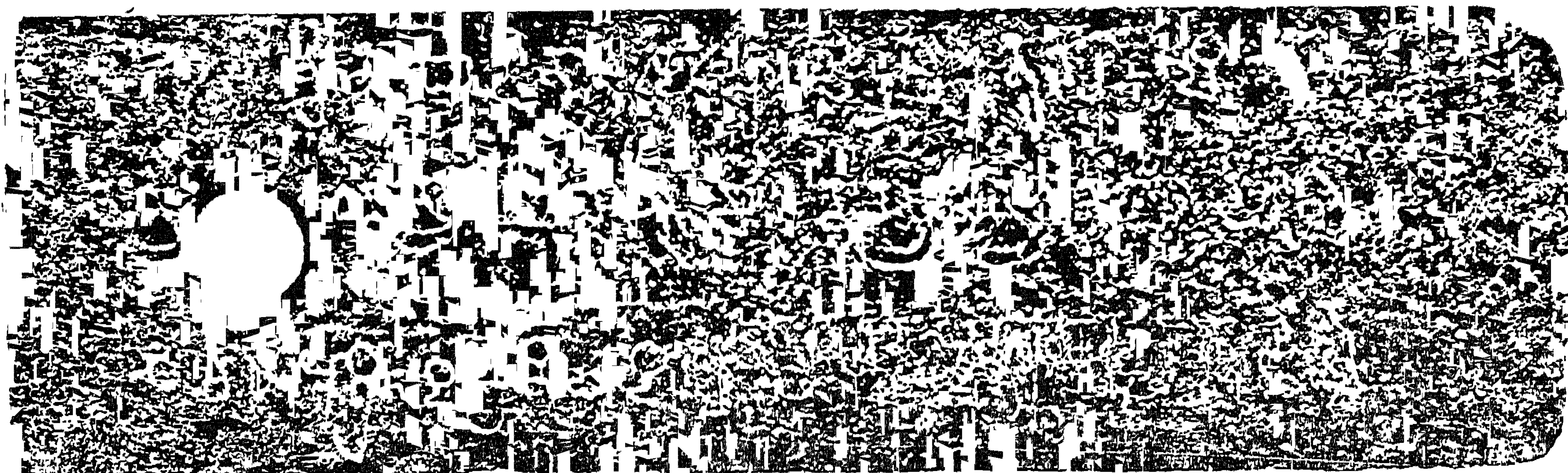

IV PLATE - II SIDE

V PLATE - I SIDE

Tundi plates of Vishṇukuṇḍi king Vikramēndravarman II.

34

V PLATE - II SIDE

31. విలేపయర్ణావి। ఘ్నతామ్యాత్ర్ర గోవిప్ర। బాలయో

32. పితపస్వినః యాగతిః సాభవే ద్వృత్తిహారత(న్) శ్శానసనాంకిత[ం]

ఐదవరేకు: రెండవప్రక్క

33. బహుభిర్వ్వ సుధా దత్తా బహు భిశ్చాను పాలితా

34. యస్య యస్య యదా భూమి తస్య తస్య తదా ఫలం

35. సంవ—౧౦ - ౮ ప్రతిపాది....

(Published by the Department of Archaeology and Museums — A.P.G.A.S., No.8)

No. 8

పృథ్వీమూలుని గోదావరి జిల్లాయందలి తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు : మొదటిప్రక్క

1. స్వస్తి విజయ కాన్దాళి వాసకాత్ దేవద్విజ
2. గురు చరణ సమారాధ నాధిగత నిరతి
3. శయ పుణ్యనిచయస్య సకళదిఙ్మణ్డలా
4. ళా (శ) ఙ్కార భూతయశసః శ్రీప్రభాకర విఖ్యాత

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

5. మహారాజస్య సూనుః మ (మా) తాపితృ పాదానుధ్యాతః
6. శ్రుతిస్మృతి విహిత పదార్త్థార్ణవబోధ జనిత ప్ర
7. జ్ఞా వివేక నిరవగీతానుపాలీ (లి) త (తా) శేషవణ్ణా[ర్*]శ్ర
8. మ ధర్మ్మః పరానుగ్రహమాత్ర ప్రయోజనప్ర

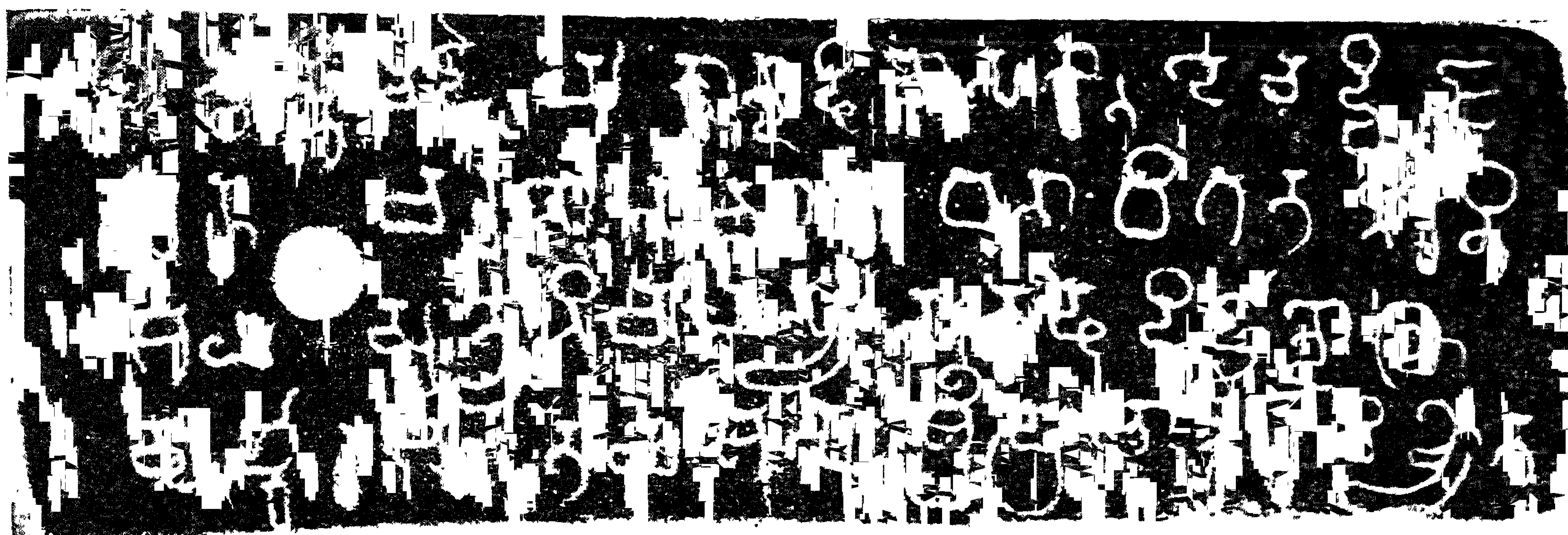
రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

9. తిప సైన్యస్వ (శ్వ) ర్య్యః గురుభార[ః*] పరమమాహేశ్వరః శ్రీమాన్
10. ప్రి (పృ) థివి మూలార(లరా)జః తాటింపాక విషయ నివాసిన[ః*]
11. సర్వ్వానేవ రాష్ట్రకూటప్రముఖా నేవ మాజ్ఞాప
12. యతి యథా విదితమస్తు భవతామ్ శ్రుతాభిజ

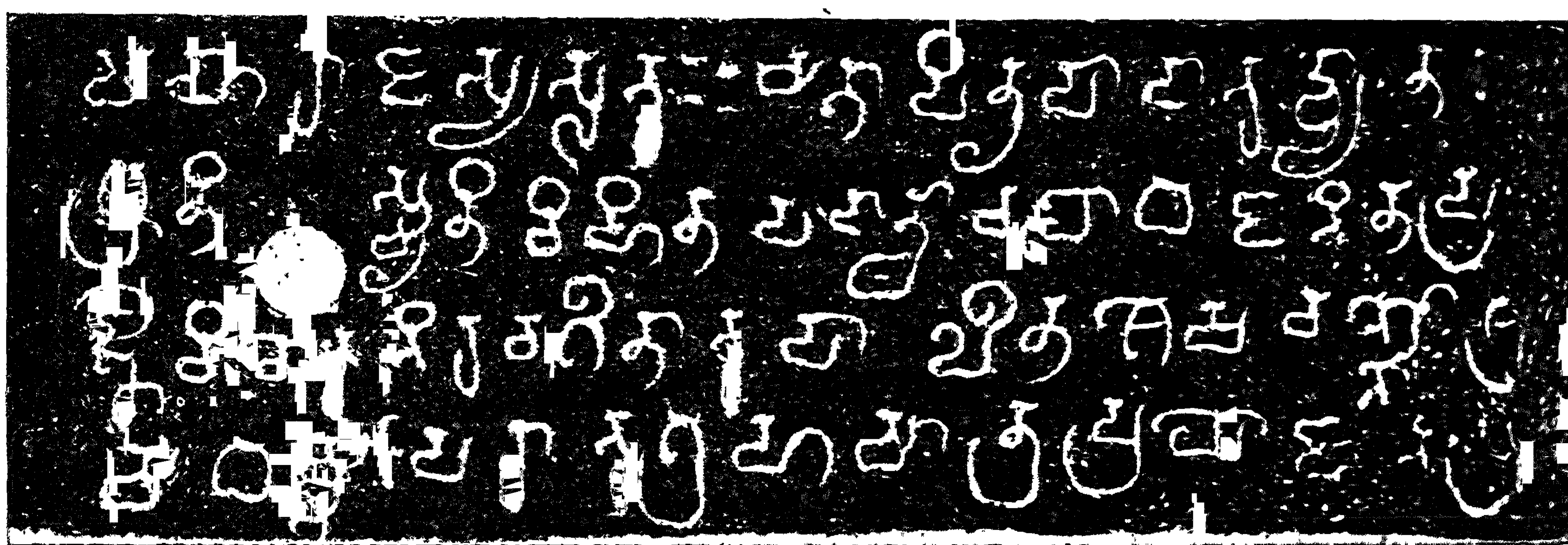
రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

13. నవృత్త సమ్ప్రత్ప్రభా భాసురోదార పురుషరత్న నికరప్రసూ
14. తిహేతు ప్రఖ్యాత మణల్కూడి వాస్తవ్య ద్విజాత్యన్వయ
15. పయోధి సముద్భూత శీతరశ్మే రసకృదవాప్త చతుర్ద్దన్త
16. సంగ్రామవిజయస్య మితవర్మ్మణః ప్రియతనయేన

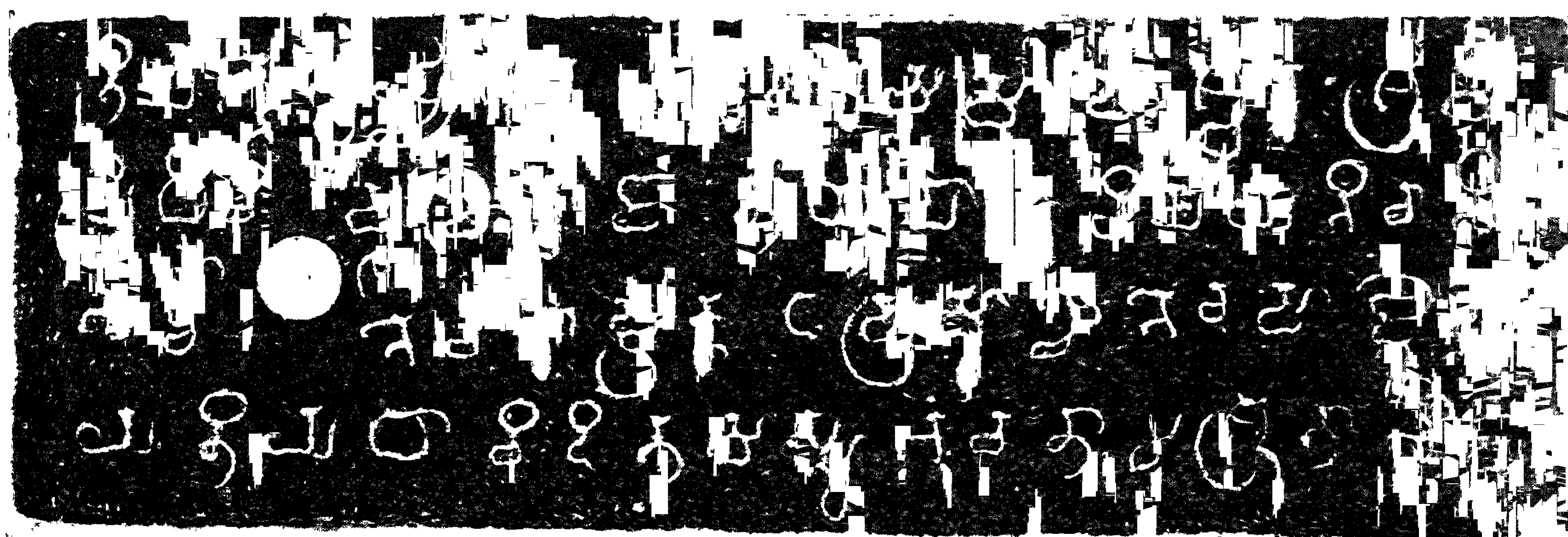
Gōdavari plates of Pṛithvī Mūla.

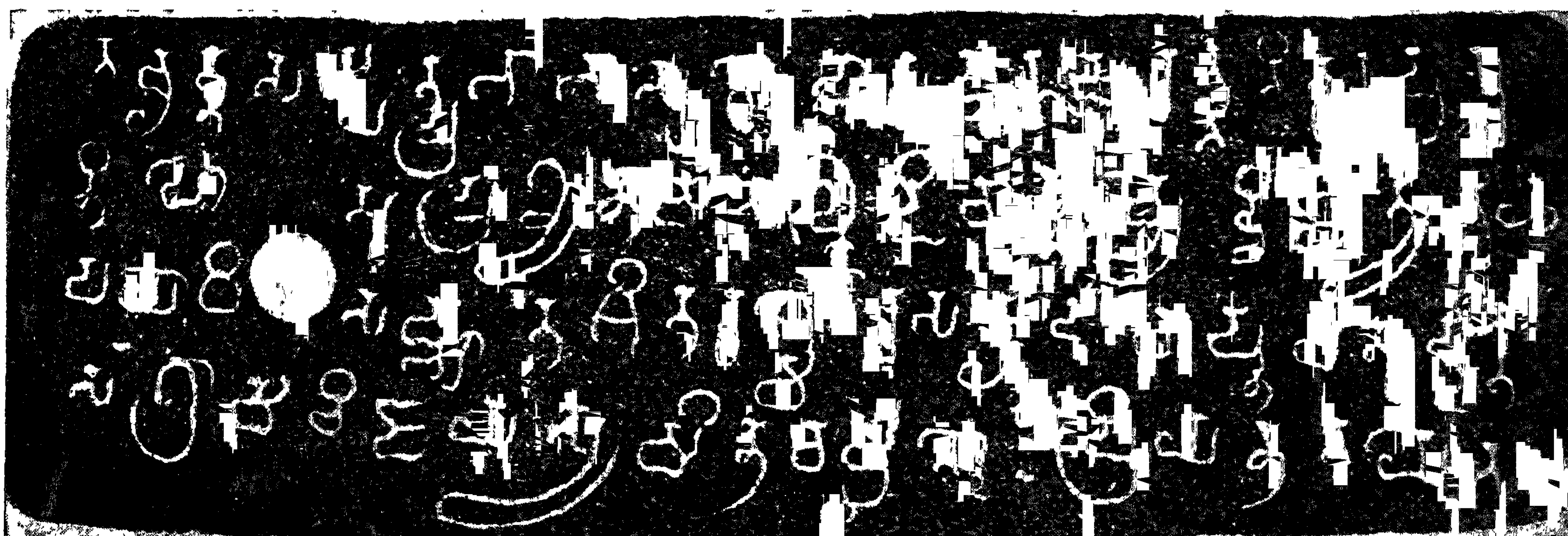
I PLATE - I SIDE

I PLATE - II SIDE

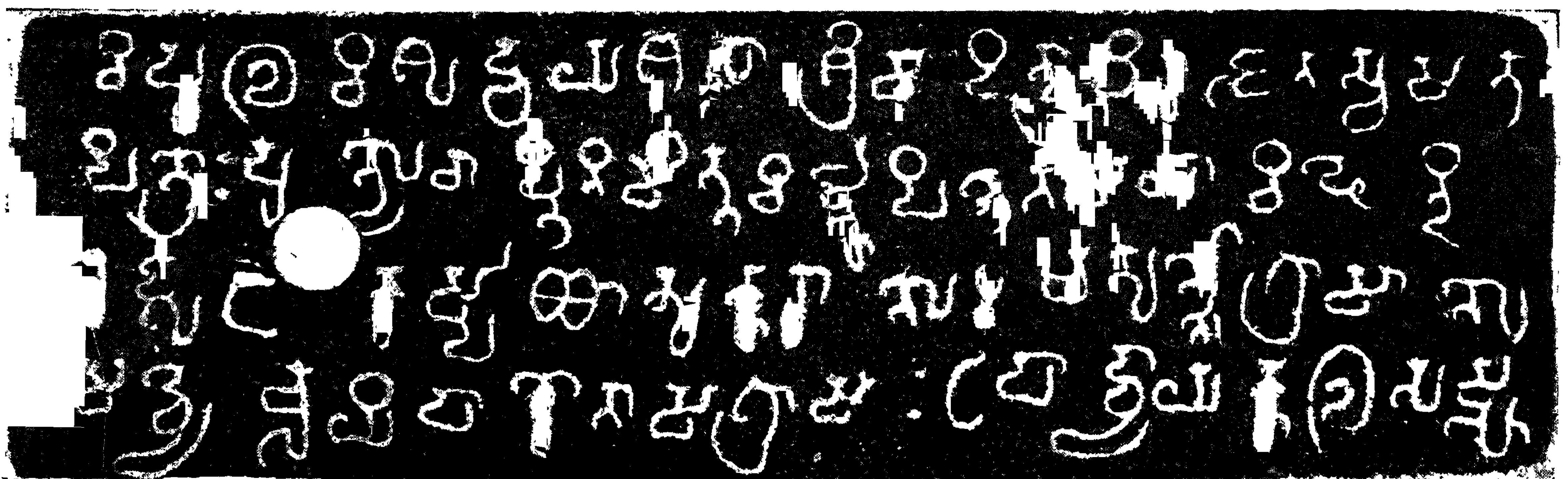
II PLATE - I SIDE

Godavari plates of Pṛithvī Mūla.

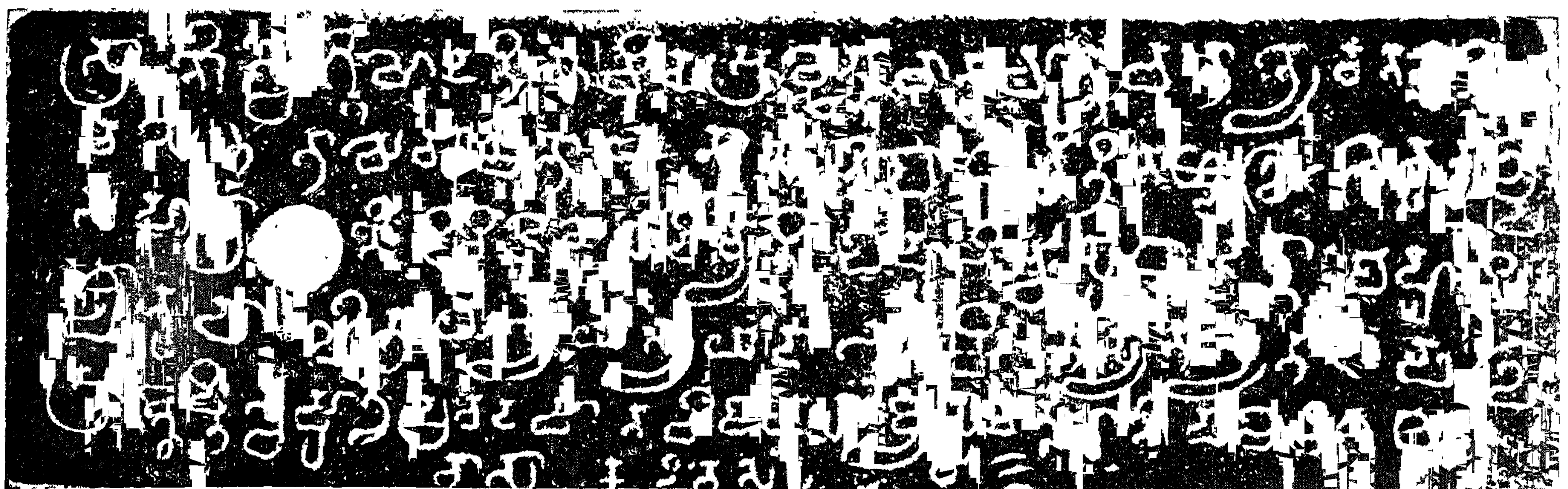

III PLATE - I SIDE

III PLATE - II SIDE

IV PLATE - I SIDE

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

17. సరభసమిన్ద్రి భట్టారక సముత్పాటనాభిలాష సముది
18. తప్రముది తాశేష నృపతిక్కృ (కృ) త తుముల సమ
19. రాధిరూఢ సుప్రతీకానేక పాభిముఖ సమద కుము
20. ద ద్విరద నిపాత నాధిగత భువనతల వితత

మూడవరేకు : రెండవప్రక్క

21. విపుల విశుద్ధ యశసా శ్రీమ దిన్ద్రాధిరాజేన స్వమ (మాతా)
22. పిత్రోః పుణ్యావాప్తి నిమిత్త విజ్ఞాపితేన మయా విశెన్ది
23. రెజ్గుంట కమ్వ్ర ఊతుకురాణామ్ చతుణ్ణా గ్రామాణా[ం*]
24. మద్ధ్యేచూయిపాకో నామగ్రామః ఉపాధ్యాయకుల సమ్భూ

నాల్గవరేకు: మొదటిప్రక్క

25. తేభ్యో నానాగోత్రేభ్య స్తి (స్త్రి) చత్వారింశ దాథవ్వణికకుతే
26. భ్యోగ్రహారీకృత్య దత్తః [॥*] ససర్వ్వై (వ్వై) రేవ పరిపాలనీయో వి
27. శేషేణ హాస్తికోశ వీరకోశాభ్యామ్ [॥*] అపిచ [।*] స్వదత్తాం
28. పరదత్తా [ం*] వా యోహరేత వసున్ధరాం గవాం శతసహ
29. స్రస్య హన్తుపిబతి కిల్బిషం [॥*] షష్టివర్షసహ

నాల్గవరేకు : రెండవప్రక్క

30. స్రాణి స్వగ్గే మోదతి భూమిద [ః*] ఆచ్ఛేత్తా చానుమన్తాచ తాన్యేవ నరకే
31. వసేత్ [॥*] తా (త) మేవ రక్షతా యత్నాత్ నిబోధః కృతినల్పలంనై కకల్ప
32. సహస్రాణి దివిదేవైః సదివ్యతి [॥*] బహుభిర్వ్వ సుధాదత్తాః బహుభి
33. శ్చానుపాలితా యస్య యస్య యదా భూమి తస్య తస్య తదా ఫలం[॥*]
34. ఆజ్ఞప్తి స్వముఖం [॥*] ప్రవద (ర్ధ) మాన విజయరాజ్య సంవత్సరాణి పఞ్చావి[ం*]శ ౨౦ ౫
35. వాసక దివసం ౧ ౩.

No. 9

హరివర్మ్మ కట్టుచెఱువు తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. ⓞ జయతి ముని రుద్రగ్రఖ్యాత చన్ద్రాంశుజాల ప్రచయరుచిరకీ
2. ర్త్తిః శ్రీరజేయస్య యస్య [।] జగ దిద మభిషిక్త న్దక్షిణాంమ్భోభి రు
3. చ్చైః క్షుభిత సలిలనాథ స్పర్ద్ధిభి ర్మ్మర్ రసై ర్న్యైః॥ [1] తదనుజయతిభూ
4. మ్నా మూలరాజ స్సమన్తాద్వితత రుచిరభాస్వ ల్లోకవిఖ్యాతకీర్త్తిః।బహు

రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

5. సమరజయోపాత్తోన్నత శ్రీరజేయస్సు కది రగుణపాశాబద్ధ
6. నిశ్శేషలోకః॥ (2) స్వస్తి [॥*] విజయగుణపాశపురాత్ దేవద్విజ
7. గురుచరణ సమారాధనాధిగత నిరతిశయ పుణ్యానిచయ
8. స్య సకల దిఙ్మణ్డ లాలంకారభూత యశసః శ్రీప్రభాకర విఖ్యాత

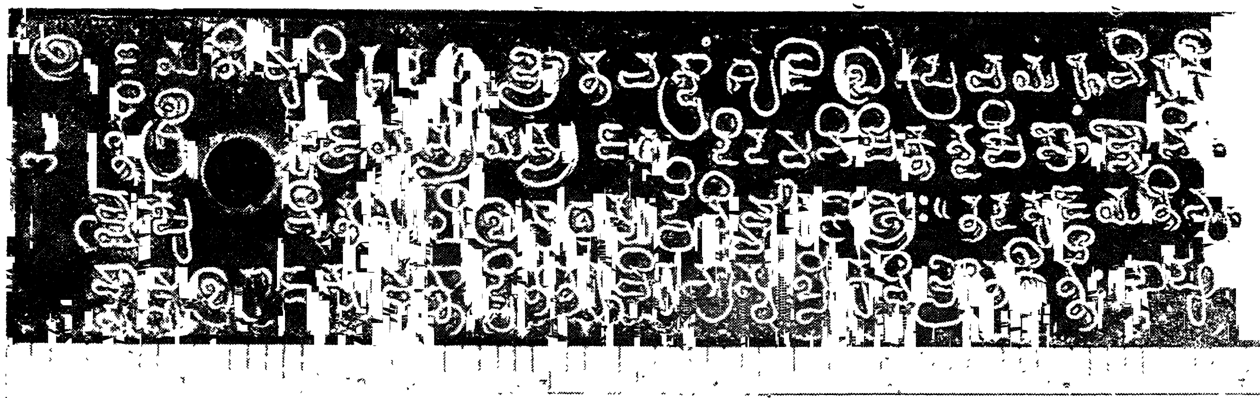
రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

9. మహారాజస్య సూను ర్మ్మాతాపితృ పాదానుధ్యాతః శృతిస్మృతి విహిత
10. పదార్త్థావబోధజనిత ప్రజ్ఞావివేక నిరవగీతానుపాలి
11. తాశేష వర్ణ్ణాశ్రమధర్మ్మః పరానుగ్రహమాత్ర ప్రయోజన
12. ప్రతిపన్నైశ్వర్యః గురుభారః అనేక చాతుర్ద్దన్త సమరసంఘట్ట వి

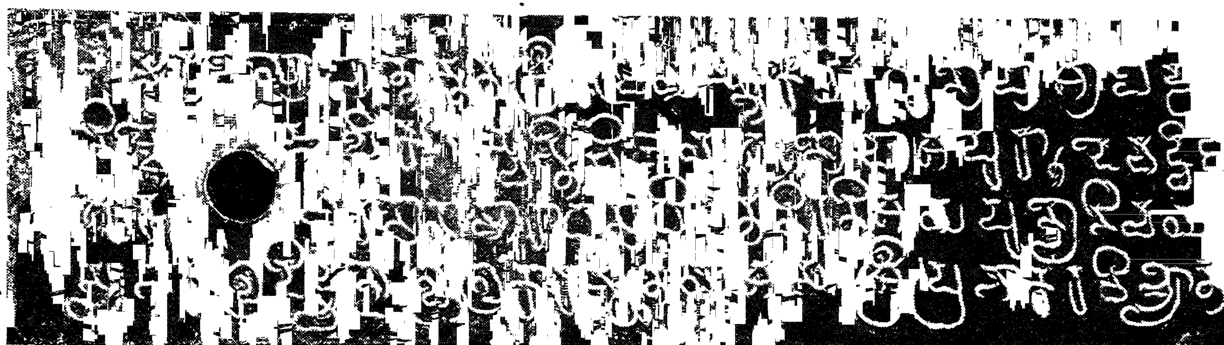
మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

13. జయీ సతత గో భూమి హిరణ్య కన్యా ప్రదానాదిభి స్సఫలీకృత జీవితోప
14. భోగః పరమమాహేశ్వరః పరమబ్రహ్మణ్యః ధర్మ్మ విజయీ శ్రీమా న్ప్రి(పృ)థివీశ్రీ

Kattucheruvu plates of king Harivarma.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

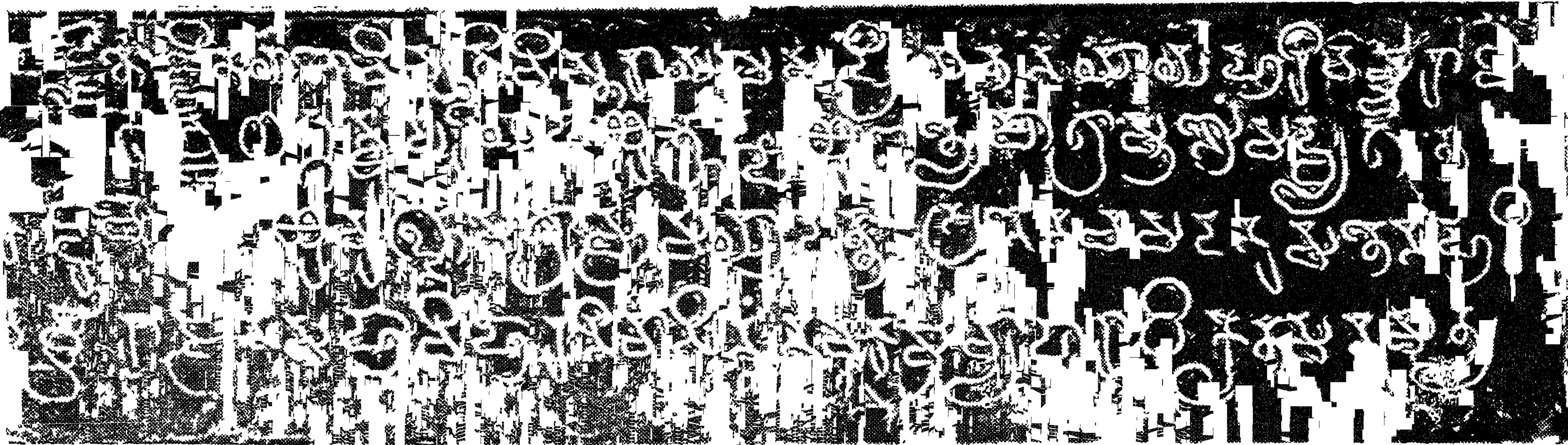

II PLATE - II SIDE

III PLATE - I SIDE

Kattucheruvu plates of king Harivarma.

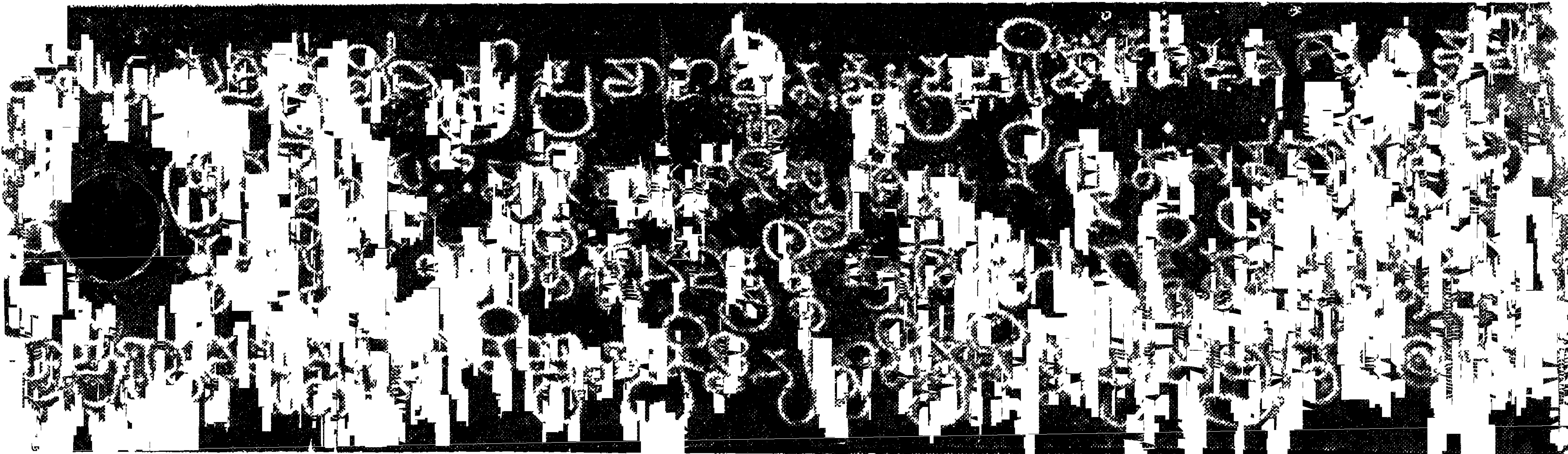
III PLATE - II SIDE

IV PLATE - I SIDE

IV PLATE - II SIDE

V PLATE - I SIDE

15. మూలరాజః తాటిపాకవిషయే రాష్ట్రకూట గ్రామవృద్ధ ప్రముఖ విషయ
16. నివాసినః సర్వ్వా నిత్థమాజ్ఞాపయతి (॥*) యథా(॥*) విదిత మస్తు భవతా మసకృ దనేక
17. నిశిత [నిస్త్రింశ] (నిస్త్రింశ) సహస్ర సంకులాతిభీమ సంగ్రామభూమి ప్రకాశితాత్మ విక్రమాతిశ

మూడవరేకు: రెండవప్రక్క

18. యోపార్జ్జి తోర్జ్జిత యశో విభూతి విస్తరాయ మమప్రియ తనయాయ హరివర్మ్మ రాజా
19. య శ్రీకొన్తటిగన్తు పరియపఱు తృప్పఱు ఇత్యేషాం గ్రామాణాం మధ్యగతః
20. కట్టుచెఱువుల్లా మగ్రామో మయా దత్తః [॥] అనేన చ మ దనుమతేన హరి
21. వర్మ్మరాజేన మహావిహార నివాసినం నవకర్మ్మ వ్యాపారాధికృత మనుమత్య

నాల్గవరేకు: మొదటిప్రక్క

22. గుణపాశపుర గిరితట స్వప్రతిష్ఠాపిత మహావిహార నివాస్య(స్యా)గతానా
23. గత చాతుర్ద్దశార్య్యవరభిక్షుసఙ్ఘచతుప్ప్రత్యయ పరిభోగార్త్థం
24. దత్త స్సర్వ్వ పరిహారేణ [॥*] సస ర్వైరేవరాజఋషిభిః శృతిస్మృతివిహి
25. త సదాచారానువర్త్తిభి స్సమ్యక్పరిపాలనీయః [॥*] భవన్తి చాత్రమనుగీ

నాల్గవరేకు: రెండవప్రక్క

26. తాశ్లోకాః [॥*] బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహుభిశ్చానుపాలితా [।*] యస్య
27. యస్య యదాభూమి స్తస్య తస్య తదాఫలం [॥*] భూమిదానాత్పరన్దా
28. నం నభూత న్నభవిష్యతి [।*] త స్యైవ హరణా త్పాప న్నభూత న్నభవి
29. ష్యతి [॥*] షష్ట(ష్టి)ం వర్షసహస్రాణి స్వర్గేతిష్ఠతిభూమిదః [।] ఆచ్ఛేత్తా చానుమన్తా చ తా న్యేవ

ఐదవరేకు: మొదటిప్రక్క

30. నరకే వసేత్ [॥] యశ్చాత్రలోభేష్యా ప్రమాదాజ్ఞాన క్షుద్రపరివారదోషావశాత్ ధర్మ్మవి
31. [లో]పాయప్రవర్త్తేత్ స ఇమాని పాతకాని స్పృశేత్॥ నిఘ్నతాం భర్తృ గో విప్ర బా

32. [ల]యోషి త్తపస్వినః [।*] యాగతి స్స్వాభవే ద్వృత్తిం హారత [ః*] శాస నాంకితామ్ [॥] స్వదత్తాం పర

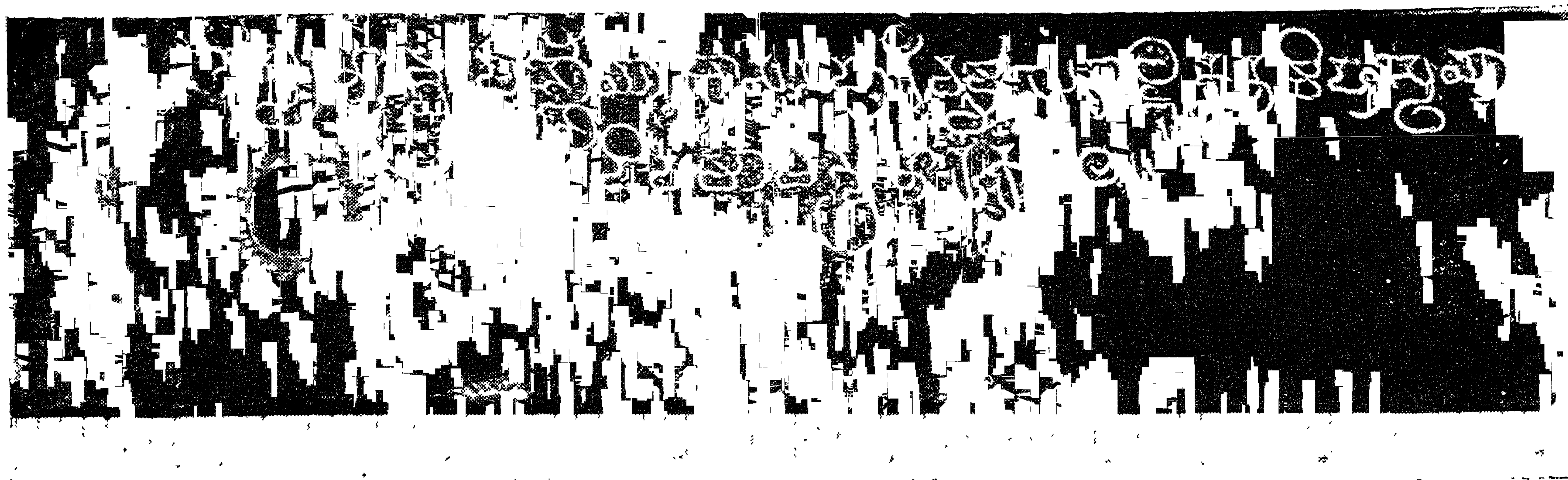
33. దత్తాం వా యోహరేత వసున్ధరాం [।] సవిష్ఠాయాం క్రిమిభూత్వాపితృభిస్సహపచ్యతే ౧

ఐదవరేకు: రెండవప్రక్క

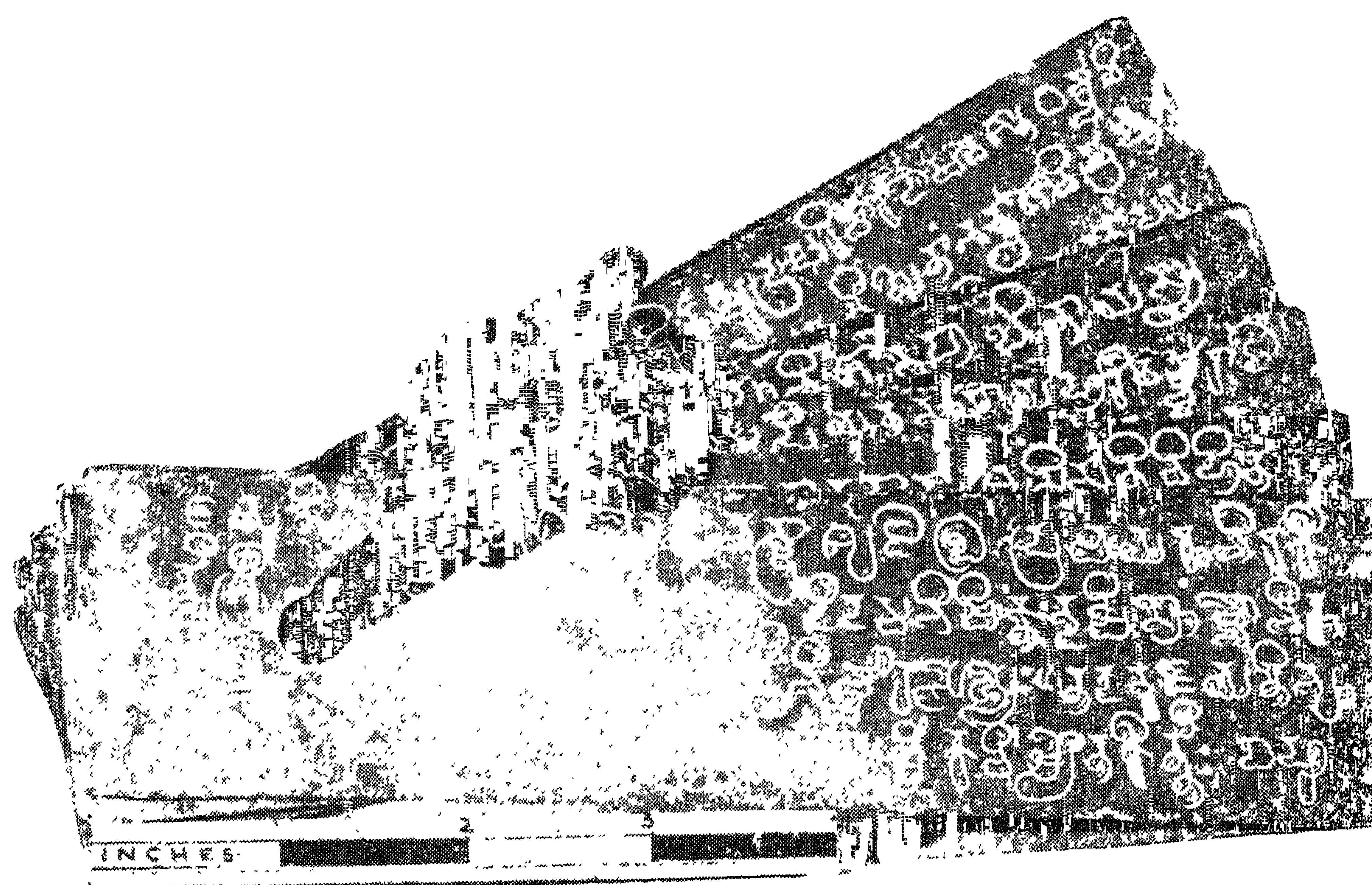
34. [సం] దిశ్యతామ్రపర్ణీయాత్ శాసన[ం*]హరివమ్మణా రాజ్ఞాకృత మిహ స్థేయా

35. దిద మాచన్ద్రి తారకం ॥ ౧ ॥

Kattucheruvu plates of king Harivarma.

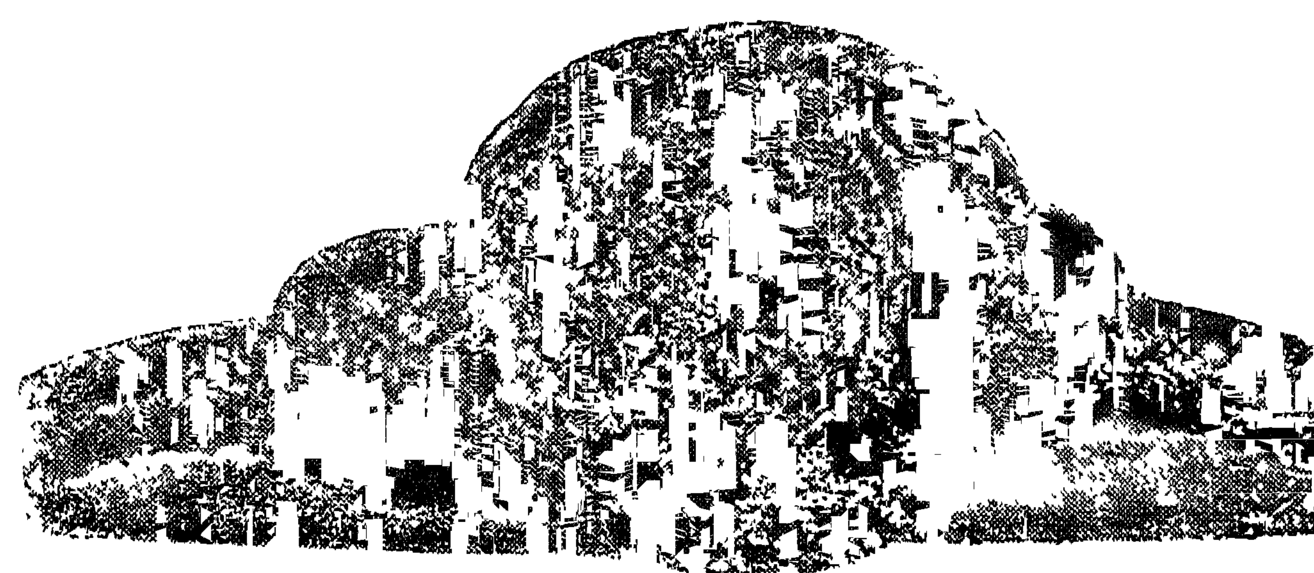

V PLATE - II SIDE

A General view of the plates with the king and seal.

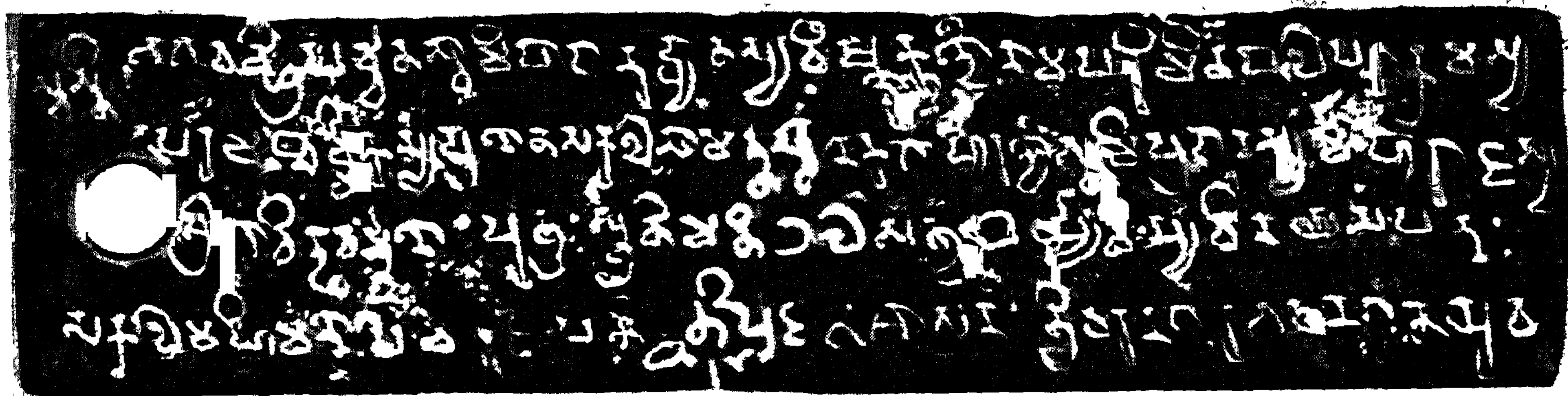

Two views of the seal.

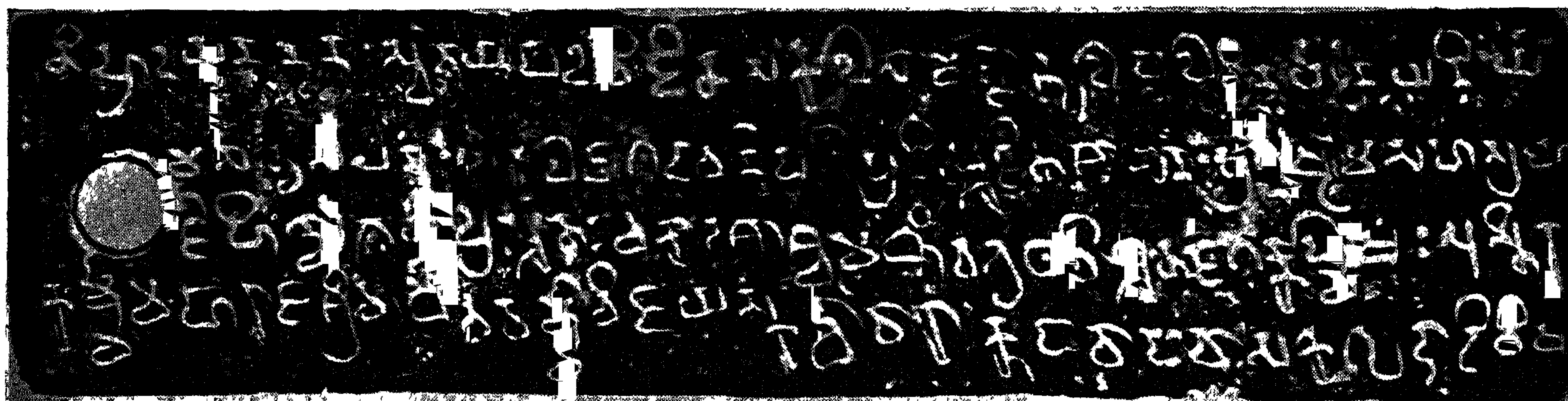

Seal of Ipur plates of Gōvindavarman's son Mādhavavarman.

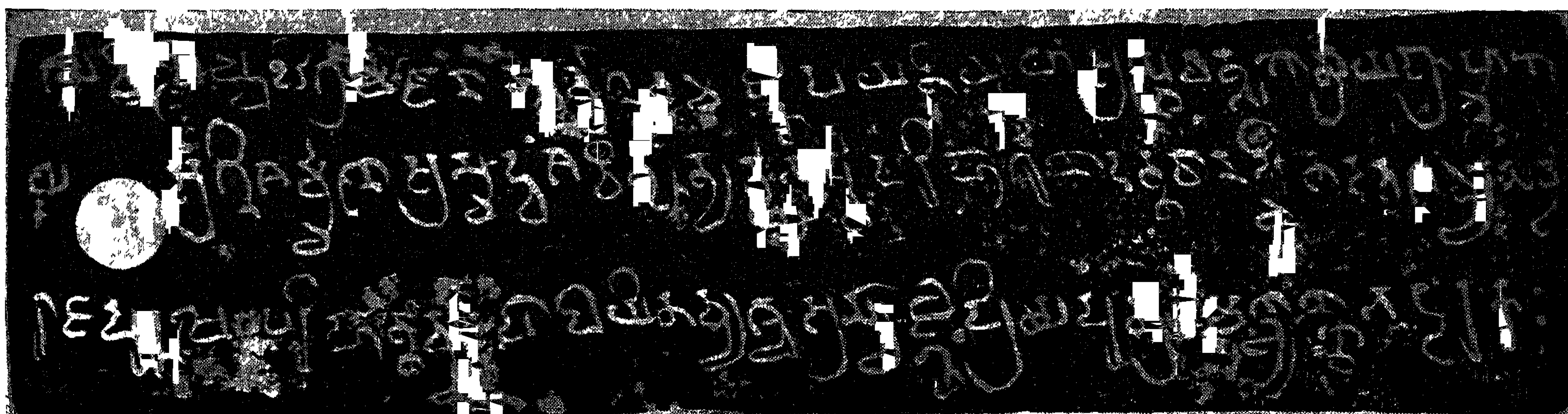
Ipur plates of Gōvindavarman's son Mādhavavarman.

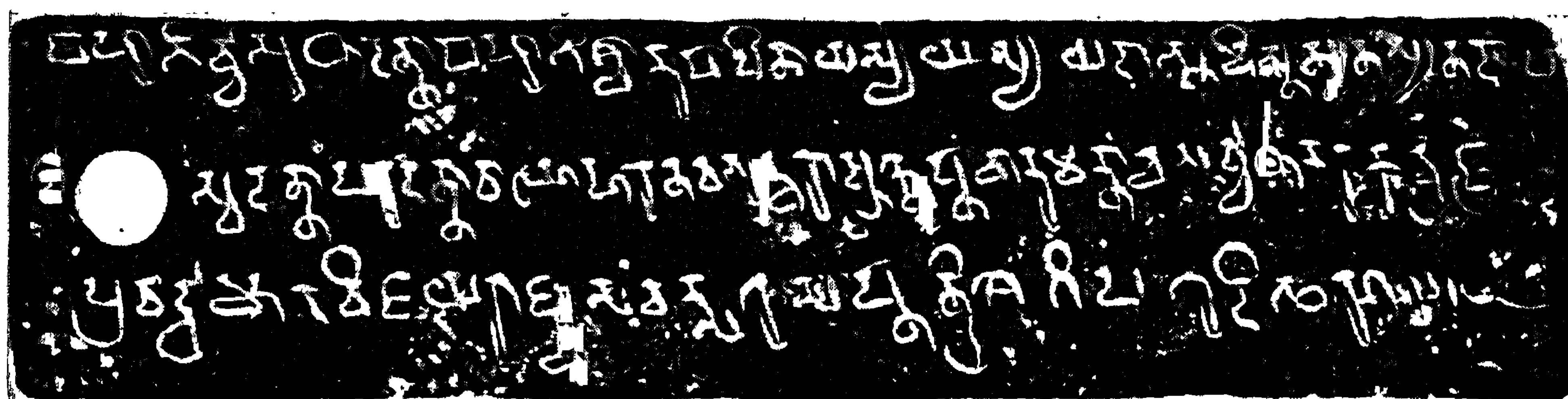
I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

III PLATE

No. 10

గోవిందవర్మకుమారుడు మాధవవర్మ ఈపూరు తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు: రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి [।*] భగవచ్ఛ్రీపర్వ్వత స్వామిపాదానుద్ధ్యాతస్యవిష్ణుకుణ్డినామపరిమిత బల పరాక్రమస్య
2. పరమధార్మ్మికస్య ప్రణతసకలసామన్తస్యానేక గోహిరణ్యభూమిప్రదానస్య మహారాజస్య
3. శ్రీగోవిన్ద వర్మ్మణః పుత్రః స్మృతి మతిబలసత్వధైర్య్యవీర్య్య వినయ సంపన్నః
4. సకలమహీమణ్డల మనుజపతిప్రతి పూజితశాసనః త్రివరనగర భవనగతయువ

రెండవరేకు: మొదటిప్రక్క

5. తీహృదయ నన్దనః స్వనయ బలవిజిత సకల సామన్తాతుల బలవినయనయనియ
6. మసత్వ సంపన్నః సకల జగదవనీపతి ప్రతిపూజితశాసనః అగ్నిష్టోమ సహస్రయా
7. జీ హి[ర*]ణ్యగర్భ ప్రసూతః ఏకాదశాశ్వమేధావభృథ విధూత జగత్కల్మషః సుస్థిర
8. కర్మ్మా మహారాజశ్రీమధవవర్మ్మా విజయస్కన్ధా వారా[త్*]కుడావాడ వాసకగుద్దాదివిష

రెండవరేకు: రెండవప్రక్క

9. యేవిలెమ్బలిగ్రామ జనాన్సర్వ్వా నేవమ మ[--] జ్ఞాపయతి యథా అస్మై వత్సగోత్రాయ బ్రాహ్మణా
10. య అగ్ని శర్మ్మణే అస్మద్వంశవిభూత్యర్థమ్ సర్వ్వ పరిహారేణ దత్తవానస్మి [।*] తదవగమ్య సర్వ్వ
11. రాజపురుషైః పరిహ ర్త్తవ్యః పాలయితవ్యశ్చ [।*] అస్యాజ్ఞా ప్రియపుత్రః మణ్చ్యణ్ణభట్టారకః [।*]

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

12. బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహుభిశ్చాను పాలితా [।*] యస్యయస్య యదా భూమిస్తస్య తస్యతదాఫ
13. ల[మ్॥*] స్వదత్తాం పరదత్తాం వా యోహరేత వసున్ధరామ్ [।*] ఆక్షేప్తా చానుమన్తాచ సర్వ్వ థానరక[ం*] వ్రజేత్ [॥*]
14. ప్రవర్ధమాన విజయరాజ్య సంవత్సరే సప్తత్రి[ం*]శే గి ప ౭ ది ౧౦ ౫॥

No. 11

విష్ణుకుండి మాధవవర్మ పొలమూరు శాసనము

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి భగవత్ శ్రీపర్వ్వతస్వామి పాదానుధ్యాతస్య విష్ణుకు [ణ్డినోఽ][ప్ర]
2. తిహత శాసనస్య స్వప్రతాపో (పా) పనత సామన్త మనుజపతి మణ్డలస్య
3. విరహితరిపుషడ్వర్గస్య విధి [వ*]దుపచితత్రివర్గస్య విబుధపతిసాద్ధ్య
4. శరవీరవిభవ బలపరాక్రమస్య శ్రీవిక్రమహేన్ద్ర స్యసూనో [ః*] అనేక
5. సమరసంఘట్ట విజయినః పరనరపతి మకుటమణి మయూఖావదాత చ
6. [ర*]ణ యుగళస్య విక్రమాశ్రయస్య శ్రీగోవిన్దవర్మ్మణః పృ[ప్రి]యతనయః అతుల
7. [బ*] లపరాక్రమ యశోదాన వినయసంపన్నో [న*] దశశత సకలధరణీతలనర

రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

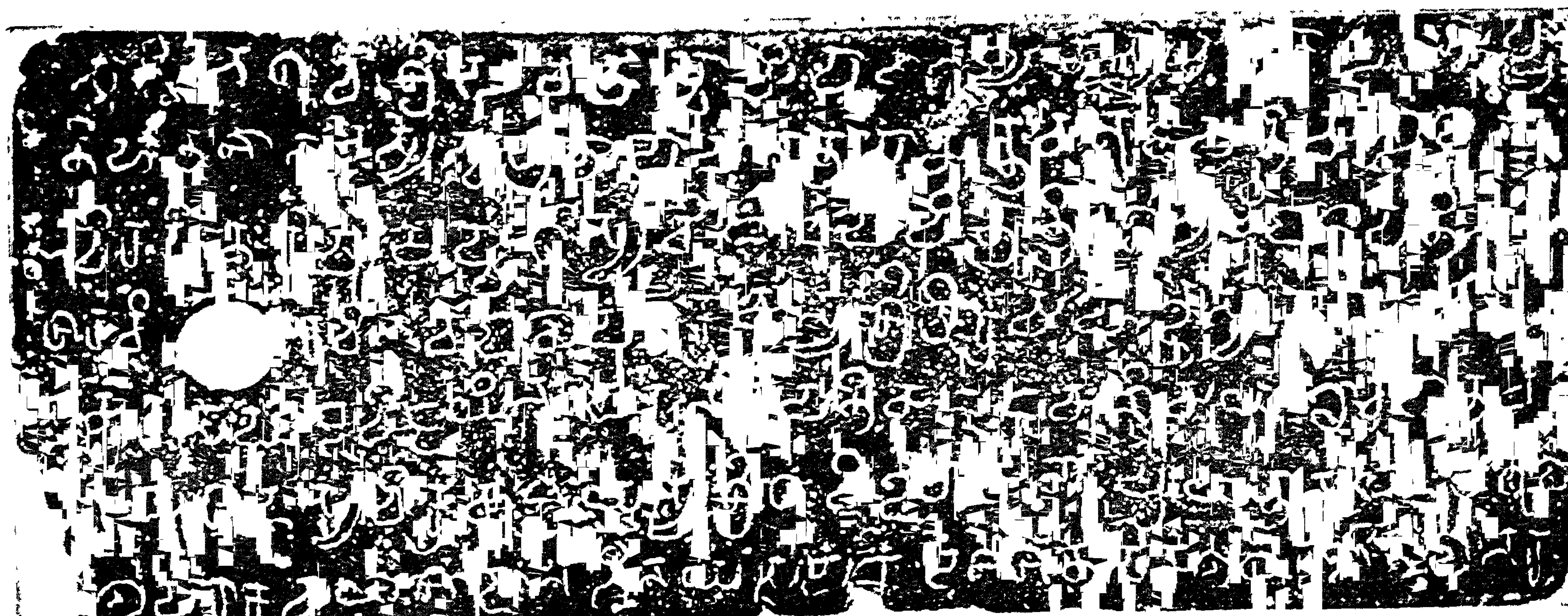
8. పతిరవసి [తవివి] ధదివ్య త్రివరనగర భవనగతపరమయువతి (తీ) జనవి
9. హారణరతి రన్న (న) న్యనృపతి సాధారణ దానమాన దయాధర్మధృతి
10. మతిక్షాన్తికాన్తిశౌరియా(శౌర్యౌ)దార్య్య గాంభీర్య్య ప్రభృత్యనేక గుణసంప
11. జ్జనితరయసముత్థిత భూమణ్డల వ్యాపివిపులయశాః (శః) క్రతుసా
12. హస్రయాజీ హిరణ్యగర్భ ప్రసూతః ఏకాదశాశ్వమేధావభృథస్నానవి
13. గత జగదేనస్కః సర్వ్వభూత పరిరక్షణచుఞ్చుః విద్వద్ద్విజగురువ్రి (వృ)
14. ద్ధతపస్విజనాశ్రయో మహారాజః శ్రీమాధవవర్మా [।*] అపిచ [।*] నియమా

రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

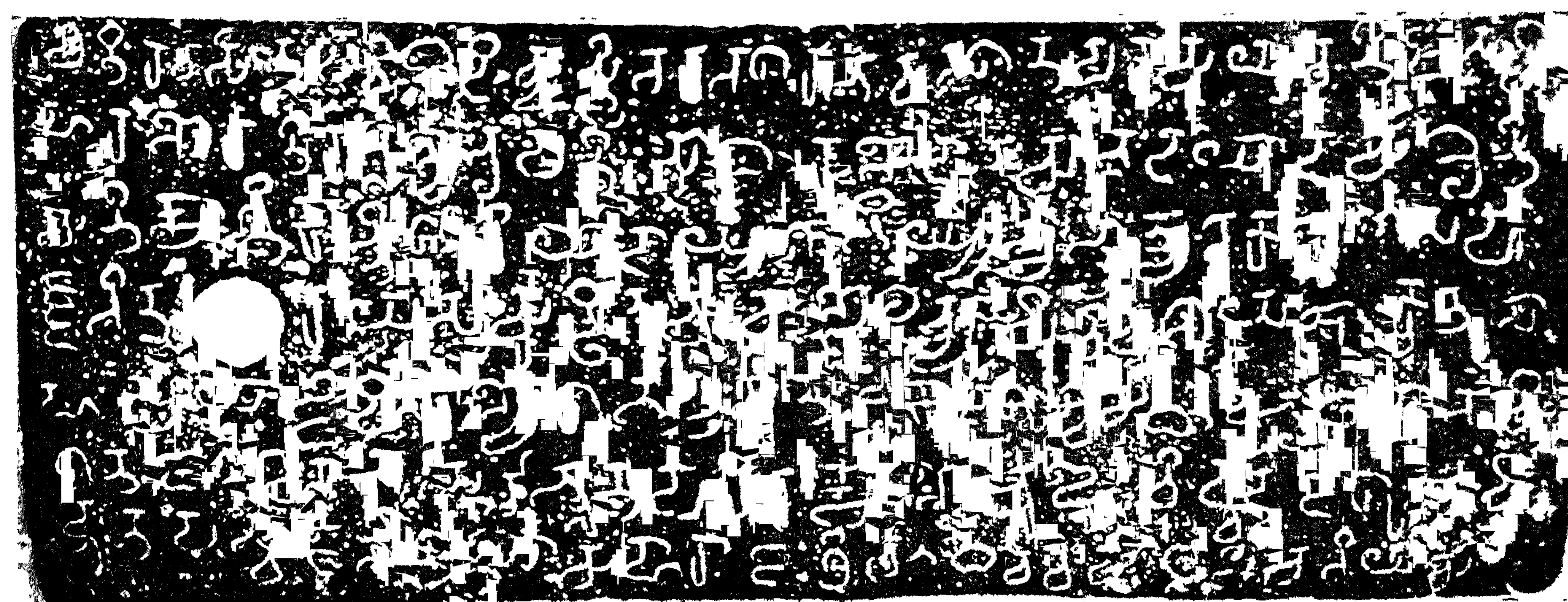
15. గనసంసత్వం శైశవం కాన్తి మైన్దవీం [।*] ఉద్వహన్నురుభా [ః*] భాతివిక్రమాదా
16. త్త భూరిభూః [॥*] అప్యసౌమహీతల నృపతిభాస్కరః పరమబ్రహ్మణ్యో
17. మాటాపిత్రు (తృ) పాదానుధ్యాతః జనాశ్రయ మహారాజః గుద్దా (ద్ద) వ (వా) ది విష

PLATE XXIV

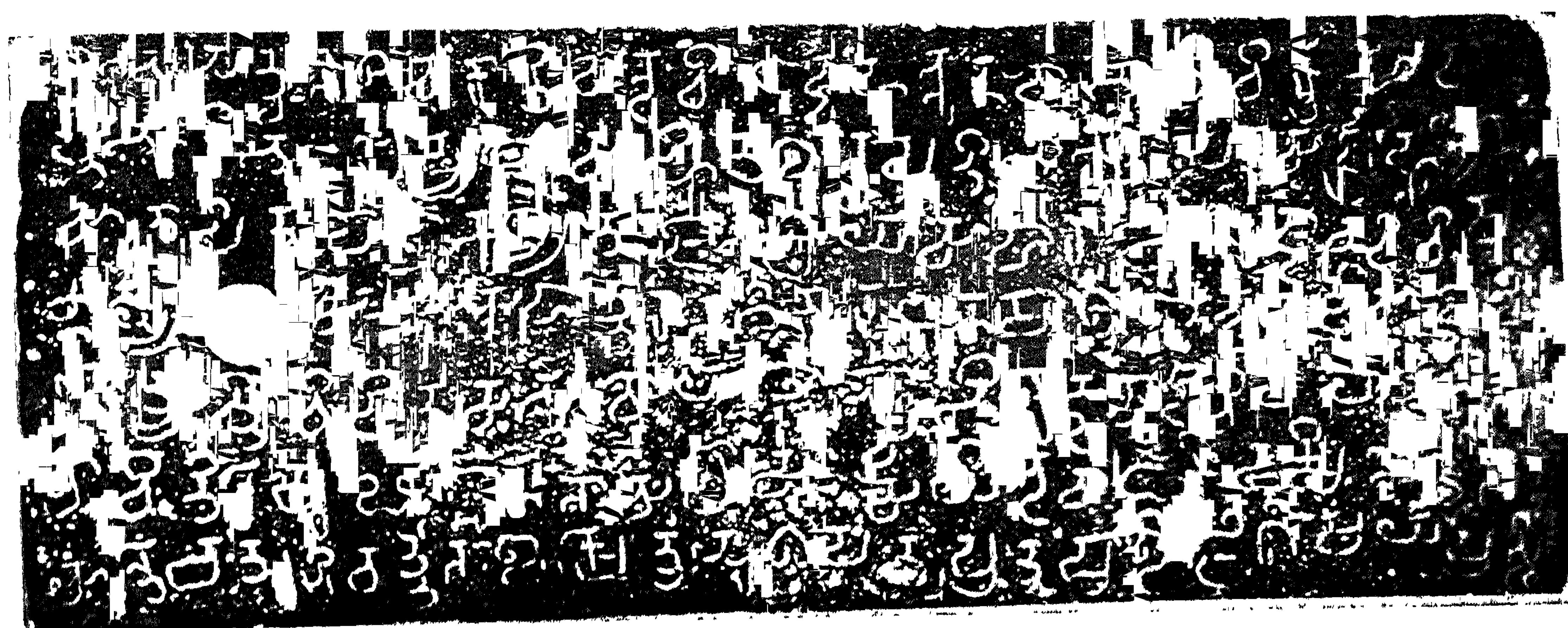
Polamuru plates of Mādhavavarman.

I PLATE - II SIDE

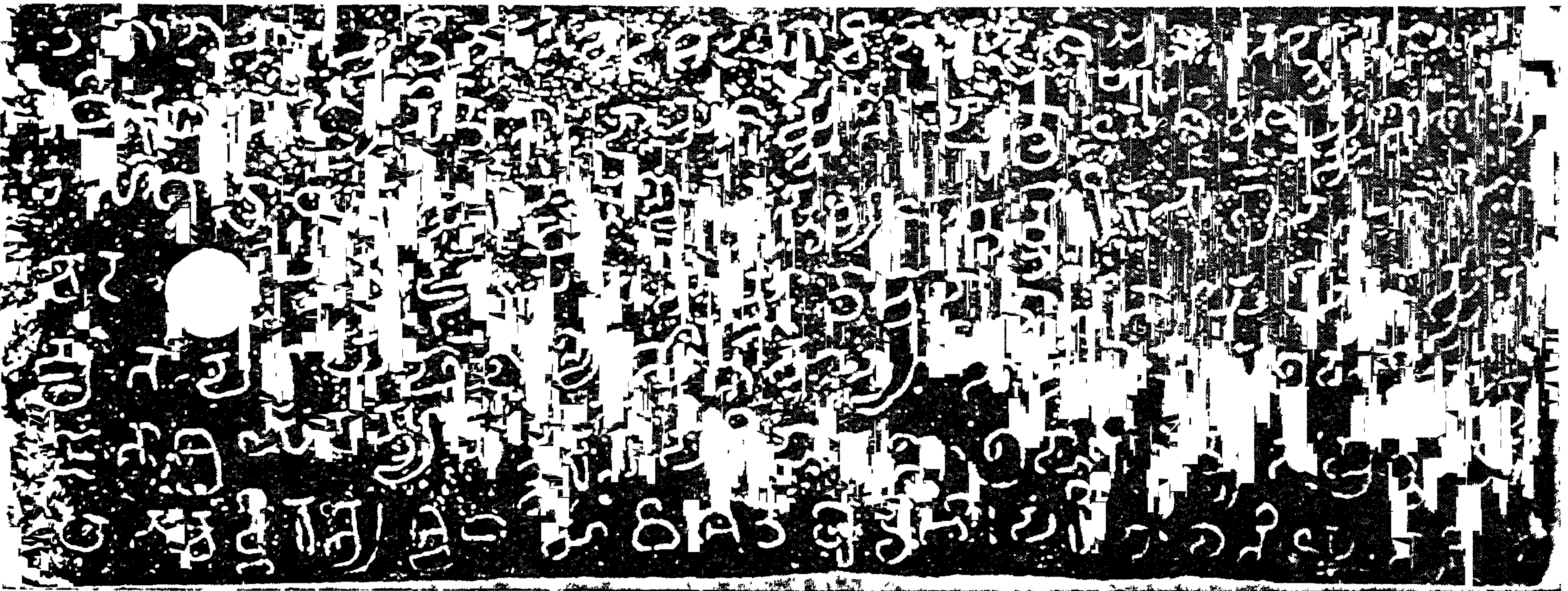

II PLATE - I SIDE

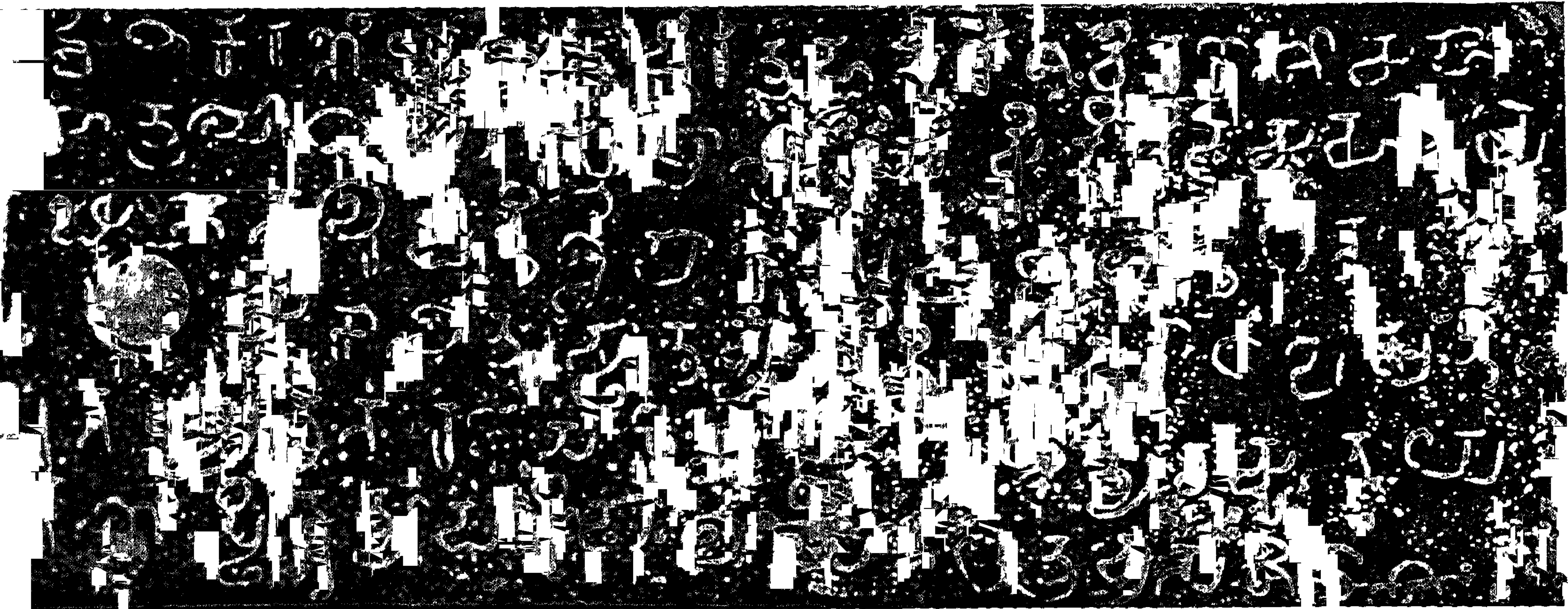

II PLATE - II SIDE

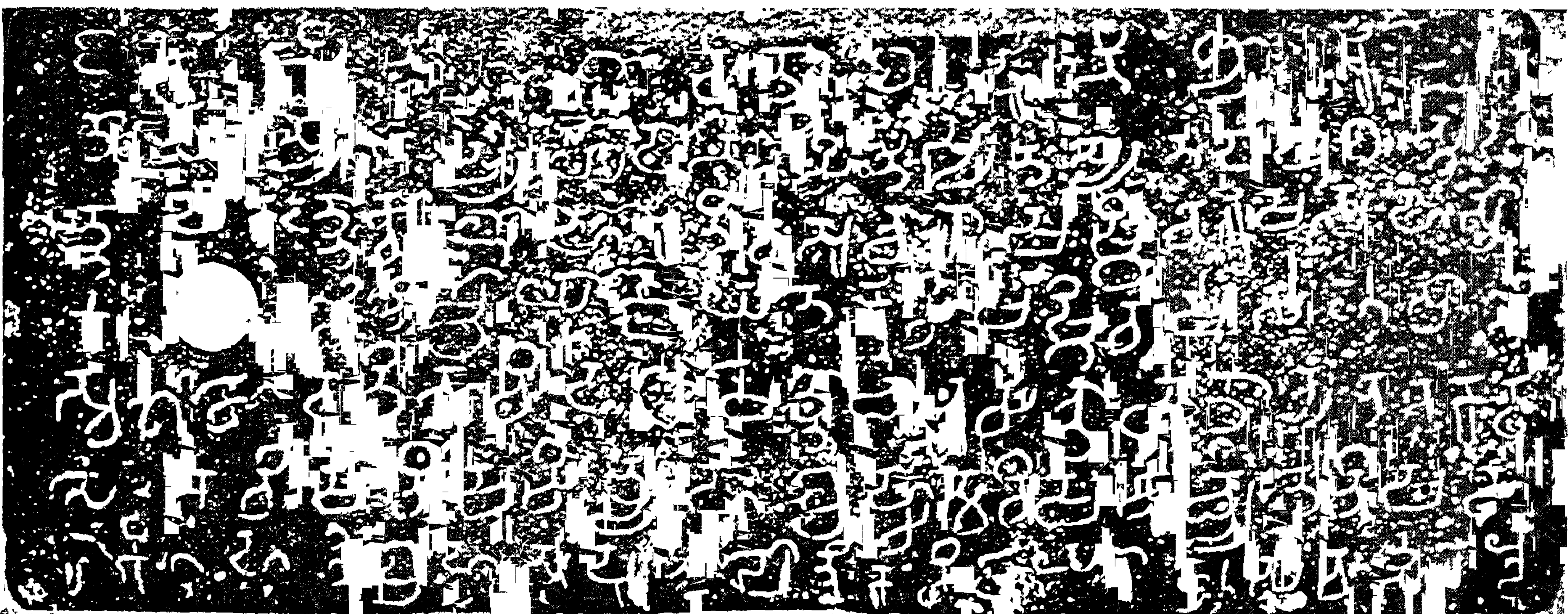
Polamuru plates of Mādhavavarman.

III PLATE - I SIDE

III PLATE - II SIDE

IV PLATE - I SIDE

18. య్యే (యే) విషయ మహత్తరా నధికారపురుషాంశ్చ ఇమమర్థ మాజ్ఞాప
19. యత్య (తి।అ)స్తి [।*] విదితమస్తు వో యథాస్మాభిః గుద్దవాది విషయే దళియ
20. వావితీరే పులుంబూరునామగ్రామః మయిన్దవాటకి దక్షిణత[ః*] సీ
21. మాన్తే చతుని(ర్*)వర్త్తనఞ్చక్షేత్రం యుగపత్సంప్ర[ద*]త్తం [॥*] ప్రాగ్ది[క్*] జిగీష యాప్రష్ఠి

మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

22. తః గోదావరీమతీతరన్ వేదవేదాంగవిదో రుద్రశర్మ్మణోనప్త్రే స్వ [పితు]
23. రధికగుణాధ్యాసితతనోః దామశర్మ్మణః పుత్రాయ శివశర్మ్మణేగౌత
24. మసగోత్రాయకర్మ్మరాష్ట్రకుణ్డూర వాస్తవ్యాయ తైత్తిరీక సబ్రహ్మచారిణే
25. వేదచతుష్టయ సమామ్నాతావదాతాననాయ స్వకర్మ్మాను
26. ష్ఠానపరాయ ఫాల్గుణ్యా (న) పౌర్ణమాస్యాం సోమరాహుసగ్రహనిమిత్తే
27. జనాశ్రయదత్త్యాం సర్వ్వకరపరిహారేణాగ్రహారీకృత్య సంప్ర[ద*]త్తః [।*] త
28. థాభవద్భిరన్యైశ్చధర్మ్మాధి శ (గ) తబుద్ధిభిః పరిపాలనీయః [।*]నకై

మూడవరేకు : రెండవప్రక్క

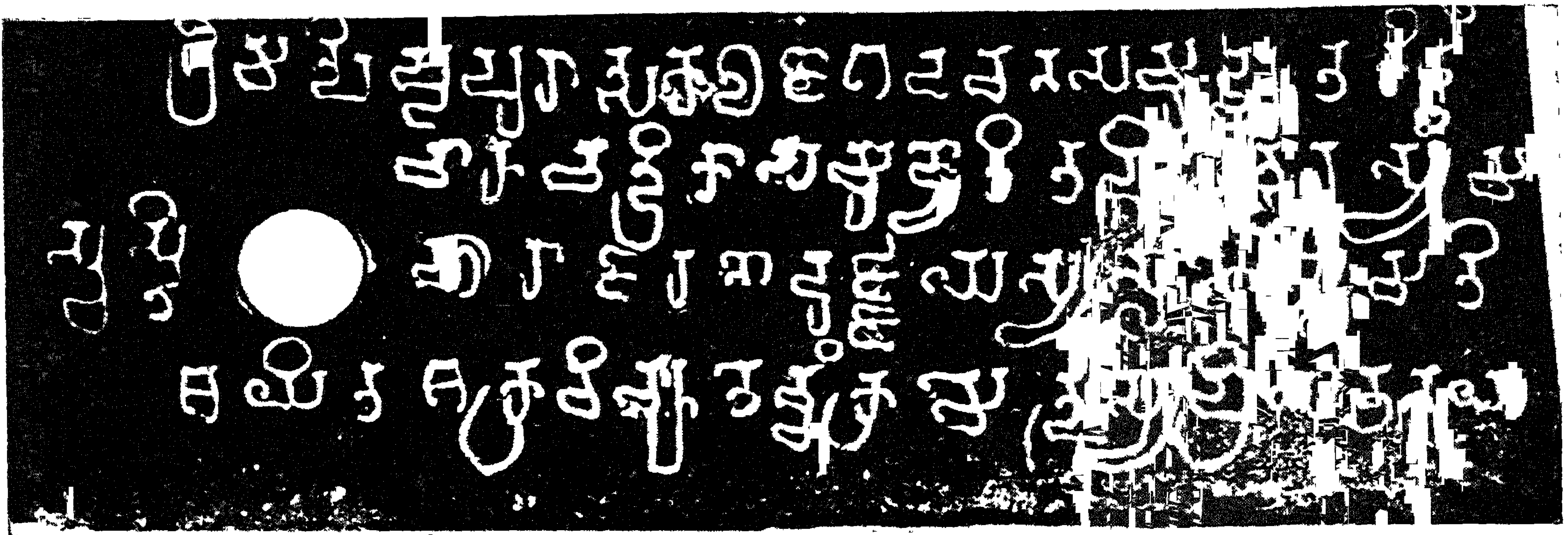
29. శ్చిద్బాధా కరణీయా[।*] ఆజ్ఞప్తిరత్ర హస్తికోశ వీరకోశా [।*] మహా
30. మాత్రయోధయోస్తేషాంశ్రేయః కీర్తిరిదం మహత్ [।*] యే
31. నలోభేన లుమ్పన్తిశ్వపాకాస్తేషు జాయతే [॥*] అన్యాయ
32. సమకాలేతుస్థాతవ్యం శక్తితఃపురా [।*] ఉపేక్షతి
33. పునర్య్యత్రనరకే సనిమజ్జతి [॥*] ఇత్యేవ ముభయ
34. గణా స్వీకృత్య పరిపాలయేత్ [।*] అత్రవ్యాసగీతాశో(శ్లో)కా [ః।*]

నాల్గవరేకు : మొదటిప్రక్క

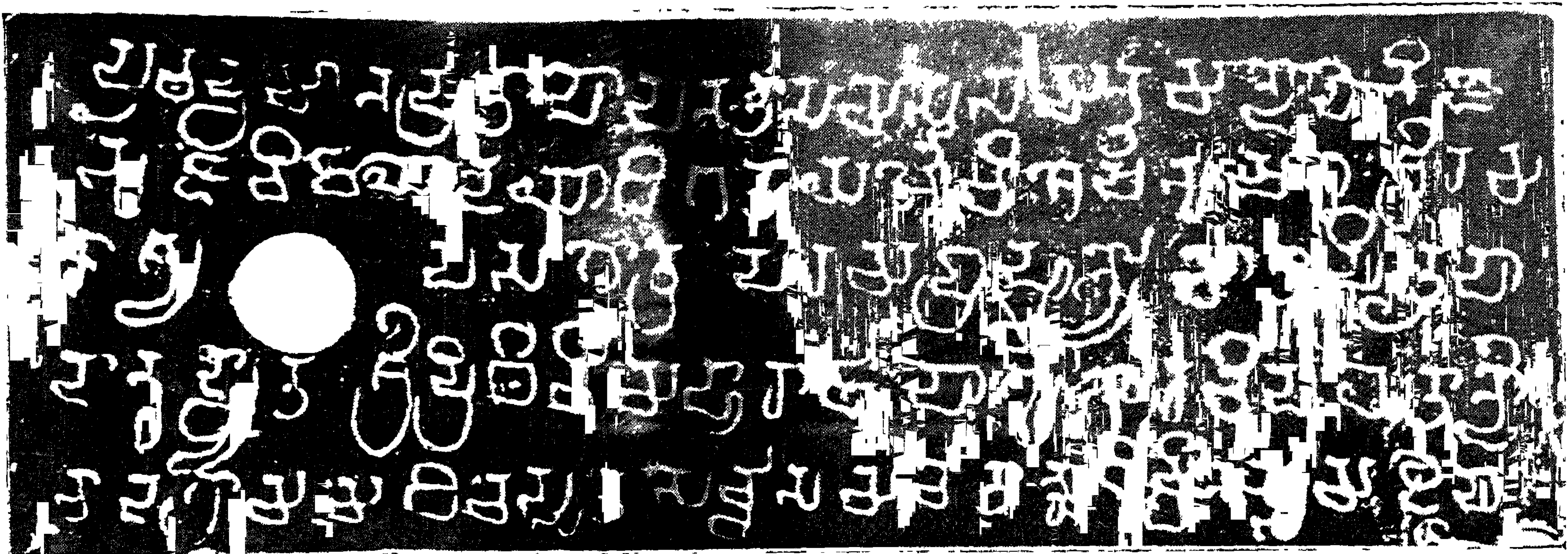
35. బహుభిర్వ్వసుధాదత్తా బహుభిశ్చానుపాలి
36. తా [।*] యస్యయస్య యదా భూమిస్తస్య తస్య తదాఫలం [॥*] స్వద

37. త్తాం పరదత్తామ్వా(త్తాంవా)యోహరేతి (త) వసున్ధరాం [।*] షష్ఠివరుషసహస్రా
38. ణివిష్ఠాయా జ్ఞాయతేక్రుమి [ః॥*] షష్ఠి (ష్టి) వర్షసహస్రాణి
39. స్వర్గే మోదతి భూమిదః [।*] ఆక్షేత్తా(ప్తా)చానుమన్తాచ తాన్యేవ న [(ర)*]క
40. సేత్ [॥*] నవిషం విషమిత్యాహుః బ్రహ్మస్వం విషముచ్యతే [।*] విషమే
41. కాకినంహన్తి బ్రహ్మస్వం పుత్రపౌత్రికం [॥*] విజయరాజ్యసంవత్సరే ఆల [।*]

Tandivada plates of Pṛīthivimahārāja.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

No. 12

పృథ్వీ మహారాజు తాండివాడ తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు: రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి [॥*] శ్రీమత్పిష్ఠపురాత్సకల జగదవనసముద్భూతకీర్తి

2. చారుచన్ద్రికా సముద్యోతిత దిగన్తరస్య మ

3. హారాజ రణదుర్జ్జయస్య సూనో స్సమతి

4. శయిత శక్రవిభూతే ర్విక్రమేన్ద్రస్య ప్రియతనయ[ః*]

రెండవరేకు: మొదటిప్రక్క

5. ప్రవర్ద్ధమాన ప్రతాపోపనత సమస్త సామన్తమణ్డల నిజ

6. భుజవిజయోదయాధిగతయశో విశేషభూషణః శ్రీరమ

7. కాశ్యపసగోత్రః పరమబ్రహ్మణ్యో మాతా పితృపా

8. దానుధ్యాత [ః*] శ్రీప్రి(పృ)థివీమహారాజః పాగుణార విషయే తాణ్డి

9. వాడగ్రామ మధివసతస్సర్వ్వాన్ సమవేతాన్కుటుమ్బిన స్సమజ్ఞాప

రెండవరేకు: రెండవప్రక్క

10. యతి యథా శ్రుతిమ్మృతి (స్మృతి) పారదృశ్వనః యథావ దనుష్ఠి తాగ్న(గ్ని)ష్టో

11. మాదిక్రియా పూతాత్మనో విష్ణుశర్మ్మణః పుత్రాయ అసకృదిజ్యా

12. ప్రయోగప్రరా(తీ)యమాణ(న) ద్రవిణ సూచితవ్విశాల్య

13. దస్య సమృద్ధేః త్రిసహస్రవిద్యాధ్యయన ప్రవచన[వ్యాఖ్యాన]

14. శీలినః పృథివీశర్మ్మణః పుత్రాయ వేదవే[దాఙ్గ న్యాయోప]

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

15. నిషద్యోగవ బోధ నిర్మలీకృత బుద్ధయే వివిధాధ్వరావ భృథా (తా)

16. ప్లుః పవిత్రీకృత విగ్రహాయ దేవపితృ మనుష్య సమర్చన

17. సమానీతరాత్రిన్దివాయ కొణ్డమఞ్చి గ్రామ నివాసినే

18. త్రిసహస్ర విద్యాయ వింశతివాఖ్యానాయ కామకాయన స

19. గోత్రాయ ఛన్దోగసబ్రహ్మచారిణే భవశర్మ్మణే అస్మదాయు

మూడవ రేకు : రెండవ ప్రక్క

20. రార(రో)గ్య యశోభివృద్ధయే సర్వ్వకరపరిహారే ణాగ్రహారీ

21. కృత్య గ్రామా(?)య ద్దత్తః [।*] నకైశ్చిదపి బాధాకరణీయా [।*] ప్ర

22. [వ*] ర్ధమానవిజయరాజ్య సంవత్సరే షట్చత్వారింశే

23. కార్త్తిక పౌర్ణ్ణ మాస్యాన్దత్త ప్రదాన మేతత్ [।*] ఆజ్ఞప్తి శ్రీరామ

24. లిఙ్గురాజః [।*] అత్ర వ్యాసగీతాశ్లోకాః [॥] బహుభిర్వ్వ సుధాదత్తా

నాల్గవ రేకు

25. బహుభిశ్చానుపాలితా [।*] యస్యయస్య యదాభూమిత(స్త)స్య తస్య

26. తదాఫలమ్ [॥*] స్వదత్తాం పరదత్తాంవా యత్నాద్రక్ష యుధిష్ఠ(ష్ఠి)ర ।

27. మహీం మహీమతాం శ్రేష్ఠధర్మ్మ శ్చ్రేయోనుపాలనం [॥*]

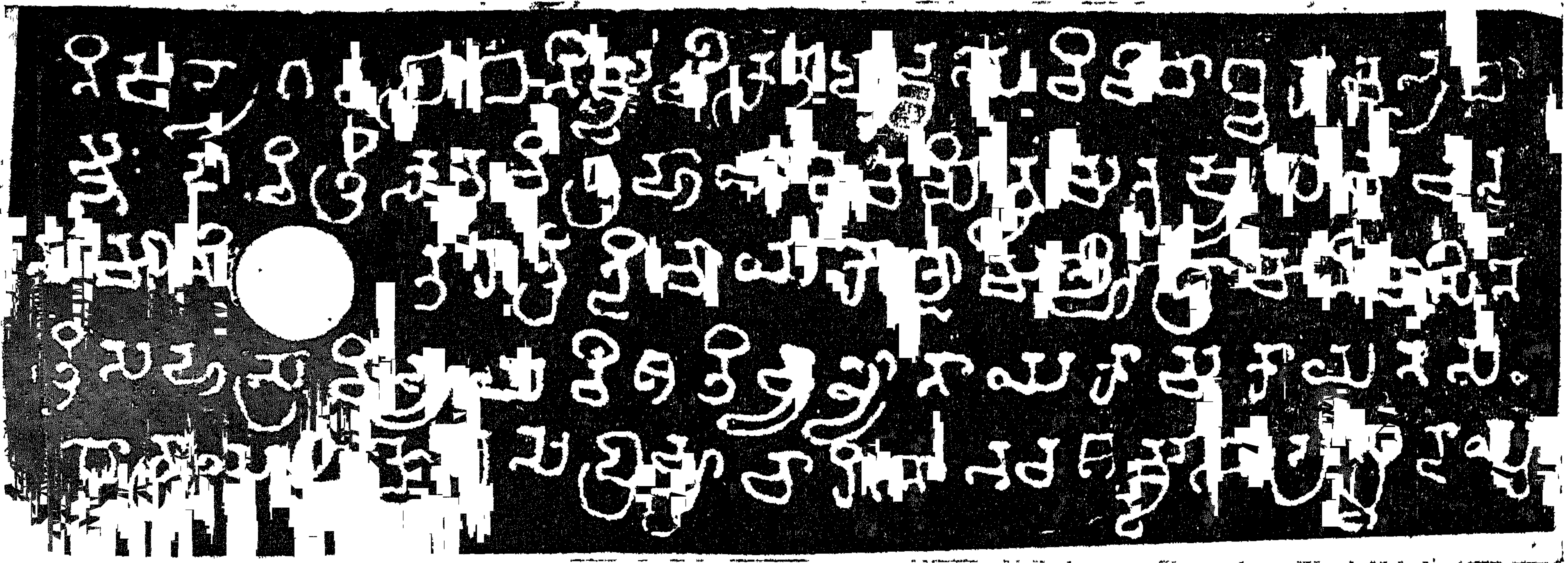
28. ఆస్ఫోటయన్తి పితరో వల్గా న్తి ప్రపితామహా(హాః)॥

29. భూమిదాతా కులేజాతః(।)సన్త్రాతా భవిష్యతి॥

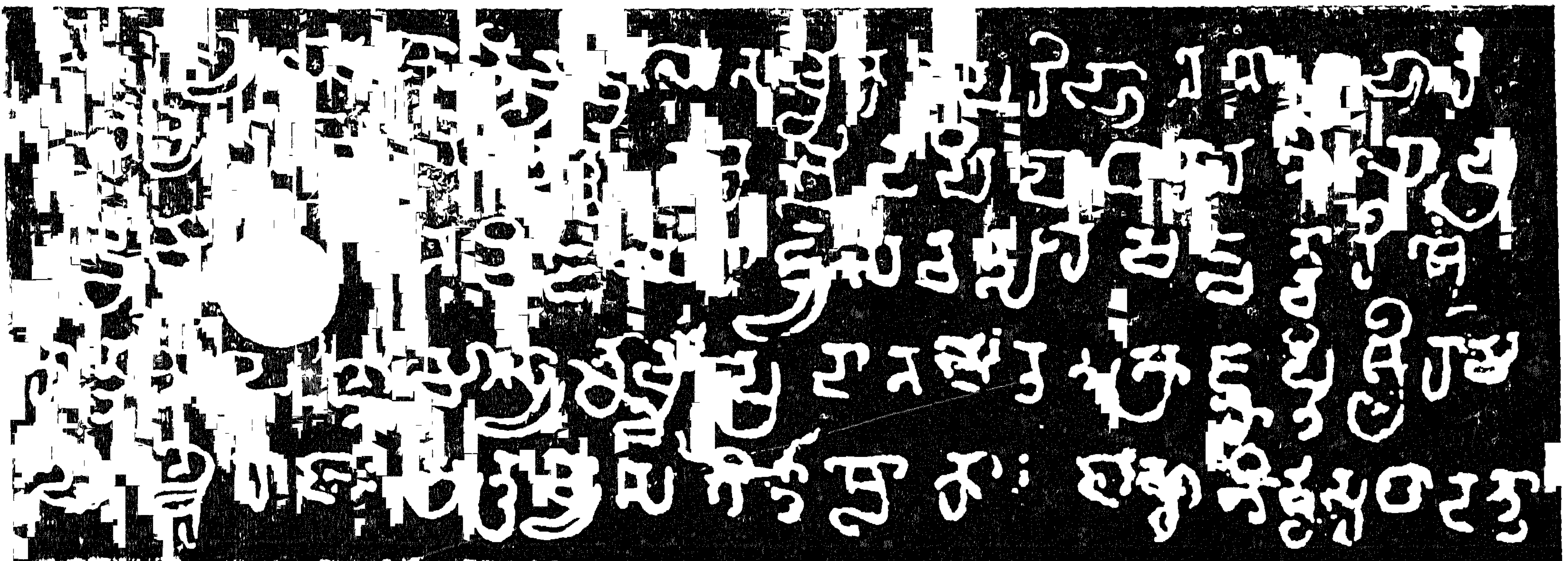

Note : ఎపి. ఇండి., సం. 35, పు. లు. 221–224 నందు పృథ్వీమహారాజుయొక్క గొలవల్లి గ్రామ తామ్రశాసనము కటింపబడిసిది. తాండివాడశాసనమునందలి ప్రశస్తియు, గొలవల్లిగ్రామ తామ్రశాసనపు ప్రశస్తియు నొక్కటియే. ,థ్వీమహారాజు చేసిన దానములు, దాన ప్రతిగృహీతల పేర్లు వేరుగ చెప్పబడినవి. తాండివాడ తామ్రశాసనము పృథ్వీ హారాజుయొక్క 46వ రాజ్య వత్సరమున ఇవ్వబడగా, గొలవల్లి తామ్రశాసనము ఆతని 49వ రాజ్య సంవత్సరమున య్వబడినది.

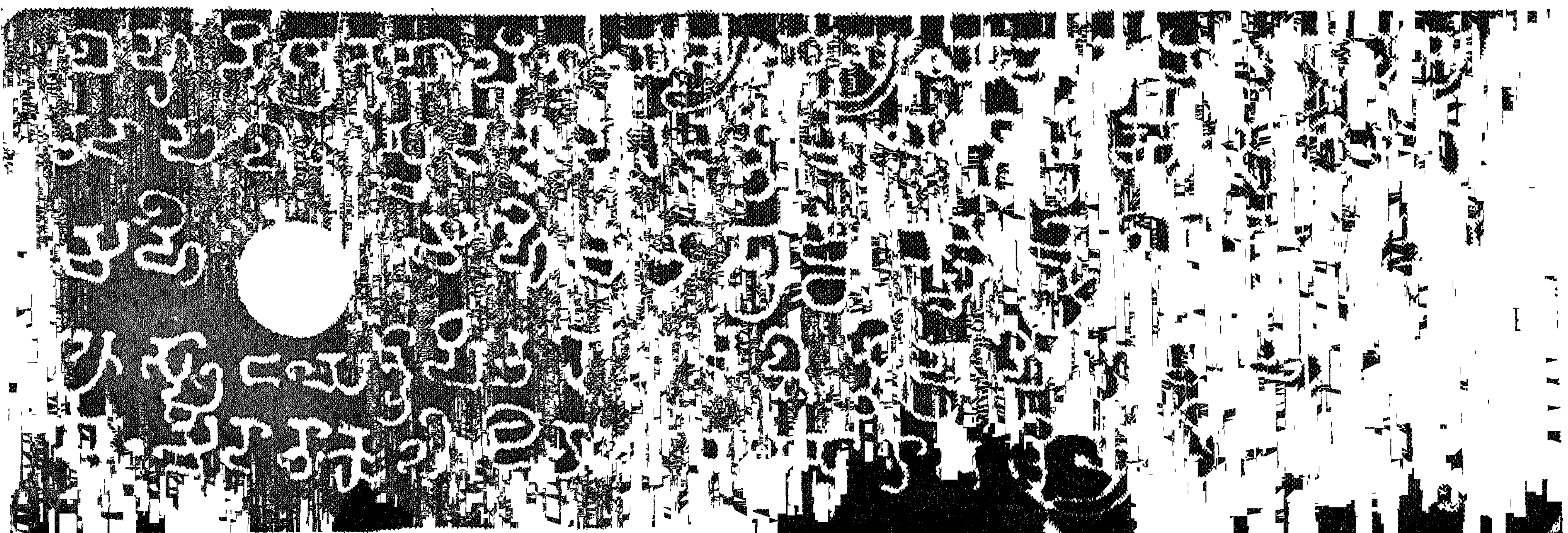
Tandivada plates of Pṛīthivimahārāja.

III PLATE - I SIDE

III PLATE - II SIDE

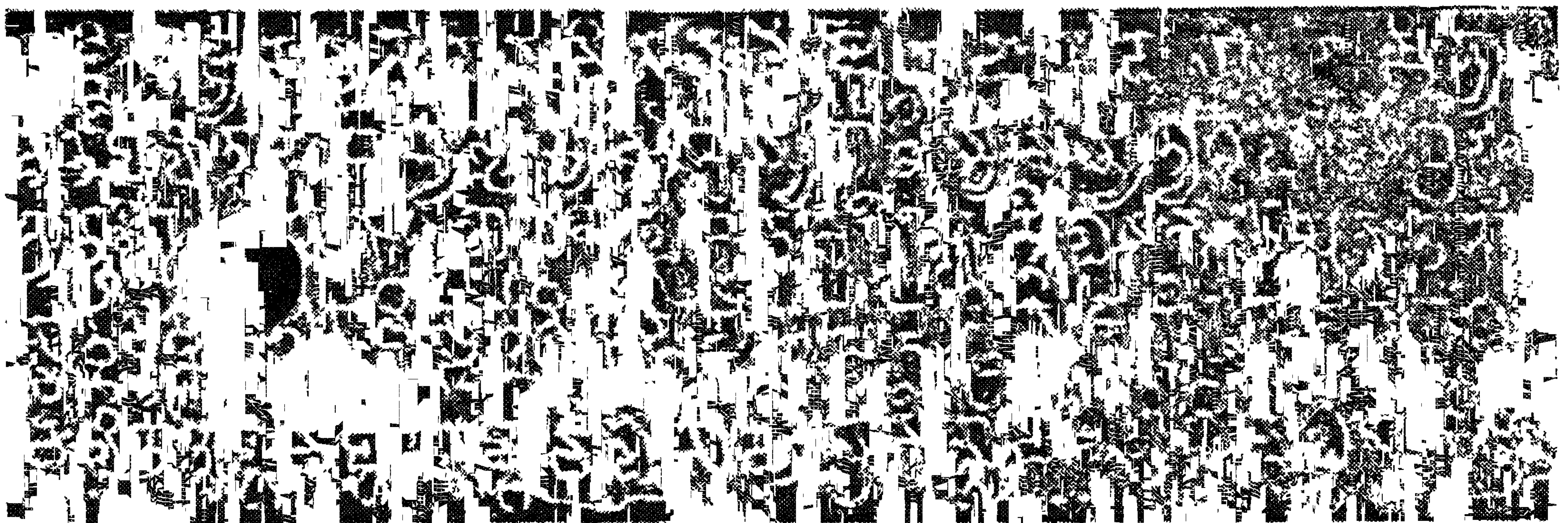

IV PLATE

Maruturu plates of Pulakēsin II.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

No. 13

రెండవపులకేశి మారుటూరు తామ్రశాసనము

మొదటిరేకు: రెండవప్రక్క

1. స్వామి మహాసేన పాదానుధ్యాతానాం మానవ్యసగోత్రాణాం హారీతిపుత్రాణాం చక (చళుక్య)కుల
2. విపుల నభస్థ లాక్రాన్తగుణగభస్తిమాలాలంకృత భాస్కరః సత్యాశ్రయ శ్రీ ప్రి(పృ)థివీ
3. స్వస్తి వల్లభమహారాజః మాతాపితృపాదానుధ్యాతః రిపుజనమృగకుల
4. భయజననవాహనవరచరణచారామలనయనః శౌర్య్యోగ్రదమ్ష్ట్రప్రతా
5. పవీర్య్య వేగోద్ధతనృపతిసిఙ్గసిఙ్గ విక్రాన్తః స్వబాహుబలసామర్థ్యో

రెండవరేకు: మొదటిప్రక్క

6. పార్జ్జితరాజ్యసమ్పన్నః నయవినయవిజ్ఞానదానదయాదాక్షిణ్య
7. మతిబలోత్సాహ ధైర్య్యస్థైర్య్య మాధుర్య్య గామ్భీర్య్య వీర్య్య త్యాగ [పరమ] బ్రహ్మ
8. ణ్య తాది రనేక గుణగణాలంకృత శరీరః కృత్తిలకభూతః సుకృతానాం
9. స్మర్త్తా దుష్కృతానాం విస్మర్త్తా నిరుపహతపఞ్చేన్ద్రియశరీరః పవనబల
10. చలితోత్తుఙ్గ భఙ్గ తరఙ్గా వలీ సహస్రాకీర్ణ్ణ జలనిధివల యాతిక్రాన్త

రెండవరేకు: రెండవప్రక్క

11. రిపుమణ్డల విజయ లబ్ధ శరదమలశశలాంచ్ఛనమరీచిసంహతిధవ
12. శచ్ఛాయోపహసితయశః బభౌ స(వై) న్య ప్రతిమానకీర్త్తి స్తమః పమృష్టం
13. స్వగుణాంశుజాలైః రాజా ప్రవర్ద్ధమాన సరాజ్య విజయవర్షేష్టమే పిష్ట
14. పురకుళాన(రా)గ్రహణాన న్తర్య్యోణః కలూరపురవ(స్థి)స్తి తేనజ్యేష్టమాసస్యామా
15. వాస్యాం సూర్య్యగ్రహణే సావిత్రీసువర్చ్చలారున్ధతీస్వాహాశచీసమశౌ(సౌ)శీల్య

మూడవరేకు: మొదటిప్రక్క

16. నయవినయదాన సద్వృత్తా రాదిరనేక సద్గుణై రపహృతమనస్క క
17. దమ్బనామధే యాగ్రమ మహాదేవ్యా స్వగురు [*] సముత్తర్ధ సంకల్పసిద్ధి సమృ
18. ద్ధి ముపకుర్వ తాన్యచ్చ మదర్థా య [*] స్వవిషయోప(భో)గరక్షణవిధి
19. విధానాన్యపహా(హో)యవిషమవిక్రుష్టాధ్వాన ప్రవాసప్రత్యాదాయ
20. దుఃఖానగణయన్మజ్జిళసు(పు)రాదాగమ్య కల్లూరద్దేతత్వ ముపగత స్తస్యాలు

మూడవరేకు: రెండవప్రక్క

21. క మహారాజ స్యాక్షయ్యఫలో భవత్వయమితి వాసిష్ట (ష్ఠ) సగోత్ర చతుర్వే
22. ద విదాభ్యాంజ్యేష్ఠ కొణ్డభీమస్వామిభ్యాం చతుర్వేదవిది (దే) భారద్వాజగోత్రాయ
23. జన్నస్వామినే భారద్వాజ గోత్ర ఏవ చతుర్వేదవిది(దే) .
24. పణ్డరంగస్వామినే గౌతమసగోత్రాయా శీతి తార్కికాక దివాకరస్వా
25. మినే అగ్నివేశ్యసగోత్రాయా శీతితార్కికాయ భోజస్వామినే

నాల్గవరేకు: మొదటిప్రక్క

26. కాశ్యపసగోత్రాయాశీతితార్కికాయ రేవస్వామినే భారధ్వాజ
27. సగోత్ర్త గృహీతసాహస్రాయ జన్నస్వామినే కౌశికస
28. గోత్రాయ సహస్రా(స)తార్కికాయ ఆదిత్య స్వామినే భారద్వా
29. జసగోత్రా సహస్రతార్కికాయ విష్ణుస్వామినే వాసిష్ఠసగోత్రాయ
30. [వామ] స్వామినే కాశ్యపసగోత్ర వర్ణత్రయనివృత్తాయ గోళ

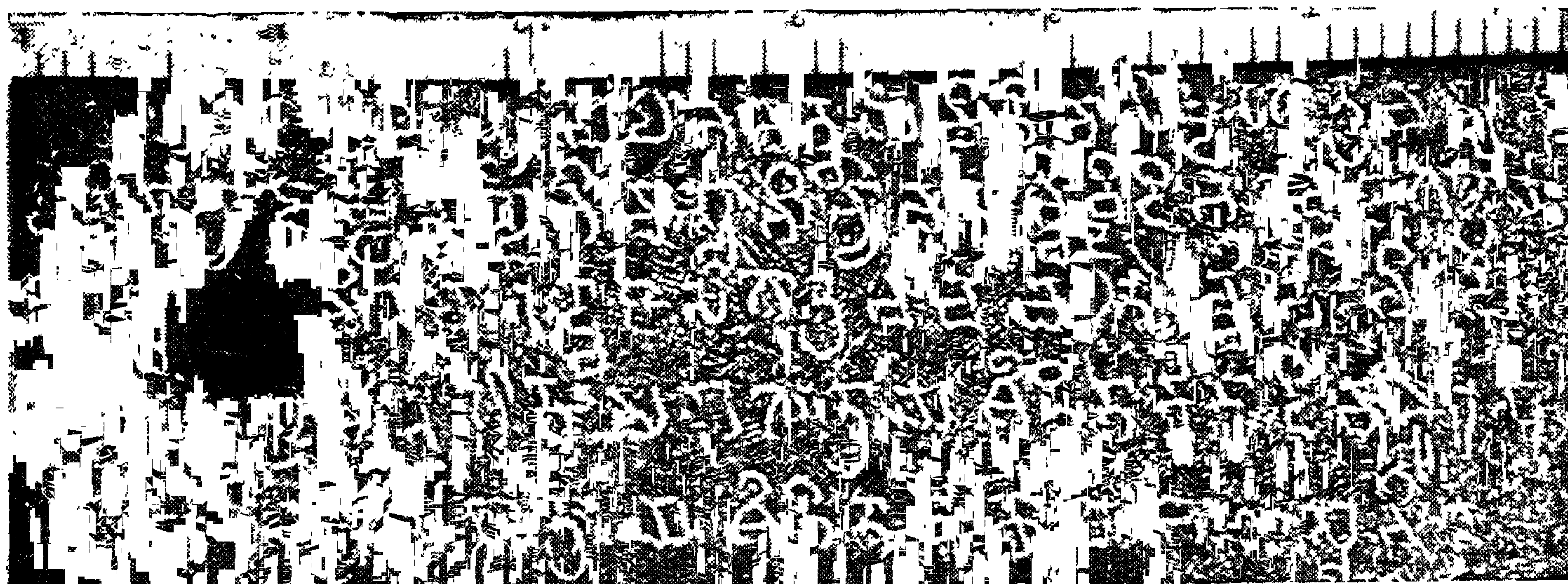
నాల్గవరేకు: రెండవప్రక్క

31. స్వామినే చ వన్నిప్పఋవసహిత్య మారుటూరన్నామగ్రామ మగ్రహార
32. నతావట భాగన్యాయేన దత్తవా [*] ఉక్తఇచ్చమానవే ధర్మశాస్త్రో(స్త్రే)బ

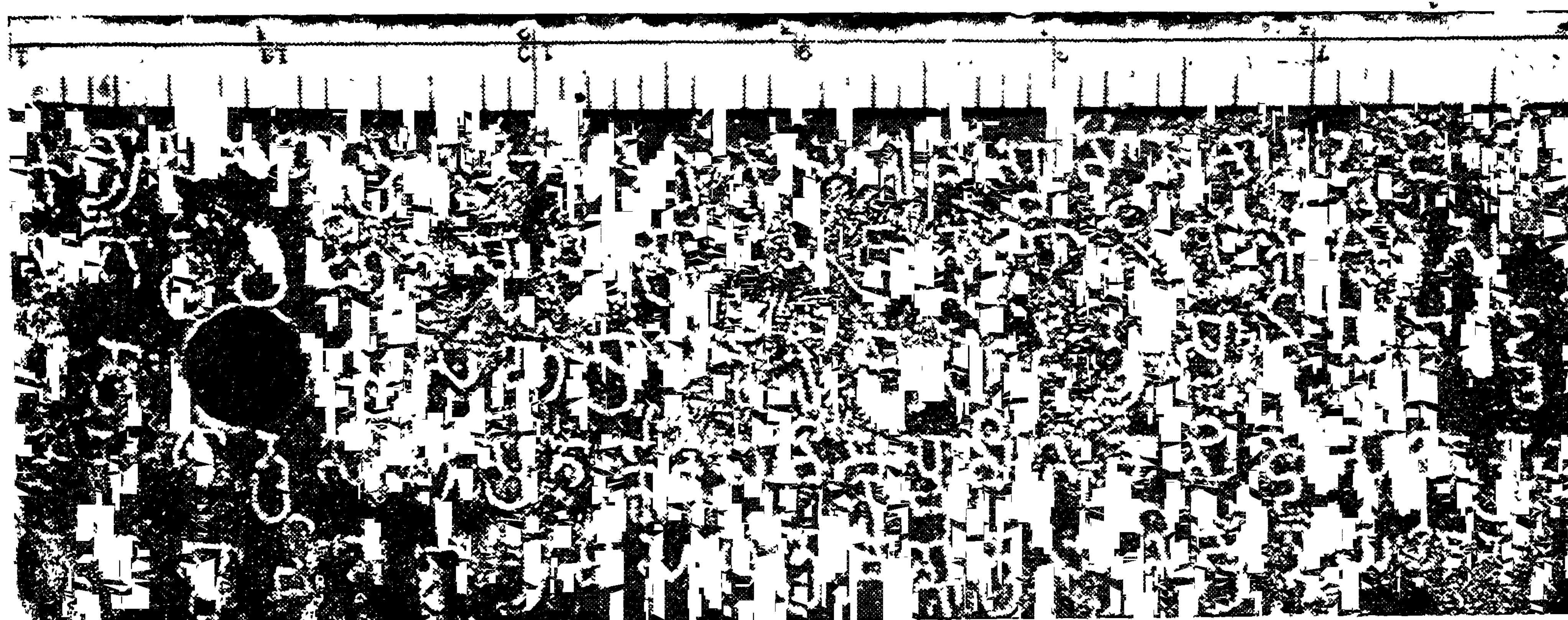
Maruturu plates of Pulakēsin II.

III PLATE - I SIDE

III PLATE - II SIDE

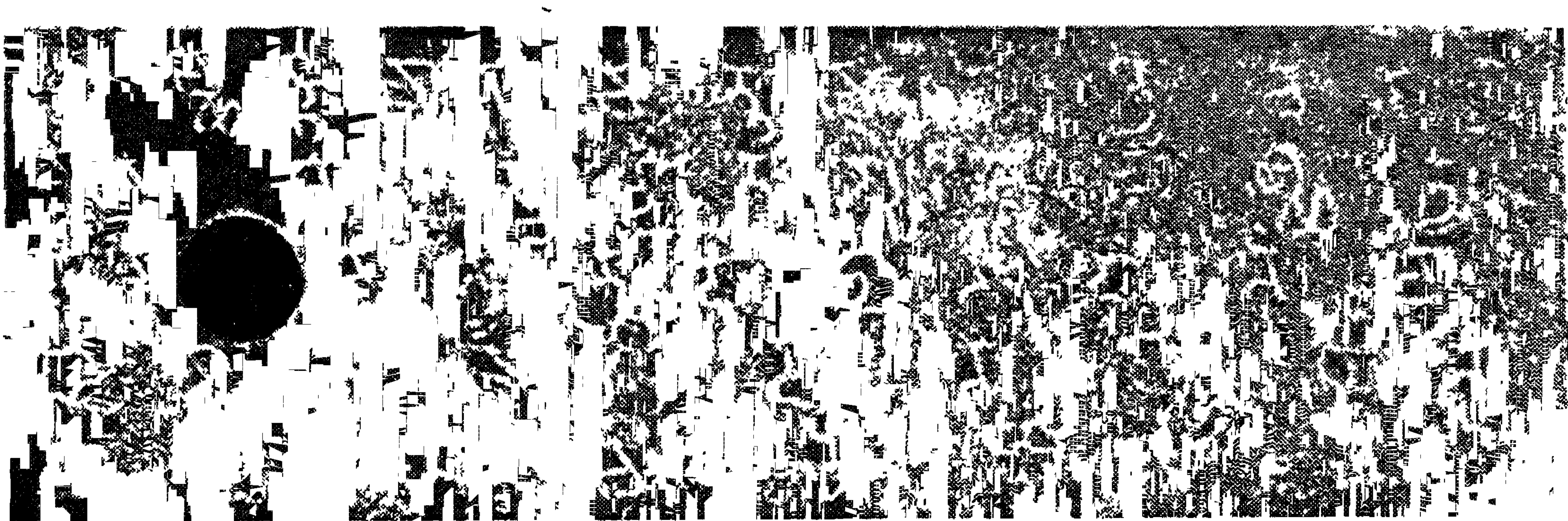

IV PLATE - I SIDE

Maruturu plates of Pulakēsin II.

IV PLATE - II SIDE

V PLATE - II SIDE

33. హుభిర్వ్వసుధా భుక్తారాజభిస్సగరాదిభిః [।*]

34. యస్య యస్య యదాభూమిః తస్య తస్యతదాఫలమ్ [॥*]

35. షష్టివ[ర్*]ష సహస్రాణిస్వర్గ్గే మోదతి భూమిదః [।*]

ఐదవ రేకు: మొదటి ప్రక్క

36. ఆచ్ఛేత్తా చానుమన్తాచ[తా*]న్యేవనర

37. కే వసేత్[॥*]స్వందాతుంసుమహచ్ఛక్యం

38. దుఃఖమన్యత్ర పాలనం [।*] దానంవా

39. పాలనం వేతి దానా చ్ఛ్రేయోను

40. పాలన మితి।

No. 14

మొదటివిజయసింహవల్లభుని పొలమూరు శాసనము

మొదటిరేకు : రెండవప్రక్క

1. స్వస్తి శ్రీ విజయస్కన్ధావారాత్ మాతృగణ పరిరక్షితానాం మానవ్యసగోత్రానాం(ణాం)
2. హారితీపుత్రాణామ్ అశ్వమేధయాజినాం చలుక్యానాం కులజలనిధి
3. సముత్పన్నరాజరత్నస్య సకల భువనమణ్డల మణ్డితకీర్త్తిః శ్రీ
4. కీర్త్తివర్మ్మణః పౌత్రః అనేక సమరసంఘట్టవిజయినః పరనర
5. పతిమకుటమణిమయూఖావదాతచరణయుగలస్య శ్రీవిష్ణువర్ద్ధన
6. మహారాజస్య ప్రియతనయః ప్రవర్ద్ధమాన ప్రతాపో (పా) పనత సమ స్త

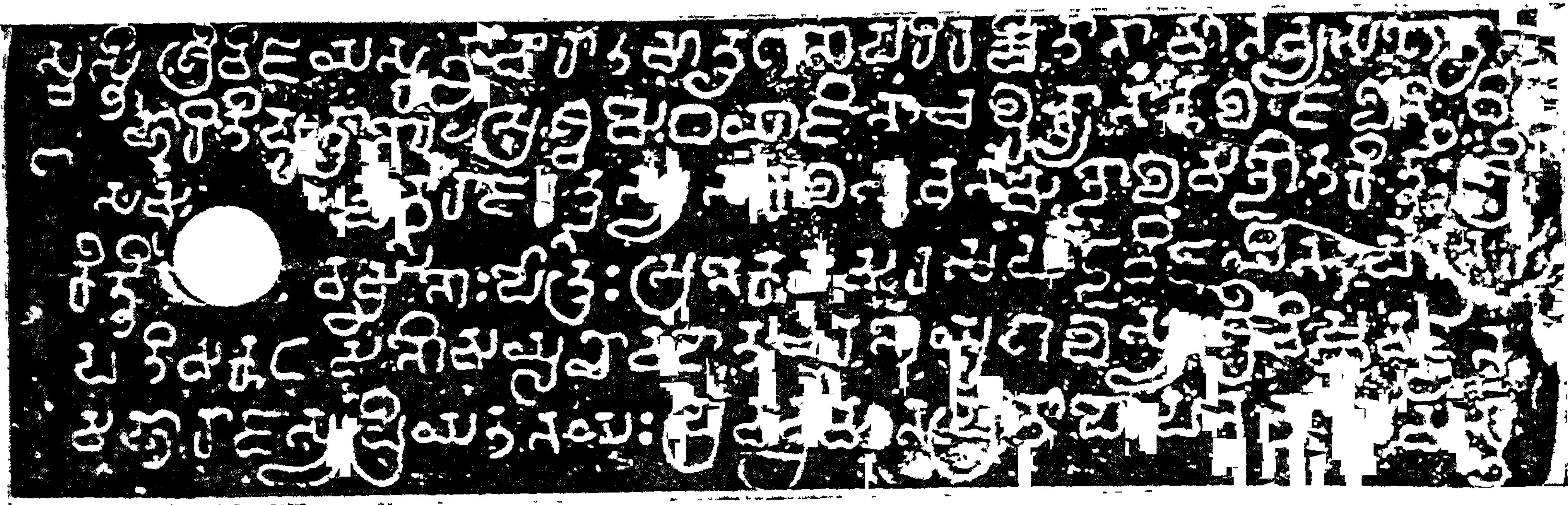
రెండవరేకు : మొదటిప్రక్క

7. సామన్తమణ్డలః స్వబాహుబల పరాక్రమోపార్జ్జిత సక [లయ] శో
8. విభాసిత దిగన్తరః స్వశక్తిత్రయత్రిశూలావభిన్న ప[రనర]పతి
9. సకలబలచేతనః బృహస్పతి రివ నయజ్ఞో మనురివ వినయ
10. జ్ఞః యుధిష్ఠిర ఇవ ధర్మ్మ పరాయణః అర్జున వ దపరనర
11. పతిభి రనభిలంఘిత పౌరుష్యః అనేకశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞః పర
12. మబ్రహ్మణ్యో మాతాపితృపాదానుధ్యాతః శ్రీప్రి (పృ)థివీజయసిఙ్హవ

రెండవరేకు : రెండవప్రక్క

13. ల్లభమహారాజః గుద్దవాది విషయే విషయమహత్త[రా నధికా]రపు
14. రుషాంశ్చ ఇమమర్థమాజ్ఞాపయత్య (తి।అ)స్తి [।*] విదితమస్తు వో య[థా]స్మాభిః
15. గుద్దవాది విషయే పులొంబూరన్నామ గ్రామః వేదవేదాంగ
16. విదో దామశర్మ్మణః పౌత్రాయ స్వపితురధిక గుణగణాధి

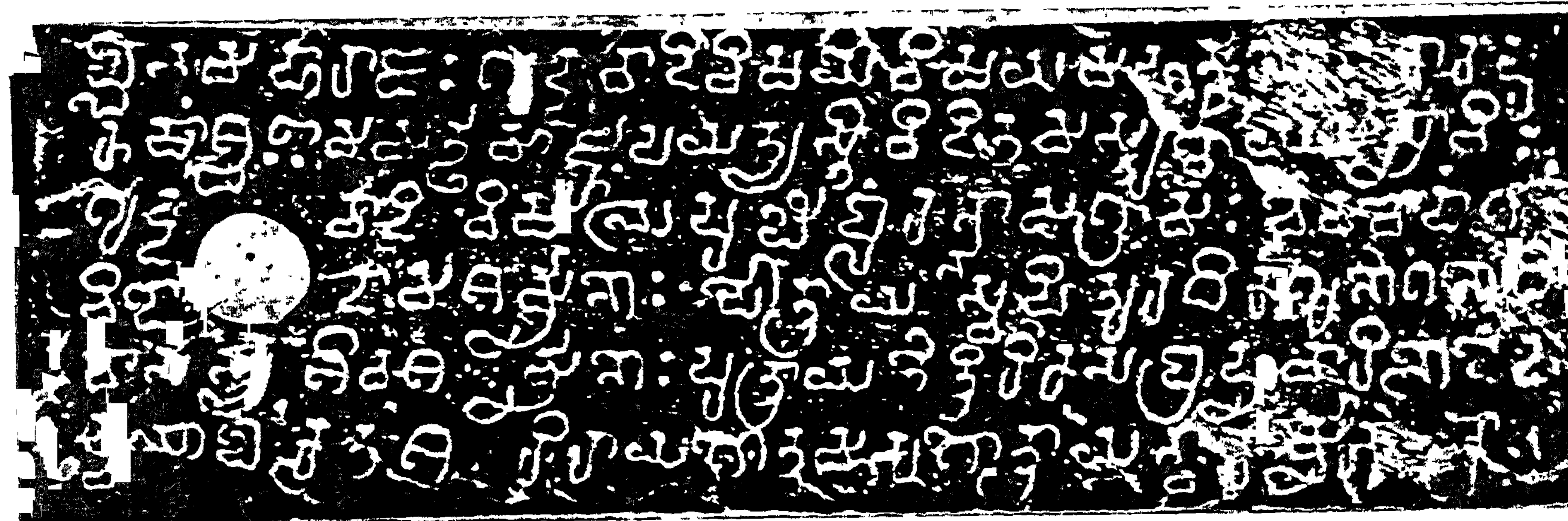
Polamuru Copper plate Inscription of Chālukya Jayasiṁha.

I PLATE - II SIDE

II PLATE - I SIDE

II PLATE - II SIDE

Polamuru Copper plate Inscription of Chālukya Jayasiṁha.

III PLATE - I SIDE

17. వాసస్య శివశర్మ్మణః పుత్త్రాయ తైత్తిరికసబ్రహ్మచారిణే వేద
18. ద్వయాలంక్రి (కృ)తశరి (రీ) రాయ గౌతమసగోత్త్రాయ స్వకర్మ్మణ [స్] స్థాన

మూడవరేకు : మొదటిప్రక్క

19. పరాయ పూర్వ్వాగ్రహారిక రుద్రశర్మ్మణే అసనపురస్థానవ (వా)స్తవ్యాయ
20. శ్రీసర్వ్వసిద్ధిదత్త్వా (?) సర్వ్వకరపరిహారేణాగ్రహారీక్రి(కృ)త్య సమ్ప్ర [ద*] త్తః [॥*]
21. తథా భవద్భి రన్యైశ్చధర్మ్మాధిశ(గ)తబుద్ధిభిః పరిపాలనీయః [।*]
22. నకైశ్చి ద్బాధాకరణీయా। ఆజ్ఞప్తి రత్రహస్తి కోశవీరకోశ (శౌ) [।*] జ్యా (వ్యా)
23. సగీతాః। బహుభి ర్వసుధాదత్తా బహుభి శ్చానుపాలితా [।*] యస్యయస్య
24. యధా భూమి స్తస్య తస్య తదాఫల మితి [॥*] సం॥౨॥గి (గ్రీ) ౮।ది ౭ —*

17. వాసస్య శివశర్మ్మణః పుత్త్రాయ తైత్తిరికసబ్రహ్మచారిణే వేద

18. ద్వయాలంక్రి (కృ)తశరి (రీ) రాయ గౌతమసగోత్త్రాయ స్వకర్మ్మా[ను] ష్ఠాన

మూడవ రేకు : మొదటి ప్రక్క

19. పరాయ పూర్వ్వాగ్రహారిక రుద్రశర్మ్మణే అసనపురస్థానవ (వా) స్తవ్యాయ

20. శ్రీసర్వ్వసిద్ధిదత్వా (?) సర్వ్వకరపరిహారేణాగ్రహారీక్రి(కృ)త్య సమ్ప్ర [ద*] త్తః [॥*]

21. తథా భవద్భి రన్యైశ్చధర్మ్మాధిశ(గ)తబుద్ధిభిః పరిపాలనీయః [।*]

22. న కైశ్చి ద్బాధాకరణీయా। ఆజ్ఞప్తి రత్రహస్తి కోశవీరకోశ (శా) [।*] జ్యా (వ్యా)

23. సగీతాః। బహుభి ర్వ్వసుధాదత్తా బహుభి శ్చానుపాలితా [।*] యస్యయస్య

24. యదా భూమి స్తస్య తస్య తదాఫల మితి [॥*] సం॥౫॥గి (గ్రీ) ౮।ది ౭ —*

RECENT PUBLICATIONS

Archaeological Series

		Rs. Ps.
	1960	
1.	Piklihal Excavations : *Dr. F. R. Allchin* ..	15.00
	1961	
2.	Glimpses of Buddhism : *N. Ramesan* ..	15.00
3.	Kannada Inscriptions of Andhra Pradesh : *Dr. P. Sreenivasachar*	10.00
4.	Neurgaon Inscription of Ramachandra *Dr. P. Sreenivasachar*	1.50
5.	Utnur Excavations : *Dr. F. R. Allchin* ..	10.00
	1962	
6.	Copper Plate Inscriptions of Andhra Pradesh Government Museum, *Vol. I* : *N. Ramesan*..	15.00
7.	Lepakshikalamandapam : *Dr. S. Gopalakrishnamurthy* : (*Telugu*)	4.00
8.	The Tundi Copper Plate Grant of Visnukundin King Vikramendravarma : *Dr. R. Subrahmanyam*	3.00
9.	Select Stone Inscriptions from the Andhra Pradesh Government Museum : *Prof. P. B. Desai*	5.00
	1963	
10.	Visnukundin Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao* ..	5.00
11.	Eastern Chalukyan Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao* ..	3.50
12.	Jain Vestiges in Andhra : *Dr. S. Gopalakrishnamurthy*	14.00
13.	Select Gold and Silver Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao*	2.50
14.	A Monograph on Yeleswaram Excavations : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S.* (*Lond.*)	20.00
15.	The Archaeological Bulletin No. II : *Dr. P. Sreenivasachar*	25.00
	1964	
16.	An Early Sculpture of Narasimha : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S.* (*Lond.*)..	1.00
17.	Salihundam, a Buddhist Site in Andhra Pradesh : *Dr. R. Subrahmanyam* ..	24.00
18.	Medieval History of the Deccan, *Vol. I* : *S. K. Sinha*, I.A.S.	12.00
19.	Eastern Chalukyan Temples of Andhra : *Dr. M. Rama Rao*	6.50
20.	Early Chalukyan Temples of Andhra : *Dr. M. Rama Rao*	8.00
	1965	
21.	Architecture of the Early Hindu Temples of Andhra Pradesh : *K. V. Soundara Rajan* ..	6.50
	1966	
22.	A Catalogue of Inscriptions Copied up to 1964	6.00
	1967	
23.	The Temples of Srisailam : *Dr. M. Rama Rao*	10.00
24.	Medieval History of the Deccan, *Vol. II* : *S. K. Sinha*, I.A.S.	11.00
	1968	
25.	A Monograph on the Discovery of Mural Paintings at Alladurg : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S.* (*Lond.*)	15.00
	1969	
26.	Bouddha Darsanam : *K. Lakshmana Sastri* : (*Telugu*) ..	15.00
27.	A Monograph on an Early Buddhist Stupa at Kesanapally : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S.* (*Lond.*) ..	9.00
	1970	
28.	Copper Plate Inscriptions of Andhra Pradesh State Museum, *Vol. II* : *N. Ramesan* ..	15.00
29.	Studies in Medieval Deccan History : *N. Ramesan*	26.00
30.	Select Andhra Temples : *M. Rama Rao* ..	13.00
31.	Select Epigraphs of A. P.	26.50
32.	Corpus of Inscriptions in the Telangana Districts, *Part IV* : *M. Somasekhara Sarma*	40.00
33.	Krishnadevarayalu : *Dr. N. Venkataramanaiah* : (Telugu) ..	15.00
34.	The Sculpture of Kakatiyas : *Dr. S. Gopalakrishna Murthy*	20.00
35.	Vijayanagara Charitra : *Dr. N. Venkataramanaiah*, Part - I : (Telugu) :	12.50
36.	Andhra Sculptures : *Prof. Ganguly* ..	40.00
37.	The Art of Lepakshi : *Dr. S. Gopalakrishna Murthy* ..	10 00
38.	Perur Inscriptions ..	8.00
39.	Stone Sculptures in the Alampur Museum : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S.* (*Lond.*)..	106.00
40.	Vishnukundins : *Dr. N. Venkataramanaiah* ..	

Museum Series

1960	Rs. Ps.
Punch-Marked Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. P.L. Gupta* ..	5.00
1961	
Satavahana Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao* ..	3.50
Qutub Shahi Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Abdul Wali Khan* ..	5.00
1962	
A Catalogue of the Vijayanagar Coins of Andhra Pradesh Government Museum : V. *Ramesan*	6.00
A Catalogue of the Ikshwaku Coins in Andhra Pradesh Government Museum: *Dr.R. Subrahmanyam*	3.00

1963	Rs. Ps.
6. The Amaravati-Hoard of Silver Punch-Marked Coins : *Dr. P. L. Gupta* ..	25.00
7. Bahmini Coins in the Andhra Pradesh Govt. Museum : *Mohd. Abdul Wali Khan* ..	18.00
8. Western Kshatrapa Coins: *Dr. H.V. Trivedi*	3.50
1965	
9. A Catalogue of Yadava Coins in the Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. R. Subrahmanyam* ..	4.00
1966	
10. A Catalogue of Roman Coins in the Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. Parameswarilal Gupta* ..	14.00

Epigraphy Series

1965	Rs. Ps.
Annual Report of Epigraphy for 1965	5.50
Siddhodvaha of Nṛsimha : *P.V.P. Sastry*	2.50

1968	Rs. Ps
3. The Guntupally Brahmi Inscription of Kharavela : *Dr. R. Subrahmanyam* ..	2.00
1972	
4. Report on Epigraphy for 1966 ..	11.00

Miscellaneous

Epigraphia Andhrica, *Vol. I :* Edt. by *Dr. N. Venkataramanaiah* ..	15-00
Journal of the Andhra Historical .. Research Society: Edt. by *Dr. R. Subrahmanyam* *Vol. XXXII (Parts I-IV):* (1972) ..	14.00
3. Journal of the Andhra Historical Research Society : Vol. XXXIII - Part - I : (1972 - 1973) (The Indus People Begin to Speak) : *By S. R. Rao.* Edt. by *Dr. R. Subrahmanyam* ..	6.50
4. Epigraphia Andhrica, *Vol.II :* (Under Print)	

---

s can be had from :

THE PUBLICATION BUREAU, DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING,

Opp : Govt. Central Press, CHANCHALGUDA, HYDERABAD- A.P.

RECENT PUBLICATIONS

Archaeological Series

		Rs. Ps.
	1960	
1.	Piklihal Excavations : *Dr. F. R. Allchin* ..	15.00
	1961	
2.	Glimpses of Buddhism : *N. Ramesan* ..	15.00
3.	Kannada Inscriptions of Andhra Pradesh : *Dr. P. Sreenivasachar*	10.00
4.	Neurgaon Inscription of Ramachandra *Dr. P. Sreenivasachar*	1.50
5.	Utnur Excavations : *Dr. F. R. Allchin* ..	10.00
	1962	
6.	Copper Plate Inscriptions of Andhra Pradesh Government Museum, *Vol. I* : *N. Ramesan*..	15.00
7.	Lepakshikalamandapam : *Dr. S. Gopalakrishnamurthy* : (*Telugu*)	4.00
8.	The Tundi Copper Plate Grant of Visnukundin King Vikramendravarma : *Dr. R. Subrahmanyam*	3.00
9.	Select Stone Inscriptions from the Andhra Pradesh Government Museum : *Prof. P. B. Desai*	5.00
	1963	
10.	Visnukundin Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao* ..	5.00
11.	Eastern Chalukyan Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao* ..	3.50
12.	Jain Vestiges in Andhra : *Dr. S. Gopalakrishnamurthy*	14.00
13.	Select Gold and Silver Coins in Andhra Pradesh Government Museum : *Dr. M. Rama Rao*	2.50
14.	A Monograph on Yeleswaram Excavations : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S. (Lond.)*	20.00
15.	The Archaeological Bulletin No. II : *Dr. P. Sreenivasachar*	25.00
	1964	
16.	An Early Sculpture of Narasimha : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S. (Lond.)*..	1.00
17.	Salihundam, a Buddhist Site in Andhra Pradesh : *Dr. R. Subrahmanyam* ..	24.00
18.	Medieval History of the Deccan, *Vol. I* : *S. K. Sinha*, I.A.S.	12.00
19.	Eastern Chalukyan Temples of Andhra : *Dr. M. Rama Rao*	6.50
20.	Early Chalukyan Temples of Andhra : *Dr. M. Rama Rao*	8.00
	1965	
21.	Architecture of the Early Hindu Temples of Andhra Pradesh : *K. V. Soundara Rajan* ..	6.50
	1966	
22.	A Catalogue of Inscriptions Copied up to 1964	6.00
	1967	
23.	The Temples of Srisailam : *Dr. M. Rama Rao*	10.00
24.	Medieval History of the Deccan, *Vol. II* : *S. K. Sinha*, I.A.S.	11.00
	1968	
25.	A Monograph on the Discovery of Mural Paintings at Alladurg : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S. (Lond.)*	15.00
	1969	
26.	Bouddha Darsanam : *K. Lakshmana Sastri* : (*Telugu*) ..	18.00
27.	A Monograph on an Early Buddhist Stupa at Kesanapally : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S. (Lond.)* ..	9.00
	1970	
28.	Copper Plate Inscriptions of Andhra Pradesh State Museum, *Vol. II* : *N. Ramesan* ..	15.00
29.	Studies in Medieval Deccan History: *N. Ramesan*	26.00
30.	Select Andhra Temples: *M. Rama Rao* ..	13.00
31.	Select Epigraphs of A. P.	26.50
32.	Corpus of Inscriptions in the Telangana Districts, *Part IV* : *M. Somasekhara Sarma* — —	40.00
33.	Krishnadevarayalu : *Dr. N. Venkataramanaiah* : (Telugu) ..	15.00
34.	The Sculpture of Kakatiyas : *Dr. S. Gopalakrishna Murthy*	20.00
35.	Vijayanagara Charitra : *Dr. N. Venkataramanaiah,* Part - I: (Telugu):	12.50
36.	Andhra Sculptures : *Prof. Ganguly* ..	40.00
37.	The Art of Lepakshi : *Dr. S. Gopalakrishna Murthy* ..	10 00
38.	Perur Inscriptions ..	8.00
39.	Stone Sculptures in the Alampur Museum : *Md. Abdul Waheed Khan, F.R.A.S. (Lond.)*..	106.00
40.	Vishnukundins : *Dr. N. Venkataramanaiah* ..	